

Топола: часопис
ЈУ Спомен-подручја Доња Градина

Година VI, број 6

Уредник:

Тања Тулековић

Редакција:

Тања Тулековић
Дејан Мотл
Драган Тркуља
мр Владан Вуклиш
мр Драган Давидовић
др Дарио Видојковић

Лектура:

Татјана Атлагић Остојић

Издавач:

ЈУ Спомен-подручје Доња Градина

За издавача:

Тања Тулековић

Припрема за штампу: Владан Вуклиш

Тираж: 300

Штампа: Графид д. о. о. Бањалука

Рјешењем Министарства просвјете и културе Републике Српске број 07.06/053-8/2015-4 од 29. 5. 2015. године, стручни часопис „Топола“, Демировац, уписан је у Регистар јавних гласила под редним бројем 660.

ISSN 2303-744X

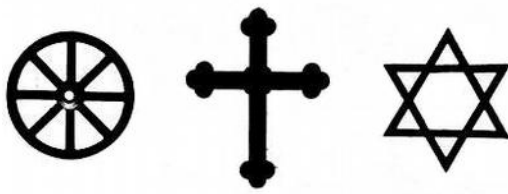
Топола

часопис ЈУ Спомен-подручја

Доња Градина

Година VI, број 6.

Доња Градина 2020.

Topola*

Journal of the Memorial Zone

Donja Gradina

Year VI, issue 6.

Donja Gradina 2020.

* **Topola (Топола)**, noun — **Poplar** [Lat. *Populus*]; the “Poplar of Horror” was a poplar tree located at the confluence of Sava and Una rivers, used as gallows by the executioners from the Jasenovac Concentration Camp.

Напомена: Ставови изражени у објављеним текстовима не одражавају нужно ставове или вриједности редакције или њених појединих чланова. За садржај текстова одговорни су искључиво аутори.

Disclaimer: Statements formulated in the following texts do not necessarily reflect the opinions and values of the editorial board and its individual members. The authors are exclusively responsible for the content of their papers.

Садржај

Историјска истраживања

- Драгослав Алексић: „Кнежопоље и Кнежопољци у прошлости и садашњости“ (1931) 11

Студије о рату и геноциду

- Isidora Ванјас: „Logor Ciglana u prostorima pamćenja Prijedora“ 23

Документи и сјећања

- Мирко Димић: „Сјећање Благоје Ђукића и Душана Мећаве“ 41
- Дарио Дринић: „Дневничке забиљешке проте Благоја Шиљековића и проте Милана Матавуља о прогону и интернацији (изводи из дневника)“ 69
- Жељко Јандрић: „Прилог истраживању прозелитизма клера римокатоличке цркве у НДХ: неколико случајева насилног прекрштавања православних Срба“ 89
- Танја Тупковић: „Izvjestaj Zavoda za sudsku medicinu i kriminalistiku Medicinskog fakulteta u Zagrebu iz 1986. godine: pošiljka 10 limenih sanduka ispunjenih kostima i dijelovima kostiju iz Spomen-područja Jasenovac“ 118
- Злата Катанић: „Судбина Милице Врмић“ 126

Ставови

Salamon Jazbec: „Pola vijeka jasenovačkih komemoracija“	131
---	-----

Прилози

Јасна Вејзовић Тадић: „Истина о посљедњем сарајевском транспорту“	155
---	-----

Мирјана Миљановић: „Наставни час поводом Дана сјећања на жртве Другог свјетског рата“	160
---	-----

Ненад Антонијевић, приказ књиге: Ведрана Адамовић, <i>Године страдања 1941/42, НДХ и њени злочини над српским народом у Приједору и околини</i> , Музеј Козаре, Приједор, 2018	170
--	-----

Драго Његован: „Јасеновац - парадигма НДХ“, рецензија тематске музејске изложбе <i>Концентрациони логор Јасеновац 1941-1945. године</i> “	174
---	-----

In Memoriam: Илија (Миле) Ивановић	181
------------------------------------	-----

In Memoriam: Јован Мирковић	184
-----------------------------	-----

Упутство сарадницима / Instructions for authors	189
--	-----

Contents

Historical Research

- Dragoslav Aleksić: “Knežopolje and its people in the past and the present” (1931) 11

Studies of War and Genocide

- Isidora Banjac: “Ciglana Camp in Prijedor and its memorial spatiality” 23

Documents and Testimonies

- Mirko Dimić, “Testimonies of Blagoje Đukić and Dušan Mećava” 41
- Dario Drinić: “Diary notes of the archpriests Blagoje Šiljegović and Milan Matavulj on their deportation and arrest” 69
- Željko Jandrić: “A contribution to the research of proselytism of the Roman Catholic clergy in the Independent State of Croatia – several cases of coerced conversion of Orthodox Serbs” 89
- Tanja Tuleković: “The Report of the Institute of Judicial Medicine (1986) on the shipment of 10 metal crates with remains of human bones from the Jasenovac Memorial Zone” 118
- Zlata Katanić: “The fate of Milica Vrmić” 126

Perspectives

- Salamon Jazbec: “Half a century of Jasenovac commemorations” 131

Contributions

Jasna Vežović Tadić: "The truth about the last transport from Sarajevo"	155
Mirjana Miljanović: "School class on the Second World War Victims Memorial Day"	160
Nenad Antonijević, review of Vedrana Adamović, <i>Godine stradanja 1941/42, NDH i njeni zločini nad srpskim narodom u Prijedoru i okolini</i> , Prijedor 2018	170
Drago Njegovan: "Jasenovac, the paradigm of the NDH", review of "Concentration Camp Jasenovac 1941-1945", thematic exhibition, 2015	174
In Memoriam: Ilija (Mile) Ivanović	181
In Memoriam: Jovan Mirković	184
Instructions for authors / Упутство сарадницима	193

Историјска истраживања

Historical Research

Кнежопоље и Кнежопољци у прошлости и садашњости

Драгослав Алексић

[1931]

УДК ...

DOI ...

Напомена уредништва: Драгослав Алексић, наставник, сакупљач народних умотворина, етнограф (1896, Рипањ, Београд - после 1950). Основну школу је завршио у Рипњу, а нижу гимназију у Београду. Учитељску школу је похађао у Алексинцу и Неготину. Учествовао је у Првом свјетском рату. Због болести евакуисан је из Солуна на лијечење у Француску, гдје је наставио похађање учитељске школе, да би је довршио у Скопљу 1919. године. Као учитељ је радио у Србији, а након завршене Више педагошке школе (1928) у Београду, радио је као наставник у Босни (између осталог, и у Босанској Дубици) и Хрватској. До Другог свјетског рата објавио је четири збирке народних пјесама и монографију о Босанскодубичком срезу.¹ „Кнежопоље и Кнежопољци у прошлости и садашњости“ први је покушај синтезе дубичке историје. Штампано у Босанској Дубици 1931, дјело је од савременика претрпјело озбиљну критику. Алексићу је замјерано да је цијеле документе и изводе из књига некритички преписивао, те да је компилатор, а не аутор дјела.² Гледано из данашње перспективе, када су многи документи изгубљени у Другом свјетском рату, баш компилаторски сегмент ове књиге даје јој значајну вриједност. У наставку доносимо једно од поглавља наведене монографије у којој се описује босанскодубички срез непосредно прије Другог свјетског рата, као и многи Дубичани, који су страдали у геноциду Независне Државе Хрватске.

¹ *Leksikon pisaca Jugoslavije*, I, Novi Sad 1972, 38 (М. Živanov); *Енциклопедија РС*, I, Бања Лука, 72 (Д. Панић Кашански).

² *Књижевна Крајина*, октобар 1931, 449.

Кнежопоље и Кнежопољци у прошлости и садашњости

На железничкој прузи Београд—Загреб налази се, иза познатог Јасеновца, прва станица села Дубице, која лежи на левој обали Уне у Савској Бановини, удаљена од станице четири километра. При улазу у само село путник нехотице зауставља поглед на једном лепом споменику, у природној величини, на одговарајућем постољу која претставља Краља Петра I Великог Ослободиоца.

Заинтересован овим, пролазник ће одмах добити одговор; да је и ово место било једна од база из којих је, прихваћен у дому пок. Моје Хрваћанина, деловао и на ослобођењу Босне и Херцеговине радио неумрли Петар Мркоњић, коме је овај изливени споменик извајао Милош Бузажић, берберин у Дубици, а на овом видном месту подигао захваћан народ.

Из Дубице води прелаз дрвеним мостом, који је ове године, место старога, изнова подигнут у дужини од 240 метара преко Уне за варошицу Босанску Дубицу у Врбаској Бановини. Овај градић протеже се на десној обали Уне, у питомој и примамљивој долини, некада звано Поуње.

У непосредној близини Босанске Дубице улива се у Уну речица Млечаница која недалеко од села Међувођа испод пута за Приједор, прима мању притоку Кнежицу. Према овој речици име Кнежопоље добио је и цео њен крај који је само мали део простране Босанске Крајине.

Од Савске бановине Кнежопоље је одвојено реком Уном; затим иде на југ ка Приједорском срезу од којег је одвојено Козаром планином; на истоку га одваја планина Просара, а са западне стране, од Среза новског, дели га Пастирево. Просара и Пастирево су само већи огранци Козаре. Ограђено овако овим планинским венцем, а са северне стране Уном, само Кнежопоље претставља извесну целину, одређену склопом земљишта које сачињава цео Босанскодубички срез, назват по својем средишту.

Равница испред Босанске Дубице и Просаре, која делимице излази на реку Саву, део је питомог Поуња, код села Доње Градине завршава се према Јасеновцу — који је на другој обали — зове се још и „Раван“. На томе се месту код Доње Градине, Јасеновца и Уштице, граничила некада три царства: Наполеоново (Илирско краљевство), аустриј-

ско и султаново под којим је тада била Босна. Зато ће Кнежопољац рећи да је то место: „кад ор’о закликће — три царевине чују“.

Народ прича да је Кнежопоље добило име по неком кнезу чија су поља била око Кнежице. Услед тога је било прво прозвано Кнежево Поље, па Кнешпоље и доцније Кнежопоље.

Кнежопоље је било увек веза са западним странама данашње наше простране отаџбине Југославије.

Оно је било део бедема и будан стражар у одбрани наших народних светиња и традиција. Као саставни део поносне и јуначке Босанске Крајине, оно је у скорој прошлости играло видну улогу у борби за правду и једнакост, а углавном у тежњи за оним што је данас остварено.

Босанска Дубица и околина

Град и варош кнежопољска Босанска Дубица, основана је углавном почетком XVII века од стране Турака. Пошто су се Турци често морали повлачити на десну обалу Уне из Хрватске и Славоније, створили су од ње чврсту базу, а по селу Дубици, са ондашње аустријске стране, назвали су је именом Босанска Дубица, док су је они са аустријске стране звали Турска Дубица. Она је била увек као неки камен смутње у односу ових двеју држава.

За време ратова између Турске и Аустрије била је 1685. године Босанска Дубица, доста велико и напредно место. Она је тада од војске, коју је предводио хрватски бан Ердеди, била на јуриш заузета и пожаром потпуно уништена. Аустрија је потом држала то место све до Карловачког мира 1699. год.

Турци су тада, вероватно љути на рају Србе што су ови одушевљено дочекали браћу Хрвате придружујући им се у борби, разрушили црквицу код данашње Моштаничке стругаре. То место се и данас зове „Црквине“. Пожаревачким миром 1718. године Кнежопоље је са Босанском Дубицом, потпало под Аустрију која га је држала све до закључења мира у Београду 1739. године, када је поново потпало под турску власт.

У поновним ратовима између Аустрије и Турске, за владе Јосифа II, мада је овај претрпео неуспех, ипак су извесна одељења аустријске војске, око 1788. под командом генерала Лаудона поново заузела обновљени град Босанску Дубицу, који је тада имао нешто кућа са џамијом. При овом нападу град је био разорен. У околини града и данас се налазе трагови тих борби. На једној коси с јужне стране варошице и

сада се виде шанчеви где су били аустријски топови. То се место и данас зове „Топркало“.

После аустријске окупације Босне и Херцеговине 1878. године, у Босанској Дубици остаци тврђаве су потпуно разрушени, сем преосталог дела зида поред саме Уне. Од разнетог камења аустријске власти су подигле пут поред Уне за Босанску Градишку — данашњи Друм војводе Степе — и тиме осигурали само место од поплаве када Уна необично надође. На том делу је онда око данашње Општинске амбуланте, прекопано и старо муслиманско гробље. Том приликом тадање су власти да би стишале незадовољство због овог прекопавања муслиманског гробља, најзад дале на име накнаде данашње вакуфско имање у центру варошице.

Данас Босанска Дубица преставља делом модерну варошицу. Она је 1885 године имала 2816 становника, а до данас се тај број подигао на 4854.

Само место са селом Јошиком и Шпиљом сачињава једну општину чији су становници 3017 исламске, 1076 православне, 741 римокатоличке, 7 мојсијевске, 11 евангелистичке и 2 гркокатоличке вероисповести.

Место углавном сачињавају четири дела (махале): Град, Чаршија, Варош и Пухало, (Некада звани Џемати). Пета махала, звана Урије, тек је у изграђивању.

При самом улазу, с десне стране моста, долазеће из Савске Бановине, примећује се одмах лепо уређен парк засађен четинарима и другим хладовитим дрвећем. У њему је уздигнут на гомили камења обраслог бршљеном, један велики стари турски топ који је пренет са рушевина зида негдашње тврђаве. Из овога је топа при ступању Абдула Хамида на престо последњи пут опалио, још добро држећи Хасан-ага Пезић-Хасага, који прича да је топ, препуњен барутом, искочио из лежишта на зиду тврђаве. Том приликом су прозори на околним кућама попрскали услед силног пуцња.

Лево од главног улаза такође од моста уздиже се општинска палата. Она је пре двадесет година подигнута уз кулучење околних села. Та зграда је служила за смештај аустријских власти. У њој се сада налазе Среско начелство, Суд и Пореска управа, а један велики део служи за чиновничке станове. До парка се налази Чаршија окићена баракама које служе за кафане, бифеје, пиљарнице, месарнице и друге радње. Цео простор испред њих опкољен је вакуфским дућанима и зове се Пашићев трг. Овај трг служи за пијацу због чега је делом попуњен не-

покретним столовима. Поред тога цео простор, засађен великим платанима и другим дрвећем, служи корисно и о вашарима, када необично оживи. Од главне палате иза које је пре четири године подигнута електрична централа, води веома лепо уређена улица Краља Александра у бочну улицу Краља Петра. Обе су ове улице украшене многобројним спратним кућама у којима су смештене трговачке радње. Ове две главне улице са тротоарима украшеним акацијама и кестеновима дају целој варошици потпуно модеран изглед због чега се овај део зове Варош. Из бочне улице Краља Петра поред Уне води главни пут за Босанску Градишку. Јужно, пак, одваја се улица према Урију у коме су већином насеља добровољаца. Ова улица се претвара у главни пут за манастир Моштаницу. Урије је до ослобођења било пространо поље за испашу стоке. Западно од Чаршије воде путеви за Костајницу, у јужно ка Приједору, кроз Градску и Пухалску махалу. На Пухалу, које је овако прозвано због дувања ветра, смештена је сточна пијаца.

Овако укрштена путевима Дубица претставља јако трговачко место за Кнежопоље.

Од зграда се истичу: Среско начелство, Пошта, Основна и Грађанска школа, Шумска Управа, Општина, зграде: Глише Пралице, Милоја Личанина, гостионица, Браће Косовића, куће Милана Цикоте, Пера и Јанка Мисаљевића, Светозара Закића-Косовића, Милоша Дрвенице, и монопол за стовариште Браће Ромчевића. Нарочито се истиче хотел „Призрен“. У самом граду се запажају виле Николе Цикоте, Хашима Шерића, ветеринара, Мустафе Пезића, грунтовничара, затим православна и католичка црква, као и три џамије.

На самом мосту, преко Уне, одвајају се степенице за Аду. Она служи лети за купалиште и освежавање у бистрој унској води. Ада служи још и за приређивање концерата, јавних часова, као и других друштвених састанака, нарочито преко лета, јер је својим хладовитим дрвећем необично привлачна, те често долазе и гости са стране.

У почетку оснивања Босанске Дубице углавном су се насељавали муслимани.

Привучени великим баштинама у Кнежопољу, насељавали су се доста брзо, нарочито ондашње аге и бегови. Најпре су насељаване породице муслимана из околних и даљих места. Породице Пезићи, Шерићи, Пашагићи и Кочановићи досељени су при повлачењу Турака из Угарске. Породица Низам је турског, а Арнаутовићи арнаутског порекла. У приличном броју има и муслиманских Цигана, који су ту досељавани већином као занатлије, чиме се и данас искључиво баве. Грађани

католичке вероисповести досељавали су се у главном после окупације Босне и Херцеговине и то као чиновници, занатлије, радници и тежаци. Од православних досељена је прва српска породица Бакићи 1848. године, а већ 1855. било их је 15, затим су дошли Гргићи из Раковице, Гајићи из Врховице, Мисаљевићи из Бугојна, Матаруге из Демировца, Вујасиновићи из Клековаца, Цикоте — раније звани — Рељићи из Јасења, а старином из Цикота, Благојевићи из Бјелајаца, Косовићи из Дворишта, Мацуре из Јасења и др. Прво насељавање православних породица ишло је тешко, али од 1854. године оно је убрзано, када је основана Српска православна општина.

Имајући у виду садању формацију општина вредно је знати како је то било под Турцима до 1878, као и под Аустријанцима до ослобођења.

Под турском управом Кнежопоље је било под Кајмакамом у Костајници. Овај је имао у Босанској Дубици мудира (старешину испостава) који је сва наређења предавао суботом сеоским кнежевима, а ови су пак имали по једног заступника у своме селу. Кнежеви би примљене заповести сутрадан саопштили народу сазивајући га клепалом на зборно место. Кадија је такође био у Костајници. За време Аустријанаца котар—срез — је пренет 1895. године у Босанску Дубицу из Костајнице. Котарски претстојник—срески начелник — је суботом наређивао свима кнежевима из среза, шта има да се ради, а ови би недељом народ позивали такође клепалом и наређења му достављали. Свако од њих имао је три одборника и два заменика који су му у свему помагали. Село Међувође је тада подељено у два дела, Горње и Доње, па према томе је имало и два кнеза, а ови своје помагаче. Тада је и Котарски суд уведен у Босанској Дубици.

После ослобођења у 1926. години, општине су се образовале на данашњој основи и приближавају се ка потпуној самоуправној јединици која би била веома практична за решавање мањих спорова, што би много више ублажило напоре и материјалне издатке.

Кнежопоље у главном сачињава Срез босанскодубички коме је начелник Никола Г. Биволаревић, а помагачи су му, полицијски писар Никола Николић и Милорад Ковачевић, полицијски приправник. Срез је подељен на 6 општина које укупно имају 51 село изузев града Босанске Дубице. Становништва у срезу има 33350 са 5553 дома. Од ових има 28587 православних, католика око 1631, муслимана који живе само у граду око 3017, као и 288 евангелиста и нешто мало Јевреја и др. Евангелисти, немачке народности, су насељени у Врановцу и у Проса-

ри, ту их је населила Аустрија из Галиције. Католика по селима има: у Јошику око 316, у Парницама 179, у Маглајцима око 166, затим у Шпиљу 23, и у још неколико села у мањем броју.

Општину босанскодубичку сачињава Босанска Дубица са селима Јошиком и Шпиљом. У самој варошици је седиште Општине. Чланови Општине су ови: начелник Авди-бег Церић, подначелник Јово Митраковић, одборници: Глишо Пралица, Милош Дрвеница, Ахмед Табаковић, Мухарем Пезић, Др. Давид Рубић, Ђура Вујасиновић, Мухарем Шерић, Мухарем Машић и Тахир Лелић; бележник је Расим Мујичић, а благајник Рифат Лелић. Кнежеви су у Босанској Дубици: за Варош Михајло Стефановић, за Чаршију Мухарем Билајац, за Пухало — Омер Делић, а за Јошик—Ђорђе Ољача, и Шпиљу Дане Мирић.

Драксенићку општину са седиштем у Драксенићу сачињавају 6 села. Општина има 6007 становника, а Управа јој је: начелник Миле Вукић, подначелник Миле Мисирача, одборници: Саво Влаинић, Драгоја Корица, Никола Ђикић, Глиго Ковачевић, Мићо Кољеновић, Марко Костић, Пане Рокић, Станко Рашић и Лазо Лончар, а бележник је Никола Лончар. Општину сачињавају села: Драксенић, коме је кнез Сава Влаинац,³ Демировац — Миле Хрњак, Међеђа — Никола Шконтрић,⁴ Просара — Адолф Хес, Клековци — Цвијо Петковић, и Доња Градина — Нико Вукић.

Пуцарску општину, са седиштем у Пуцарима, сачињавају 10 села са 6738 становника. У њеној управи су: начелник Ђуро Бјелић, подначелник Маријан Крнета, одборници: Марко Међед, Јанко Благојевић, Душан Ђико, Стево Мисирача, Ђуро Дрвеница, Петар Пекић, Михајло Рајлић, Ђућо Рељановић, Петар Матаруга, Павле Гогић, Станоје Јанковић, Милан Лукић и Јован Дрвеница, а бележник је Божо Међед. Села ове општине су: Пуцари, у коме је кнез — Никола Зрнић, Бијаковац — Лазо Јовић, Раковица — Павао Гргић, Војскова — Јанко Међед, Срефлије — Горње и Доње — Стево Марел, Јеловац Кадин — Ђуро Дрвеница, Божићи — Душан Ђико, Личани — Мартин Јурковић, Гуњевци — Стево Мисирача.

Међувођску општину са седиштем у Међувођу сачињавају 11 села са 5874 становника. Овој општини је управа: начелник Ђуро Шилеговић, подначелник Јован Кос, одборници: Стеван Будимир, Миле Деспотовић, Милан Марић, Марко Граовац, Миле Ђапа, Миле Котур,

³ Вјероватно Влаинић (примједба приређивача).

⁴ Вјероватно Шконтрић (примједба приређивача).

Јован Пекић, Алекса Кос, Милан Буразор, а бележник је Стево Бокан. Села ове општине су Међувође у којем је кнез Петар Миљатовић и Јовица Буразор, Агинци — Милош Будимир, Горњошевци — Илија Злојутро, Котурови — Ђуро Котур, Бјелајци — Алекса Кос, Маглајци — Јовица Бувач, Фурде — Стево Дрвеница, Скључани Илија Баруџија, Парнице — Марко Веиновић, Хаџибајир — Илија Шкорић и Влашковци — Божо Гајић.

Кнежичку општину са седиштем у Дворишту сачињавају 10 села са 4713 становника. Управа је: начелник Стојан Илић, подначелник Јосо Павић, одборници: Драго Вученовић, Мирко Вученовић, Никола Сурлан,⁵ Јово Родић, Владо Шиљековић, Симо Зеџ и Јован Каурин. Села ове општине су: Двориште у којем је кнез Мирко Бућма, Мирковац — Раде Буразор, Брекиња — Светозар Милић, Хајдеровци — Божо Балабан, Јеловац Доњи — Раде Вученовић, Јутрогушта — Јово Радић, Читлукушавац — Јован Зеџ, Мурати — Пантелија Марин, Градина Горња — Јован Максимовић, Крива Река — Јован Глигић. Бележник ове општине је Јован Павић.

Јоховску општину са седиштем у Врановцу сачињавају 12 села са 5164 становника. Управа је: начелник Анте Милиновић, подначелник Раде Калембер, одборници: Перо Бакић, Маријан Кондић, Остоја Кос, Пантелија Бурсаћ, Миле Крњић, Стојан Прамасунац, Михајло Перовић и Лазо Николетић.

Села ове општине су: Јохова у којем је кнез Башић Остоја, Побрђани — Пана Бурсаћ, Тукључани — Маријан Кондић, Јасење — Станко Закић, Комленац — Пера Црнобрња, Вриоци — Никола Вранеш, Суваја — Симо Бижић, Верија — Стево Веиновић, Новоселци — Раде Калембер, Челебинци — Симо Бокан, Врановац — Данијел Хорн и Мразовци — Симо Рајчевић, а бележник ове општине је Војислав Тубин.

Срез има два банска већника и то за Босанску Дубицу Омербег Церић, а за срез Владимир Шиљековић.

Цела изнета управа у срезу по ослобођењу, услед намерног заостављања за време доскорашњег робовања, има необично велику улогу око подизања заосталог што је кочило ранији напредак. Велики напори у решавању овога тешког задатка осећају се у свему и код свих. Благодарјећи високој националној свести у прошлости која их је покретала у борби за слободу, данас све иде ка економском и културно-

⁵ Вјероватно Шурлан (примједба приређивача).

просветном благостању, на корист простране отаџбине, што им је једини идеал.

Насловница књиге „Кнежопоље и Кнежопољци“
Д. Алексића из 1931. године.

Студије о рату и геноциду

Studies of War and Genocide

Logor Ciglana u prostorima pamćenja Prijedora

Isidora Banjac

Mrs, istoričar umjetnosti;
isidora.banjac@gmail.com

Прегледни рад

УДК ...

DOI ...

Апстракт: Rad se bavi pitanjem očuvanja i značenja nasljeđa Narodnooslobodilačke borbe na primjeru logora Ciglane i njegovog mjesta u kulturi sjećanja grada Prijedora. Odgovore na ova pitanja pokušaćemo da istražimo kroz analizu memorijalizacije mjesta stradanja iz Drugog svjetskog rata u lokalnoj zajednici, gdje ovaj događaj predstavlja jednu od ključnih tačaka njegove istorije. U radu se neće posmatrati baština NOB-a u Prijedoru u njenom totalitetu, već će se pažnja posvetiti logoru Ciglana, mjestu stradanja kao specifičnom prostoru sjećanja, čija nam „sudbina“ može biti indikativna kao primjer odnosa grada prema njegovoj istoriji i nasljeđu.

Кључне ријечи: Ciglana, mjesto stradanja, baština, pamćenje, Narodnooslobodilačka borba, memorijalizacija, Prijedor.

Logor Ciglana — istorija

U zvaničnom sjećanju na Drugi svjetski rat, pojedini događaji su bili istaknuti kao ključne tačke koje su imale uticaj na razvoj partizanske borbe. Jedan od takvih događaja je „Kozarska ofanziva“.¹ Neprijateljske operacije započele su 10. juna 1942. godine,² nakon čega stanovništvo i partizani počinju da zajedničkim snagama pružaju otpor. Do borbe je došlo nakon što su ustaške i njemačke vojne snage, tokom okupacije ovog prostora, napravile obruč oko planine Kozare, koji je partizanska vojska, zajedno sa stanovništvom na Kozari, pokušala probiti. Proboj nije bio uspješan, što je dovelo do brojnih žrtava, dok su oni koju su uspjeli preživjeti uglavnom de-

¹ Jugoslovenska historiografija posmatrala je Kozarsku ofanzivu prevashodno kao borbenu operaciju, primjer hrabrosti i odanosti revoluciji, a stradanje stanovništva bilo je na margini, usputni događaj.

² Adamović, *Godine stradanja 1941/42*, 172.

portovani u ustaške koncentracione logore. Nakon ofanzive, nastupila je akcija čišćenja terena, koja je podrazumijevala formiranje brojnih logora na okupiranoj teritoriji. Prva faza u stvaranju ustaških logora bilo je osnivanje tzv. „sabirališta“, odnosno sabirnih logora, odakle su dalje deportovali zarobljenike.³

Početkom jula iste godine,⁴ formiran je sabirni logor u krugu prijedorske fabrike cigle. U dokumentima i izvještajima uprave i tadašnje vlasti, logor se navodi kao „logor na Ciglani“, „Sabirni logor Prijedor“, „u logoru Ciglani“, „logor na mjestu Ciglana u Prijedoru“.⁵ Ciglana je naime prva krajiška tvornica crijepa i zidne cigle Prijedor, podignuta 1926. godine,⁶ i nalazila se na periferiji grada. Logor je bio žicom podijeljen na nekoliko dijelova, „za žene i malu djecu, odrasle muškarce, muškarce do 15 godina, a izdvojen je dio za ljude koji su odavde odvođeni dalje, za Jasenovac, Sajmište i druge logore“.⁷ U kompleksu se nalazila i jedna prizemna zgrada, pretpostavlja se da je ranije služila kao uprava fabrike, ali formiranjem logora, u njoj je bila smještena njemačka komanda logora i ustaše koje su ga čuvale.⁸ Prema evidenciji koju je vodila zdravstvena služba u „zbirnim logorima“, kroz logor je prošlo oko 14.500 ljudi.⁹ Uslovi boravka u Ciglani bili su jako teški. Higijena u takvim uslovima nije ni postojala, a logorom su harale bolesti poput tifusa, dizenterije, crvenog vjetra.¹⁰ Logoraši su, ukoliko bi preživjeli boravak u Ciglani, bili deportovani dalje u logore Jasenovac, Sajmište ili u Njemačku.

Ciglana je oslobođena 25. aprila 1943. godine, o čemu govori izvještaj Župske redarstvene oblasti Banja Luka za Kotar Prijedor.¹¹ U dokumentu se navodi da je stotinak ljudi napalo sabirni logor u Prijedoru, koju straža od 10 oružarnika nije mogla zadržati.¹² Takođe, izvještaj kotarskog

---

³ Isto, 193.

⁴ Isto, 196.

⁵ Isto, 196.

⁶ Isto, 196.

⁷ Isto, 197.

⁸ Младен Вучковац, *Приједорски логор Циглана 1942. године (да се не заборави)*, Приједор, Музеј Козаре, 2018, 43.

⁹ Adamović, *Godine stradanja 1941/42*, 199.

¹⁰ Isto, 199.

¹¹ Isto, 214.

¹² Isto, 214.

predstojnika navodi da je u logoru u tom trenutku bilo 192 zatvorenika, od kojih je oslobođeno 124, pored 68 koja su i dalje ostala u logoru.¹³

Prema svjedočenju jednog od učesnika oslobođenja, Dragana Utješinovića, partizani su saznali da je u logoru zatvoreno 280 talaca, uglavnom saradnika Narodnooslobodilačkog pokreta iz Prijedora i okoline.¹⁴ Prilikom napada, oslobođeno je, 150–180 zatvorenika, od kojih je velika većina ostala sa partizanima.¹⁵ Kako Utješinović navodi, partizani nisu znali da je u logoru bila „još jedna grupa zatvorenih žena i omladinaca“, ali „njih su drugi dan pustile ustaške vlasti“. ¹⁶ Iako je sabirni logor Ciglana prestao da funkcioniše 1943. godine, Prijedor je konačno oslobođen godinu dana kasnije, odnosno u septembru 1944. godine.¹⁷

Logor Ciglana — memorijalizacija i kultura sjećanja

Kraljevina Jugoslavija, na čijem čelu se nalazila dinastija Karađorđević, i zvanično je prestala da postoji okončanjem Drugog svjetskog rata, a na istorijsku pozornicu stupila je nova državna zajednica. Federativna Narodna Republika Jugoslavija, kasnije nazvana Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (ili SFRJ), nastavlja u novim okolnostima i u izmijenjenoj društvenoj klimi da baštini ideju jugoslovenstva, šireći među narodima koji su se našli u njenim okvirima vrijednosti zajedništva, bratstva i jedinstva. Već je ranije spomenut značaj NOB-a za konstituisanje ove države, kao i značaj koji je ovaj istorijski događaj imao u kolektivnom sjećanju stanovnika. Prijedor se nakon rata našao pod okriljem socijalističke Jugoslavije. U novoj državi ulice, trgovi, institucije, počinju da nose nova imena. Pored toga, podižu se brojni spomenici, mjesta od istorijskog značaja dobijaju odgovarajuće obilježje, i pejisaž države počinje da se bogati brojnim vidovima memorijalizacija, koja su služila da podsjećaju stanovništvo na neposrednu prošlost. Prijedor i njegova okolina prepuni su mjesta koja na raz-

¹³ Isto, 214.

¹⁴ Драган Утјешиновић, „Напад на логор у Приједору и ослобађање талача“, у: Младен Вучковац, *Приједорски логор Циглана 1942. године (да се не заборави)*, Приједор, Музеј Козаре, 2018, 66.

¹⁵ Isto, 69.

¹⁶ Isto, 68–69.

¹⁷ Иванка Гашић Матерић, „Прикупљање обавештења о непријатељским снагама и ослобођење Приједора 1944. године“, *Козара у Народноослободилачком рату. Записи и сјећања. Књига V* (Београд, Војноиздавачки завод, 1978), 951.

ličite načine svjedoče o onome što se dešavalo na ovom prostoru tokom rata. Prema popisu koji obuhvata period od pedesetih do sredine sedamdesetih godina i koji je nastao najvjerojatnije početkom 1980. godine, do tada se na području prijedorske opštine nalazilo 78 spomenika, spomen-obilježja i spomen-bista.¹⁸ Prema riječima Veljka Rodića, predsjednika SUBNOR-a Prijedor, na teritoriji opštine se nalazilo oko 136 spomen-obilježja NOB-a.

Slika 1. Spomenik žrtvama logora Ciglane (preuzeto sa sajta www.gradprijedor.com)

Specifičnost prostora Ciglane jeste u tome što on nije bio zvanično uređen i upotrijebljen kao mjesto sjećanja, iako to u suštini jeste bio. Nakon rata, fabrika cigle je nastavila da radi pod imenom „Prijedorka“. U tom smislu, svjedočanstveni potencijal tog mjesta nije iskorišćen. Godine 1985, na mjestu fabrike i nekadašnjeg logora podiže se spomenik. Prema svjedočenju Veljka Rodića, Nacionalni park „Kozara“ je bio odgovoran za njegovo podizanje. Inicijator događaja bio je Drago Šormaz, kustos Nacionalnog parka, zahvaljujući kome su pokrenute brojne aktivnosti koje su se ticale obilježavanja mjesta stradanja naroda u ratu.¹⁹

U članku objavljenom u lokalnom glasilu *Kozarski vjesnik*, navodi se da je spomenik otkriven povodom četrdesetogodišnjice oslobođenja i pobjede nad fašizmom, i 16. maja, koji se proslavljao kao Dan komune.²⁰ Uvodni govor održao je tadašnji predsjednik mjesne organizacije SUBNOR-a, Ljubiša

Radivojac, i u njemu istakao zahvalnost radnim organizacijama koje su učestvovalе u podizanju spomen-ploče: Osnovnoj organizaciji udruženog rada (OOUR) „Prijedorka“, Radnoj organizaciji (RO) „Kozaraputevi“, OO-

¹⁸ Katalog SUBNOR-a u Prijedoru

¹⁹ Adamović, *Godine stradanja 1941/42*, 282.

²⁰ „Vječni spomen logorašima ciglane“, *Kozarski vjesnik*, 17.5.1985.

UR-u „Snadbjevač“, Samopravnoj interesnoj zajednici (SIZ) za stambeno-komunalne poslove, Mjesnoj zajednici Prijedor II i Aliji Rešiću, akademskom vajararu koji je dao idejno rješenje spomenika. Do tada jedini živi borac koji se nalazio na čelu jedne od udarnih grupa prilikom oslobađanja logoraša, Mile Adžić, otkrio je spomen-obilježje.²¹

Alija Rešić, autor spomenika, na kameni postament postavio je spomen-ploču sa natpisom koji daje osnovne faktografske podatke vezane za istoriju logora. Skulptura izgladnjelog djeteta takođe je bila na postamentu, prislonjena na spomen-ploču. Budući da spomenik nije bio od nacionalnog značaja, nije postojao konkurs za njegovu izgradnju.²²

Slika 2. Natpis na ploči spomenika (lična arhiva)

²¹ „Vječni spomen logorašima ciglane“, *Kozarski vjesnik*, 17. 5. 1985.

²² Svjedočenje Veljka Rodića, predsjednika SUBNOR-a u Prijedoru.

U prilog činjenici kako Ciglana u okvirima zvaničnog sjećanja, pa ni sjećanja grada, nije imala značajno mjesto, govori i podatak da nisu postojale komemoracije koje bi na simboličan način čuvale uspomenu na događaje koji su se desili na ovom mjestu. Jedina svečanost upriličena je prilikom otkrivanja spomenika. Još jedan podatak čini se značajnim kada je riječ o memorijalizaciji Ciglane. Kao što je navedeno u članku, Ciglana ulazi u domen javnog sjećanja 1985. godine, kada se proslavljalo 40 godina od kraja rata i pobjede nad fašizmom. Zbog ovog jubileja planirano je da se značajnim događajima i ličnostima na području prijedorske opštine pokloni veća pažnja.²³ Takođe, naglasak je stavljen i na održavanje već postojećih spomen-objekata i područja, uz primjedbu da neki od njih zahtijevaju hitnu intervenciju.²⁴ Imajući u vidu navedeno stanje, čini se da logor Ciglana nije smatran dovoljno atraktivnim i jednostavno mu nije pridavan prevelik značaj. Jer iako je proces memorijalizacije NOB-a u Prijedoru započeo već ranih pedesetih godina, Ciglana je obilježje dobila tek sredinom osamdesetih. Sem spomenika, nije postojao nijedan drugi vid čuvanja sjećanja na istoriju ovog mjesta. Otkrivanje spomenika je do danas jedini vid memorije koju je ovo mjesto dobilo. Dakle, stradanje stanovništva obilježavano je minimalistički, dok bi ono trebalo da bude dominantno.

Raspad Jugoslavije — nova tumačenja prošlosti

Devedesetih godina na prostoru Jugoslavije dolazi do velikog preokreta na političkom i društvenom polju. Ovaj period predstavlja turbulentno razdoblje, koje će za sobom ostaviti brojne kontroverze i nesuglasice i prouzrokovati tenzije koje se ni danas ne stišavaju. Ono što se desilo sa Jugoslavijom svakako je dio šireg procesa koji se odigravao u Evropi krajem 20. vijeka, ali, prema pojedinim istraživačima, predstavlja zapravo eksploziju na silu ugušene i prividno riješene napetosti koja je ostala na ovom podneblju nakon Drugog svjetskog rata.²⁵ Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika se raspada, Njemačka se ujedinjuje, a socijalizam kao društveno-politički sistem se urušava, i dolazi do promjena u pogledu država, socijalnih i etničkih grupa na vlastitu istoriju.²⁶ Ova promjena se različito ma-

²³ „Dug revoluciji i revolucionarima“, *Kozarski vjesnik*, 11.1.1985.

²⁴ „Dug revoluciji i revolucionarima“, *Kozarski vjesnik*, 11.1.1985.

²⁵ Više o ovome kod Hajke Karge, *Sećanje u kamenu - okamenjeno sećanje?*, Beograd, Biblioteka XX vek, 2013.

²⁶ Todor Kuljić, *Prevladavanje prošlosti. Uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka*, Beograd, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2002, 11.

nifestuje: odbacuju se ranije službene verzije istorije, rehabilituju se ličnosti i pokreti koji nisu bili dio pobjedničkih snaga, oživljava kult „korijena“, mijenja se kultura sjećanja, itd.²⁷ Nakon sloma socijalizma, kako navodi Todor Kuljić, u višenacionalnim državama dolazi do sukoba između starih i novih identiteta, i taj proces stvara konfuziju, strah, dezorijentisanost i emotivne krize.²⁸ U Bosni i Hercegovini ovaj problem je naročito prisutan, budući da se radi o državi u kojoj se vodio rat između različitih etničkih grupa, koje su nastavile da žive u okvirima iste državne zajednice. Specifičnost strukture stanovništva u Bosni i Hercegovini dovela je do stvaranja odvojenih entiteta, Republike Srpske i Federacije Bosne i Hercegovine. Dejtonskim mirovnim sporazumom, donesenim 21. novembra 1995, i zvanično potpisanim u Parizu 14. decembra iste godine²⁹, rat u Bosni je završen, i entiteti su međunarodno priznati.

Ono što je karakteristika ne samo Bosne, već čitavog postjugoslovenskog prostora, jeste tenzija u interpretacijama prošlosti, naročito Drugog svjetskog rata. Jugoslovensko iskustvo je postalo nametnuti okov, koji podsjeća na promašenost i tragičan kraj jedne ideje i ideologije.³⁰ Istorija Jugoslavije, odnosno istorija zajedništva koja je započela nakon Prvog svjetskog rata, danas se u najvećoj mjeri posmatra kroz okvire „nacionalnog mišljenja“, u kojem ideje nadnacionalnog, jugoslovenskog, postaju nepoželjne.³¹ Problem zajedničkog nasljeđa, i sa tim u vezi problem zajedničkog sjećanja, kompleksan je i seže u prošlost mnogo dalje od raspada devedesetih.

Prva Jugoslavija pokušala je da, administrativnim i političkim mjerama, sprovede zajedničku kulturnu i prosvjetnu politiku, kao preduslov za nacionalnu integraciju, uključujući i stvaranje zajedničke istorije.³² Stvaranjem nove države i dolaskom na vlast komunističkog režima, dolazi do prekida kontinuiteta sa bivšom vlasti i procesa revizije prošlosti i stvaranja novih obrazaca kulture sjećanja. Pojam revizije ne mora nužno biti negativan

---

²⁷ Isto, 11.

²⁸ Kuljić, *Prevladavanje prošlosti*, 18.

²⁹ Zoran Pajić, "A Critical Appraisal of Human Rights Provisions of the Dayton Constitution of Bosnia and Herzegovina" u: *Human Rights Quarterly* Vol. 20, No. 1 (Feb., 1998), 125.

³⁰ Милан Ристовић, „Коме припада историја Југославије?“, *Годишњак за друштвену историју* 1 (2013), 133.

³¹ Isto, 134.

³² Isto, 135.

i može se odnositi na preispitivanje starije literature u svjetlu raspoloživih ili novootkrivenih izvora.³³

U postjugoslovenskom kontekstu, pojam *revizija* se koristi kao etiketa kojom se obezvjeđuje naučni doprinos i kao perjanica kojom se legitimše pseudoistoriografija.³⁴ Prosesi prerade prošlosti i izbora onih događaja koji odgovaraju poželjnoj, ideologizovanoj slici, dešavali su se i neposredno nakon Drugog svjetskog rata, ali je sa raspadom Jugoslavije započet novi val revizionizma, što je sa jedne strane značilo aktuelizovanje tema i fenomena koji su iz političkih razloga bili zanemarivani, ali isto tako ovaj proces je nastavljen da se zloupotrebljava radi stvaranje nove, politički poželjne slike prošlosti. U postjugoslovenskim zemljama dolazi do revizije ne samo nedavne, već i starije prošlosti, a ona se ne odigrava samo kroz historiografiju, već je prisutna i u javnom diskursu, zahvaljujući medijima.³⁵

Što se tiče Drugog svjetskog rata i NOB-a, nacionalne historiografije su uključile svoje intepretacije, čime je slika ovog događaja potpuno izmijenjena. Na postjugoslovenskom području danas je moguće naći simpatizere partizana, četnika, ljotićevaca, ustaša, itd., odnosno svake oružane grupacije koja je postojala za vrijeme rata.³⁶ Ovi procesi unose konfuziju u shvaćanje prošlosti, a poseban problem je što je u javnosti dominantnija slika prošlosti koju serviraju političke elite od one koju promoviše nauka. Sjećanje na NOB u bivšem režimu bilo je od izuzetne važnosti, jer je njen legitimitet počivao na ovom istorijskom događaju. Ali sa promjenom „društvenog okvira“, odnosno smjenom režima, to sjećanje je prestalo da ima status kakav je imalo i stoga mu se više ne pridaje isti značaj. Nove države i nove ideologije postavile su nove okvire za tumačenja ovih događaja. Ipak, ne smijemo zanemariti činjenicu da svijest o značaju NOB-a nije izbrisana u potpunosti i da ono ima svoje mjesto u kulturi sjećanja. Jedan od primjera za ovu tvrdnju jeste održavanje komemoracija u spomen na događaje koje su se desili u ratu (obilježavanje bitke na Kozari, Dan sjećanja na žrtve

³³ Vladimir Petrović, „(Ne)legitimni revizionizam: pravo i (pseudo)istoriografske revizije na Zapadu i Istoku“ u: *Revizija prošlosti na prostorima bivše Jugoslavije*, ured. Vera Katz (Institut za istoriju, Sarajevo, 2007), 22.

³⁴ Petrović, „(Ne)legitimni revizionizam: pravo i (pseudo)istoriografske revizije na Zapadu i Istoku“, 21.

³⁵ Husnija Kamberović, „Između kritičke historiografije i ideološkog revizionizma“ u: *Revizija prošlosti na prostorima bivše Jugoslavije*, ured. Vera Katz (Institut za istoriju, Sarajevo, 2007), 12.

³⁶ Petrović, „(Ne)legitimni revizionizam: pravo i (pseudo)istoriografske revizije na Zapadu i Istoku“, 37.

ustaškog zločina genocida u Koncentracionom logoru Jasenovac, održavanje „Velikog školskog časa“ u Šumaricama, itd.). Ali konfuzija u tumačenjima nerijetko opterećuje sjećanje, kao i objektivno sagledavanje istorijskih činjenica.

Vezano za pitanje pamćenja, Moris Albvaš je uveo pojam društvenog okvira, pod kojim podrazumijeva princip za biranje građe koji grupa određuje pojedincu.³⁷ Taj okvir određuje dinamiku preplitanja sjećanja i zaborava.³⁸ Ako za sjećanje i priče ne postoji okvir u pamćenju, one će nestati.³⁹ Ukoliko se u društvu promijeni okvir pamćenja, sjećanja koja su dotad zanemarivana mogu se ponovo uvrstiti u okvir pamćenja i postati predmet promišljanja.⁴⁰

Pojam disonantnog nasljeđa, koji su uveli i definisali Ešvort (G. Ashworth) i Tanbridž (J. E. Tunbridge), označava ono što se čuva, bilo da je riječ o materijalnoj ili nedodirljivoj baštini, u svim njenim slojevitostima i značenjima.⁴¹

Ovaj pojam primjenljiv je za opis baštine Narodnooslobodilačke borbe u postjugoslovenskom kontekstu. Ono danas u sebi akumulira različita značenja i interpretacije, zavisno od zvaničnog sjećanja koju su nove države konstruisale. Upravo zbog kompleksnosti i slojevitosti ovakve baštine, mnogi njeni segmenti su zanemareni ili se smatraju neželjenim, jer često je vrlo teško suočiti se sa nečim što može da dovede u pitanje ono što je zvanična verzija ili slika prošlosti.

Zanemarivanje mjesta stradanja, socijalističkih spomenika, promjene naziva institucija, ulica i trgova, danas je postao uobičajen proces. Pitanje je da li će uklanjanje svjedoka bivšeg režima uspjeti u potpunosti da izbriše sjećanje na njega i njegov istorijski značaj i uticaj koji je imao na novonastale države. Ono što je takođe pogubno, i nažalost vrlo karakteristično za ovo vrijeme, jeste potiskivanje iz javnosti mjesta stradanja, a logor Ciglana je samo jedan od primjera.

---

³⁷ Alaida Asman, *Oblici zaborava*, Beograd, Biblioteka XX vek, 2018, 45.

³⁸ Isto, 45.

³⁹ Isto, 45.

⁴⁰ Isto, 46.

⁴¹ Милица Божић Маројевић, „Изазови нове музеологије у презентацији и интерпретацији дисонантног наслеђа“, *Култура: часопис за теорију и социологију културе и културну политику* (2012), 42.

Logor Ciglana — postjugoslovenski kontekst i trenutno stanje mjesta

Bilo bi pogrešno zaključiti da je baština NOB-a u Prijedoru zaboravljena. Pojedini događaji i ličnosti nastavili su da se čuvaju u javnom sjećanju grada, prvenstveno „bitka na Kozari“, čija se godišnjica i dalje obilježava. Kozara, kao mjesto sjećanja, i dalje je važan topos za stanovnike Potkozarja. Možda sjećanje na događaje koje su se tu desili nema više tako široku rasprostranjenost kao nekad, ali činjenica je da memorijalni kompleks i danas postoji i funkcioniše, kao i kulturne manifestacije⁴² vezane za njega, koje su takođe jedan od mehanizama baštinjenja. Spomenički kompleks, koji čine spomenik, memorijalni zid i muzej,⁴³ podignut na jednom od vrhova Kozare, tačnije na vrhu Mrakovica, jedno je od najposjećenijih mjesta u gradskoj okolini. Dakle, iako u izmijenjenim okolnostima, vrijednost se i dalje prepoznaje. Takođe, za jedan od elemenata kompleksa, „Spomenik Revoluciji“, djelo vajara Dušana Džamonje, može se reći da predstavlja najprepoznatljiviji simbol Prijedora. Ono je jedan od najpoznatijih socijalističkih spomenika, koje je značajno mjesto dobilo u istoriji jugoslovenske umjetnosti. Međutim, ta vrijednost danas nosi drugačije značenje. Drugi svjetski rat više nema politički i društveni značaj kakav je imao za vrijeme socijalizma, i čuvanje sjećanja na njega više nema toliku ulogu u izgradnji kolektivnog identiteta. Sa druge strane, mnogi spomenici posvećeni NOB-u potpuno su zapušteni. Određen broj je i dalje prisutan u javnom prostoru, ali većina je prepuštena zaboravu.

Fabrika cigle „Prijedorka“, na čijem mjestu se nalazio logor, nastavila je rad i nakon rata. Spomenik je ostao na svom mjestu. Godine 2005. fabrika odlazi u stečaj⁴⁴ i zemljište na kojem se nalazi prodato je privatniku. Zgrada fabrike je srušena i na njenom mjestu počeli su da se grade novi objekti. Kao svjedok postojanja fabrike ostao je samo dimnjak. Prostor na kom se nalazi spomenik ostao je netaknut. Vlasnici zemljišta su se izmijenili i danas je na njemu tržni centar, koji je sagrađen ispred prostora na

⁴² „Književni susreti na Kozari“ manifestacija je koja se održava svake godine na vrhu Mrakovica. „Susreti“ su prvi put održani 1963. godine, a 1973. postala je opštejugoslovenska manifestacija. Nisu se održavali u periodu od 1991. do 2000, nakon čega su ponovo pokrenuti.

⁴³ Informacija preuzeta iz kataloga izložbe „Kozara - spomenik slobode“, autorke Marine Ljubičić.

⁴⁴ <<https://ba.ekapija.com/news/17319/u-prijedorskoj-ciglani-prijedorka-pokrenut-je-stecajni-postupak>>

kojem se nalazi spomenik, potpuno ga zaklanjajući. Spomenik, iako ne cjelovit, i dalje stoji na mjestu na kojem je postavljen 1985. godine. Januara 2012. godine, skulptura dječaka, sastavni dio spomenika na Ciglani, uništena je. Ostali su samo postament i spomen-ploča. Motivi i razlog za ovaj čin nisu poznati, a danas se dijelovi skulpture nalaze u gradskom Muzeju Kozare.

Slika 3. Prostor spomenika (lična arhiva)

Glavna institucija koja se bavi očuvanjem baštine NOB-a jeste SUBNOR. Organizacija je obnovljena nakon formiranja Republike Srbije.⁴⁵ Prilikom privatizacije zemlje, SUBNOR se pobrinuo da dio zemljišta na kojem je spomenik ostane netaknut, a najnovija inicijativa koju ova organizacija planira jeste postavljanje novog spomenika. Osim pomenute ini-

⁴⁵ Zbog nemogućnosti dobijanja pisane dokumentacije, podatak o ovoj godini dobila sam od Veljka Rodića, predsjednika SUBNOR-a u Prijedoru.

cijative SUNBOR-a, postoje i druge mogućnosti pomoću kojih ovo mjesto može biti ponovo uvedeno u prostore pamćenja grada. Neke od mogućnosti koje bi mogle uticati na podizanje svijesti o ovom mjestu jesu javna tribina ili izložba koje bi se bavile istorijatom ovog mjesta, ali i njegovim mjestom u baštini grada.

Aktuelizacija Ciglane u prostorima pamćenja Prijedora — prijedlozi i mogućnosti

Spomenik svakako treba obnoviti ili postaviti novi, ali možda bi prvo trebalo početi od osnovnih stvari, kao što je na primjer postavljanje table koja će biti dovoljno uočljiva i prolaznike podsjećati na istoriju Ciglane.

Rezime

Prostor Ciglane možemo smjestiti u kontekst traumatskih mjesta sjećanja. Alaida Asman piše da su takva mjesta „višeslojna, višeznačna, ispunjena različitim sećanjima i tumačenjima“.⁴⁶ Mjesta sjećanja jesu dio baštine, koja opstaju, ne zbog svoje predmetnosti, estetike ili simbolike, već zbog uloge koje imaju u procesu izgradnje kolektivnih identiteta.⁴⁷ Takođe, od mjesta poput logora, koja su bila poprišta tragedija, očekuje se da, zahvaljujući čulnom utisku, pojačaju doživljaj.⁴⁸

---

⁴⁶ Alaida Asman, *Duga senka prošlosti: kultura sećanja i politika povesti*, Beograd, Biblioteka XX vek, 2011, 287.

⁴⁷ Milica Božić Marojević, *(Ne)željeno nasleđe u prostorima pamćenja. Slobodne zone bolnih uspomena*, Beograd, Centar za muzeologiju i heritologiju Filozofskog fakulteta, 2015, 49.

⁴⁸ Asman, *Duga senka prošlosti*, 289.

Slika 4. Sačuvani dijelovi spomenika (Muzej Kozare, Inv. br. 192)

Literatura

- Adamović, Vedrana, *Godine stradanja 1941/42. NDH i njeni zločini nad srpskim narodom u Prijedoru i okolini - pilog proučavanju zločina genocida nad srpskim narodom u Potkozarju*, Prijedor, Muzej Kozare, 2018.
- Asman, Alaida, *Duga senka prošlosti: kultura sećanja i politika povesti*, Beograd, Biblioteka XX vek, 2011.
- Asman, Alaida, *Oblici zaborava*, Beograd, Biblioteka XX vek, 2018.
- Божић Маројевић, Милица, „Изазови нове музеологије у презентацији и интерпретацији дисонантног наслеђа“, *КУЛТУРА: часопис за теорију и социологију културе и културну политику*, 144 (2012), 38-54.
- Војић Маројевић, Милица, *(Ne)željeno nasleđe u prostorima pamćenja. Slobodne zone bolnih uspomena*, Beograd, Centar za muzeologiju i heritologiju Filozofskog fakulteta, 2015.
- Божић Маројевић, Милица, „Чување дисонантног наслеђа. Случај Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине“, *Годишњак за друштвену историју* 3 (2015), 23-45.
- Bulatović, Radomir, *Koncentracioni logor Jasenovac*, Sarajevo, Izdavačko preduzeće Svjetlost, 1990.
- „Vječni spomen logorašima ciglane“, *Kozarski vjesnik*, 17.5.1985.
- Вучковац, Младен, *Приједорски логор Циглана 1942. године (да се не заборави)*, Приједор, Музеј Козаре, 2018.
- Гашић Матерић, Иванка, „Прикупљање обавештења о непријатељским снагама и ослобођење Приједора 1944. године“, *Козара у Народноослободилачком рату. Записи и сјећања, Књига V*, Београд, Војноиздавачки завод, 1978.
- “Dug revoluciji i revolucionarima“, *Kozarski vjesnik*, 11.1.1985.
- Kamberović, Husnija, „Između kritičke historiografije i ideološkog revizionizma“, u: *Revizija prošlosti na prostorima bivše Jugoslavije*, ured. Vera Katz, 11-20, Institut za istoriju, Sarajevo, 2007.
- Karge, Hajke, *Sećanje u kamenu - okamenjeno sećanje?*, Beograd, Biblioteka XX vek, 2013.
- Kuljić, Todor, *Prevladavanje prošlosti. Uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka*, Beograd, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2002.

- Pajić, Zoran, "A Critical Appraisal of Human Rights Provisions of the Dayton Constitution of Bosnia and Herzegovina" u: *Human Rights Quarterly* Vol. 20, No. 1 (Feb. 1998), 125-138.
- Petrović, Vladimir, „(Ne)legitimni revizionizam: pravo i (pseudo)istoriografske revizije na Zapadu i Istoku“, u: *Revizija prošlosti na prostorima bivše Jugoslavije*, ured. Vera Katz, 21-42, Institut za istoriju, Sarajevo, 2007.
- Ристовић, Милан, „Кома припада историја Југославије?“, *Годишњак за друштвену историју* 1 (2013), 133 - 143.
- Samardžija D., Dušan, *Bosnaskodubičko područje u NOR-u i socijalističkoj revoluciji 1941-1945*, Bosanska Dubica, Društveno-političke ograničacije i Skupština opštine Bosanska Dubica, 1984.
- Симић, Новица, *Операција „Коридор-92“*, Бања Лука, Борачка организација Републике Српске, 2011.
- Утјешиновић, Драган, „Напад на логор у Приједору и ослобађање талаци“, u: Младен Вучковац, *Приједорски логор Циглана 1942. године (да се не заборави)*, 66-69, Приједор, Музеј Козаре, 2018.
- <<https://ba.ekapija.com/news/17319/u-prijedorskoj-ciglani-prijedorka-pokrenut-je-stecajni-postupak>>

Isidora Banjac

“Ciglana Camp in Prijedor and its memorial spatiality”

This paper deals with the question of memorialization and preservation of sites connected to the Peoples' Liberation Struggle (NOB) through an example of the “Ciglana” (brickyard) camp in Prijedor, as well as its position in the local memory culture. We are looking for the answers while analyzing the memorialization of sites of mass killings in the local community spaces, in which these events hold crucial historical positions. This paper does not, however, analyze other elements of the NOB memorial sites in Prijedor and its vicinity, while full attention is given to the “Ciglana” camp as a valid example of the wider relationship of the local community towards its history and heritage.

Документи и сјећања

Documents and Testimonies

Сјећање Благоје Ђукића и Душана Мећаве

Мирко Димић

Кратки научни рад (приређивање грађе)

Кустос, ЈУ СП Доња Градина;
mirkodimic@jusp-donjagradina.org

УДК ...

DOI ...

Апстракт: Благоја Ђукић (1928) из села Клековци свједочи о логорисању своје породице љета 1942. године. Сјећање Душана Мећаве (1932) из села Доња Градина има посебну вриједност јер говори о Доњој Градини послје завршетка рата 1945. Остаци које су усташе оставиле за собом потврђују сву монструозност Концентрационог логора Јасеновац и његовог највећег стратишта у Доњој Градини.

Кључне ријечи: усташе, партизани, логор, Срби, Јасеновац, Славонија, села, Доња Градина, Клековци

Сјећања су снимљена током теренског рада у августу 2019. године на подручју општине Козарска Дубица. Поред фотографисања појединих стратишта, аутор је snимио два свједочанства. Вриједност оваквих сјећања су значајна јер допуњују локалну историју, реконструишу живот породица и дају потпунију слику стварног живота у наведеном периоду. Кроз лични доживљај добија се слика о страдању коју читалац може да повеже са собом и својом породицом и тиме створи одређен облик емпатије.

Сјећање Благоје Ђукића¹

Кроз методологију покушали смо да потврдимо дијелове сјећања који су провјерљиви и тиме да потврдимо тврдње које је изнио Благоја Ђукић. Издвојили смо више дијелова сјећања, да би читаоцу било јасније оно о чему се говори. За период до јуна 1942. године, поред основних биографских података, Благоја говори о нападу на усташку

¹ Knjiga video-zapisa, JUSP-VS-48, Благоја Ђукић, 30.7.2019.

жандармеријску станицу у селу Драксенић. Потом о интернацији своје породице током и завршетком борби на планини Козари, љета 1942. године, о проласку кроз више логора и раздвајање мушкараца од жена и дјеце. Очевидац је одвођења мушкараца из Церовљана, међу којима је био и његов отац. Из Церовљана су депортовани и распоређени по селима у Славонији. Сјећа се на свакодневног живота и борбе између усташа и партизана на подручју гдје је била распоређена породица Ђукић и, на крају, повратка у родно село, гдје су остали до завршетка рата и успјели да преживе.

Транскрипт сјећања

Ја сам Благоја Ђукић из села Клековаца.² Рођен сам '28,³ отац Милинко, мајка Мара. Имао сестру једну, млађа од мене седам година, звала се Милица. Ишао сам у школу у Гуњевце⁴ и туј сам завршио, нисам пуне четири године. Јер се заратило и тако да нисам добио дипломе. Био мој отац у тим четницима,⁵ ударили на касарну у Драксенићу⁶, пошто је моја мати отале родом. Ратко Крнета,⁷ не знам је ли из Срефлија, он је долазио код мог оца – ајде извиди колико има жандара – пошто је мати отале родом па имамо на основу чега долазити. Прозлазимо крај те касарне, а Ђуро Пољарац, он је старији од мене дечкић, он пред том жандарском зградом туј, играју се дјеца. А пошто је позна-

---

² Село Клековци, по опису проте Славка Вујасиновић, налази се између Раковице и Моштанице. Иако не казује, прота вјероватно мисли на двије рјечице. Потом пише да се налази источно од Босанске Дубице. Године 1848. село је имало 12 кућа, а у 1941. години око 200. Име је добило од кметова који су се доселили из Босанског Петровца, по планини Клековачи. Међу тим насељеницима су били: Грујићи, Вујасиновићи, Којановићи, Петковићи звани Рожине, Милошевићи, Кајићи итд. Бањци су дошли од Кључа. Послије 1878. године доселило се доста Срба из Лике: Марићи, Свилари, Чанци, Вурдеље, Ловрићи, Митрашиновићи, Кончар, Бига, Миљановић, Хрњак, Глумац, Варињак, Марел. Село је било насељено већински српским православним становништвом. Славко Вујасиновић, *Срби као птице*, мемоари, приредио Симо Брдар, Бања Лука 1994, 201.

³ Рођен је 19. априла 1931, *Матични уред*, Општина Козарска Дубица.

⁴ Основана је послје 1918. године у једној сеоској кући, иако је комисија одобрила као условну, по мишљењу проте она то није била. С. Вујасиновић, *н. д.*, 121.

вао мене и ћаћу, долази нами и сједа са нама у кола. Ћаћа њега пита има ли жандара. Треба сада на њих ударити. И тако тај Ђуро исприча ћаћи. Не знам о чему се ради и ћаћа покупи податке, дође код старца и бабе и попричао са њима, сјели у кола и идемо назад. Опет крај те касарне, туј сада ко мало засто да он осмотри. Важно је било дочепати се оружја. Мало засто, а отуд један жандар да иде, да не смије стајати.

Кренџо ћаћа и дошли ми у Клековце, ето ти Ратка Крнете. А они дошли као четници пошто је пшеница велика, ћаћа не смије отићи њима него мене шаље да им носим воде, они леже у шеници, има њих доста. Дошли да он извиди ударити ноћас на касарну, разоружати, неће их побити, само нек дају оружје оружје и поскидати их голе. Почело се смркатати, Ратко Крнета је био вођа те групе и одоше. Опколили касарну и купили оружје. Када су се вратили, видио сам шта су добијели, одијела њиова. Већином били Хрвати, у то вријеме само су Хрвати постављани. Видим ја оружја хрпа, мој отац добио пиштољ, бацио када је полазио, бацио га за шталу у живицу. Послије рата када су орали нашли су га. Тако ће бити да су они расподијели оружје. Касније су ударили авиони, бацали неке летке.⁸ Није борбе било, само су авиони наишли и бацали летке. Ми дјеца купимо то, мене баба пита -дијете шта ту пише. Пише да идемо Уни и Сави док се Козара не пречисти

⁵ Овај назив за устанике не треба да буни читаоца. На подручју Босанске Дубице 1941-1945. дјелују партизани у Другом крајишком народноослободилачком одреду, из којег ће се формирати више бригада. Увидом у спискове бораца, као и погинулих, јасно је да су борци овог одреда били доминантно српске националности. Потребно је појаснити да у почетку устанка, крајем јула и почетком августа 1941, он има народни карактер. Многи борци немају обиљежја као ни војничких униформи, многи су у борбе кренули са пољопривредним алаткама. У њемачким документима, као и усташким, устаници се називају четници, комунисти-четници, као и банде. Погледати: Славко Одић, Славко Комарица, *Зашто Јасеновац није ослобођен*, Београд 2005, 66; Тања Тулековић, *Драксенић 1941-1945*, Доња Градина 2016, 33.

⁶ Бивша жандармеријска станица у селу Драксенић из доба Краљевине Југославије; усташе су је претвориле у сједиште посаде као важног пункта на путу Босанска Дубица - Босанска Градишка. Т. Тулековић, *н. д.*, 29-31.

⁷ Ратко Крнета из села Срефлија један је од људи који је био задужен за сакупљање оружја и припремања устанка у селу Срефлије. Dragutin Ćurguz, Milorad Vignjević, *Drugi krajiški narodnooslobodilački (kozarski) odred „Mladen Stojanović“*, Prijedor 1982, 77.

⁸ Примјерци се могу погледати у Меморијалном музеју Мраковица као дио сталне поставке.

од партизана па ћемо ми бити враћени назад кућама. Јест врага тамо, на Липовој греди гдје је сада бензинска, туј смо шћерани и били пет-нест дана. Дође отац по ноћи, нас нико не чува, мого си ићи куд оћеш али не смијеш ићи. Неће он да иде од нас, ми за Дубицу равно за Дубицу у Дубици преко моста узеше оца из кола, он мени пребаци узде право преко моста.

Колона ишла и он само баца узде мени, два усташе њега попадоше и ми одешмо преко. Када смо дошли преко моста лијево горе за Дубицу, доље на Церовљане⁹. Дошли на Церовљане, онда ће тај Милован¹⁰ други или трећи дан туј су доћерани сви људи који су одузимани у Дубици и постројени туј сједе цијели дан и ноћ нико се не смије дигнути. Краву смо имали, ја напасо краву доље код пруге. Туче није било ни тада. Жута униформа „У“ на лијевој и десној крагни и на чело. Били смо једно 10-15 дана на Церовљанима, „пакујте сада, идете кућама покрет, покрет“ и попаковали ми то све. Када смо попаковали, они су дан прије оћерали који су одвојени и стрељани на Уријама,¹¹ то сам касније сазнао. У Дубици смо имали доброг пријатеља, ће видио сам Ми-

⁹ На основу мапе коју је издала здравствена служба НДХ, приказ пребјеглица у збирним логорима са подручја Козаре и Просаре. У Церовљанима је логорисано 26.000 хиљада људи. Milan Bulajić, *Ustaški zločin genocida i suđenje Andriji Artukoviću 1986. godine II*, Београд 1988, 64-65. Овдје се јасно може препознати пропаганда НДХ да се умјесто логорисаног цивилног становништва српске националности помињу пребјеглице. На мапи се јасно виде сви логори из састава Концентрационог логора Јасеновац, као и они који су основани за вријеме борби на планини Козари јуна-јула 1942. Један од таквих је био и логор Церовљани (напомена аутора).

¹⁰ Мисли на Милована Јекића из села Срефлије, у почетку једног од организатора устанка у селу Срефлије, да би касније усташким властима откривао ко је био у партизанима, након борби на планини Козари. Усташе су огроман број заробљеника, који су на овај начин показивања препознати, стрељали на већ добро познатим стратиштима у Козарској Дубици као што су гробље Урије или пилана Уна. Потом је од стране усташа логорисан и депортован у логоре у Норвешкој. На списку преживјелих води се под редним бројем 282. Милорад Ашковић, Благоје Маринковић, Љубомир Петровић, *У логорима у северној Норвешкој*, Београд 1979, 418. Послије рата осуђен је на вишегодишњу робију. D. Curguz M. Vignjević, *n.d.*, 77. Судбина Милована Јекића још је један показатељ како се НДХ и усташе односиле према Србима који су сарађивали са усташким властима.

¹¹ Мирко Димић, „Православно гробље Урије у Босанској Дубици -стратиште српског становништва за вријеме НДХ“, *Топола IV*, Часопис ЈУ Спомен-подручја Доња Градина, Доња Градина 2018, 62-76.

линка¹² у строју иду на Урије само је овако мано главом на ме. Кад смо ми дошли, тај Ђуро Пуцар мислим да се презивао, који је познавао нас и видио оца да иде у строју свезаних рука на леђима, само је одмахнуо главом. Он је рекао колоне су пролазиле на Урије и вођене на стрељања.

Ми сада мислимо идемо кућама, када смо дошли право идемо у Уштицу, туј смо били петнест дана, са нашим стварима. Све то тако ту ложиш ватру, кувај јести.

Пошто је моја баба родом из Градине, имала другарице, та једна доносила нама свашта, нешто је доносила хране. Када једно јутро дође она плачна. Ано, каже, имаш ли мушке дјеце, облачи у женско одијело. Сву мушку дјецу одузимају када пређу тамо. Оне мени скину, обуку женско одијело. Покрет, све остаје кола, коњи, стока. Каже покрет, попртили ко је шта могао носити на скелу. Око педесет људи, велика скела, четверо кола примала. Превезе нас тамо, које жене нису знале да обуку женско одијело, Гојко Губић, Раде Бабић. Касније сазнали који су то већ одузети у једно двориште у Јасеновцу, ту их набило. Када смо ми наишли њихова је мати била са нама, они угледали матер, а неки шепави усташа шета да они не би изашли. Када се окренуо, они улете, неко повика утекоше двојица, раја крије њих на станици жељезничку. Ми на станици, вагони стоје, то је дугачко има 50-60 вагона, само нас гони крајем и товари у те вагоне. Иде тај усташа и оволико оставља врата а унутра вруће, сјећам се добро да је био 27. јули. Толика врућина била, унутра се даве људи. Пошто је моја баба старија жена, примакла се вратима и шета усташа поред вагона, а баба ће ја чучим крај бабе. Када је он дошао поред нас, Иво каже он се окрену гледа вако –одакле, Ано, ти туј, он је Јасеновчанин.

¹² По сјећању, отац Милинко је убијен на гробљу Урије јула 1942. године. У списковима жртава у првом Музеја жртава геноцида из Београда наводи се Ђукић (Драгутин) Милинко, 1899-1942, убијен у Клековцима, Србин, www.muzejgenocida.rs, *Popis žrtava drugog svjetskog rata u BiH, opština Bosanska Dubica, naselje Klekovci pdf format*, 352. У попису Самарције, Ђукић (Драгутин) Милинко, 1899-1942, Клековци и као друга жртва, Милинко Ђукић, 1912-1942, Земун. Dušan D. Samardžija, *Bosanskodubičko područje u NOR-u i socijalističkoj revoluciji 1941-1945*, Bosanska Dubica 1984, 400. На основу овог сјећања могу се исправити и наведени пописи, тачније мјесто убиства жртве, као и два пута навођено име жртве, иако су година рођења и мјесто страдања различити. По аутору, ради се о једној жртви, јер су у селу Клековци постајале двије породице са презименом Ђукић. Ово је аутору усмено рекао Благоја Ђукић током снимања.

Њега баба замоли, Иво брате, би ли могли добити кап воде, погорашмо овдје. Би, дај посуду, имаш ли ко да иде донијети, имам ову малу. Даде ми двије тепсије, ај горе ено ти горе бунара. Иво опет са бабом прича куда ћемо ми. Каже - не знам ја мислим да ћете за Њемачку, али није тачно. Смркло се, затворише вагоне и воз крену цијелу ноћ, већ свањива и свануло кроз оне прозорчиће, види се.

Брежуљак један крај цесте на том брежуљку, сто на столу, чаша и воде иде још један жутоња. Долазимо у Сијерач,¹³ он нама одржи говор, каже - сада идете у партизанске шаке, уколико будете сарађивали са партизанима попићу вас ко ову чашу воде, и попи ту чашу воде. Иду шест усташа са шест пушкомитраљеза и два иду пред нама, два са стране, а два чекају да се колона формира па ће они озад. Видим ја тај кланац, подугачко је. Тај кланац, долазе до тог кланца те усташе и кажу ајте, ја сам се провуко у прву линију и каже ајте. Ја изашо горе и чекам када ће почети пуцати, дођеше двојица, не пуцају. Ајте ето вам ваши партизани, сада никоме није јасно сад шта је, тако ми лежимо горе, изашла мати са двије тетке, било нас је једно 500-600. Пар кућа види се тамо, стојимо, кад иду два партизана. Одјећа није војничка, цивили, али имају пушке, иду од села право нами. Кад моја мати се диже - јој Драгица брате, Драгица Тркуља из Божића.¹⁴ Има ли још нашег народа, има, ово су све наши отуда... љубе се оне, и ми горе у село. Цијелу ноћ играло кола, пјесма, нико нас није дирао. Отале сутрадан долазе људи из села Бастаји,¹⁵ Кореничани,¹⁶ српска села, и нас воде, товаре нас у кола и тако нас раселе по селима. Туј смо остали и туј смо дочекали, били смо придијељени код Воје Жарковића. Имао два синчића, имао према шуми виноград, ту сам ишао у тај виноград. Туј смо остали дуго.

Ја једно јутро чуво краву и бика и гонио преко цесте. Ја њих поколијенчио и они пасу, ја у једном поточићу ћапам, како ја то радим. Иде од Бјеловара цеста, погледам колона, црни се цеста иде. Ја сам одмах помислио усташе. Ја ништа, отколијенчити краву и бика свезати у тај поточић, а ту има пропуст, туда ћу побјећи, како сам ја то урадио, брина је тамо. Ја ништа, када сам ја долетио срећа нису гледали ја се

¹³ Сирач, село у близини Дарувара у Републици Хрватској (н. а.).

¹⁴ Драгица Тркуља из села Божићи, погинула у борбама, D. Ćurguz, M. Vignjević, *n. d.*, 80.

¹⁵ Села Велики и Мали Бастаји у близини Дарувара (н. а.).

¹⁶ Сусједно село горе наведених (н. а.).

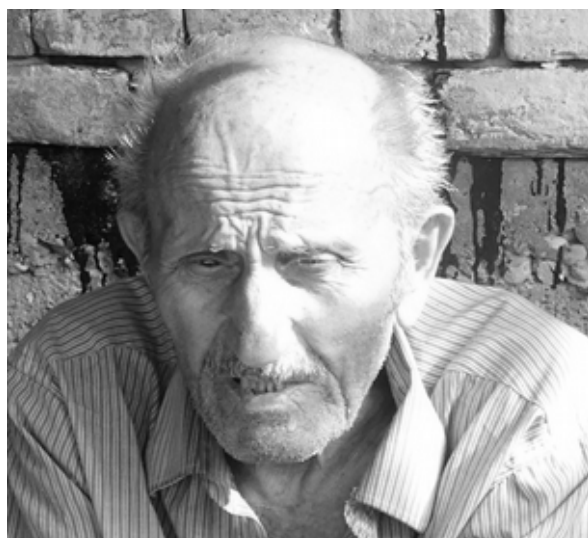

провуко. Ја је пребацио, горе је село Корјеничани. Када су они окренули пуцати. Ја долетио у село, село пусто, нема нигдје никога.

И ја сад, горе је шума, тога газде виноград, има кућица, мала ја мислио они су у кућици –нема никога. Ја даље у шуму, сад су ови мислили да сам ја погинуо. Тад је Љубана Рокића мати погинула¹⁷. Ја летим иза грма, лежи жена из грма, ја прескочи преко ње, нисам ја знао ко је она. Ја улетио у ту шуму, каже тетка – јој, ево Благоје. Онда сам сазнао да је то Љубанова мати била. Опљачкали село, а тај бик и крава остали гдје сам их свезао. Већ је то 1943, презимили били. Обавезно је било, када се запуца, сви у шуму. Бастаји, Коренчани, Цјепац, то су та села. Ми смо ту остали дуго, када је дошла вијест да се иде у Новску водити пропусницу да се враћамо назад кућама. Мораш ићи у Новску уписати колико чељади. И мати се дигне и тетка и још жена и у Новску пјешице у општину казати окле су. Ко је казао да је из Градине, тај газда био у том одбору. Ко је рекао да је из Градине, тамо уписали гдје требаш изићи, ко за Дубицу, тај за Дубицу. Многи се људи преварили, Градинци па и неки Драксенћани рекли да су из Градине. Када је газда дошао каже – не говорите, Маро, да сте из Градине. Ко је сишао у Градину, одмах су их побили. Ко је за Дубицу, чекали фијакери муслимани, неки Омер Букало чекао нас фијакером. Маро, каже, ајде вамо поведи. Има нас двоје дјеце, мати, двије тетке, и у Дубицу нашу.

Дошли у Дубицу, тај ће нас Омер водити својој кући а и ту чекају усташе, скидају са фијакера. А тај Омер каже поћеше они колима, двије тетке, цуре лијепе, а он, не ово је моја и оћера их пуче коње и доведе нас својој кући. Туј ћемо преноћати. Кућа код млина. И ми код њега, свануло, пуна кола сијена, запрежна кола, шта је доље не знамо ништа. Каже, ајте пакујте прње и идете у Клековце. Не бојте се ништа, ја вас возим до Моштанице, има и сад тај мост, даље не смије, горе су партизани. Кад он скину сијено, има кромпира, гра, десет кила. Каже, ајте својој кући, није, каже, ваша кућа изгорела. Јопе бјежи, сада ударе усташе, сад партизани. Ми смо били у Војскови у Злојутровој кући, нисмо смјели остати у Клековцима. Само сам видио када смо били у Војсковој, онда су из Орахове минирали цркву у Пуцарима¹⁸. Ја и Боро видимо ми тамо једноч се разбјежаше људи, најприје се виђе дим и неста цркве, ја гледо очима. То је био и крај рата.

¹⁷ Презиме Рокић је често и појављује се у селима Доња Градина, Драксенић, тако да је веома тешко аутору утврдити о којој је жртви овде ријеч (н. а.).

Благоја (Милинко) Ђукић (1928)

Аутор фотографије: Мирко Димић, 30. августа 2019. ЈУСП Доња Градина, Збирка фотографија, неинвентарисано

¹⁸

То је и посљедњи напад усташких снага на територију поткозарских села. Приликом овог напада на подручју Босанске Дубице убијено је 122 цивила, од тога 96 на подручју села Гуњевци, Клековци и Срефлије, од којих 44 дјеце. Мирко Димић, „Страдање српског становништва у селу Гуњевци фебруара 1945. године“, *Топола* III, Часопис ЈУ Спомен-подручја Доња Градина, Доња Градина 2017, 153-166. У периоду 17-19. фебруара 1945. усташе су ушле у село Пуцаре и минирали Цркву Свете Петке, саграђену 1911, С. Вујасиновић, *н. д.*, 117. У фотомонографији о страдању Српске православне цркве у НДХ не постоји податак о Цркви Св. Петке у селу Пуцари. Јован Мирковић, *Страдање Српске православне цркве у Независној Држави Хрватској*, Београд 2016. Храм Преподобне Мајке Параскеве (Света Петка) обновљен је 2006. године на мјесту претходно порушене цркве. Гојко Слијепчевић, *Кроз васкрсење светиња козарско-дубичких*, Козарска Дубица 2016, 203.

Сјећање Душана Мећава¹⁹

Као и у претходном сјећању, користили смо научни апарат да бисмо потврдили тврдње Душана Мећава. Поред основних биографских података, свједок говори о борбама крајем 1941. године у селу Доња Градина, потом о бијегу од усташа, заробљавању током љета 1942. и логорисању, проласку кроз више логора у саставу Концентрационог логора Јасеновац и смјештању у села по Славонији. Дио породице Мећава, који је преживио, успио се вратити у родно село.

Транскрипт сјећања

Душан Мећава, село Доња Градина,²⁰ рођен сам '32.²¹ године. Имао сам фамилију, било нас је четворо дјеце, још једну сестру и брата стричевића. Матери је име Ката, ћаћи Ђоко²², сестра Стоја која је погинула у партизанима²³, брат је Милан умро последице рата, сестра Ката, брат најмлађи Богдан²⁴ умро у Славонији, преминуо када смо изашли из логора '42. Био сам мали, а имали смо волове. Имали смо 26 дулума земље. Кућица мала риглована, имали смо два вола и краву, једну крмачу. Пошао сам у школу, под тополом је била школа, учитељица је била Бојана. Била некада жандармеријска касарна па је претворена у школу. Ту је била једна бегова зграда јер је била све бегова земља, то су ми причали стари²⁵. Када је прављен насип нашли смо остатке те зграде. Школа је порушена за вријеме рата. Сјећам се тих првих, туј је био глогић пред Рокића кућом, ту се људи скупљали пред

---

¹⁹ Књига video-zapisa, JUSP-VS-49, Душан Мећава, 30.7.2019.

²⁰ Прошлост села погледати у Тања Тулековић, „Село Доња Градина“, *Топола*, Часопис ЈУ. Спомен- подручја Доња Градина, година 1, свеска 1, Доња Градина 2015, 13-27. и Дејан Мотл, *Доња Градина, од села до меморијала*, Доња Градина 2016, 6-19.

²¹ Рођен је 20. августа 1932, *Матични уред*, Општина Козарска Дубица.

²² Мећава (Које) Ђоко, 1883-1942, Земун, D. Samardžija, n.d., 335.

²³ Мећава (Ђоке) Стоја, 1928-1944, Осиек, Исто, 332.

²⁴ Мећава (Ђоке) Богдан, 1940-1942, Земун, Исто, 335. По сјећању, Богдан је преминуо у Славонији. Иако није убијен због малог узраста и ситуације у којој се нашао породица Мећава, може се сматрати жртвом Независне Државе Хрватске. Сахрањен је у селу Јеминовац, без обиљежја.

рат. Ту сам чуо да ће бити неки велики рат. То је пред рат било, '41. и '40, ишао сам на лиман²⁶ са ћаћом копати курузе.

Данашње спомен-подручје. Када усташе долазе била је зима. То ми је ћаћа рекао, то су усташе. Причао тај Никола што је био кнез, каже кум Ђоко ми ћемо морати бјегати из Градине. Прије тога дошли су партизани. Била су два дућана под тополом, Илија Вукић и Раде Мећава. Био је Ратко Крнета,²⁷ одмах је отишао Милан Вукић,²⁸ био каплар, командир чете касније, Чедо Милошевић²⁹. Они су дошли када су усташе дошле. Прешли су преко моста, чамчићем, и кажу мом ћаћи - докле су те банде стигле, они су под тополом. И он каже Ратко - ту су неће, не иди путем, иди башчом. Једни су прошли до Илијине куће, ви-

²⁵ Највећи дио територије села Доња Градина до 1918. године био је у власништву највећег земљопосједника у земљи Рагиб-бега Џинића. Д. Мотл, *н. д.*, 18. Вјероватно је поменути бег у селу Доња Градина имао зграду или неки други објект изграђен за своје потребе.

²⁶ Називи за локалитете масовних гробница у Доњој Градини могу се сврстати у три групе. Прву групу назива масовних гробница додијелио је др Никола Николић, а то су: Чалинка, Лимани, Шиб и Бјелевине. Др Никола Николић, *Јасеновачки логор*, Београд 2015, 591. Репринт издања из 1948. Николићеви називи масовних гробница су називи парцела њива мјештана. За више о парцелама земљишта које су ушле у састав спомен-подручја видјети: Radimir Bulatović, *Koncentracioni logor Jasenovac s posebnim osvrtom na Donju Gradinu*, Sarajevo 1990, 169-172. Прве три групе масовних гробница одговарају данашњим називима гробних поља, а то су: Орловаче, Кошуте, Хрстови и Баре. Бјелевине одговарају гробном пољу Тополе. Послије назива које је додијелио др Николић, ужа зона масовних гробница уређена је акцијом Републичког одбора савеза бораца у периоду 1961-1965. године, када су им додијелени називи слова алфавета. Називи гробних поља упоређено са данашњим називима: а - Орловаче, б - Хрстови, с - Тополе, д - Баре, е - Јасен, ф - Тишина, г - Врбе, х - Бријестови. Гробно поље Кошуте аутор није могао одредити гдје је сврстано и да ли је уопште означено као посебно гробно поље. *Program uređenja Spomen-područja Donja Gradina*, Urbanistički zavod BiH, Sarajevo 1977, 25, 30-31. Данашњи називи гробних поља потичу из осамдесетих година, Д. Мотл, *н. д.*, 74.

²⁷ Поменут и у претходном сјећању, из села Срефлија. Био је задужен за сакупљање оружја и припрему устанка у Доњим Срефлијама. Dragutin Ćurguz, Milorad Vignjević, *Drugi krajiški narodnooslobodilački (kozarski) odred „Mladen Stojanović“*, Prijedor 1982, 77.

²⁸ Милан Вукић, сељак из Доње Градине, припадник 6. моштаничке чете 2. КНОП одреда. D. Ćurguz, M. Vignjević, *н. д.*, 290-292.

²⁹ Чедо Милошевић, сељак из Доње Градине, исто, 290-292.

дио сам са пута, било их једно 15-20, не знам тачно. За кратко вријеме почела борба.³⁰

Кућа Пере Вукића, 1947.

Ја био на ливади, ћаћа виче бјеж'те кући изгин'ћете. Ми смо ушли у кућу, била та борба. Зашао тај Никола Миљуш, каже мораћете бјежати из Градине. Јест, њих је убило под тополом, причао ми отац, тукли су са јасеновачки кућа. А била је кућа, са куће Милана Корице, партизани су имали митраљез и пробили су зид. Био један човјек који је сарађивао са њима, са усташама, Милан Вукић показао мом ћаћи

³⁰ О борби између усташа и партизана, спаљивању села, прогону и убиствима Срба на подручју села Доња Градина, Драксенић крајем 1941. и почетком 1942. Д. Мотл, *н. д.*, 20-30 и Тања Тулековић, *Драксенић 1941-1945*, Доња Градина 2016, 34-49.

слику Васе Рокића.³¹ Били код Наде Тимарчеве.³² Ошо је ћаћа, мати и сестра нису сијали, дошо је Милан Вукић, каже немојте сијати, немојте се патити, ајте кући. За неколико времена претјерали су партизани из Јабланца хрпу крмака. Било је крмака 200-300 комада³³. Гонили су их од цркве у Међећи.³⁴ Тај мој брат стричевић Мирко је био са њима, он је гонио те крмке, рекао је мом ћаћи – бирај, чича. То сам упамтио. Чича, ево крмача коју год хоћеш, иде велика офанзива, нећете је појести. Ми ту крмачу нисмо заклали, није прошло дуго времена почели прекопавати цесту партизани. Ишао ћаћа, и он је прекопавао. Дошло наређење да се сви пси побију.

³¹ Васо Рокић, сељак из села Доња Градина, по националности Србин. Поменут као сарадник усташа. На овом примјеру аутор ће показати да не треба одбацити литературу која представља Концентрациони логор Јасеновац у другом свјетлу тј. негира његову намјену за истребљење људи. У дјелу новинара из Загреба Игора Вукића који пропагира усташтво и Независну Државу Хрватску, објављен је документ који потврђује ове наводе из сјећања Душана Међаве. Документ се чува у Хрватском државном архиву. Извјештај Министарства унутрашњих послова, број: 15359/41 издан у Загребу 31. децембра 1941. У овом документу се наводи како су четници повели добављача животних намирница за сабирне логоре Јасеновац Васу Рокића са собом. Igor Vukić, *Radni logor Jasenovac*, Zagreb 2018, 54. На основу овог документа може се претпоставити да је Васо Рокић убијен од партизана као усташки сарадник. По ауторовом истраживању, мјештанима села Доња Градина познат је случај Васе Рокића. По сјећању Васе Рокића (1938) из села Доња Градина, који је усмено 18. фебруара 2020. испричао аутору, Васо није био само усташки сарадник већ је сарађивао и са партизанима. Убијен је заједно са сином Ненадом од стране усташа у логору Стара Градишка, када су усташе сазнале да је био доушник и партизана. Друга верзија је да су убијени од стране партизана у Градишци јер су сарађивали са усташама. Ово је аутору усмено рекао Душан Међава 20. фебруара 2020. године. Потребно је нагласити да и Душан и Васо нису очевици страдања већ су то сазнали из прича. У списковима жртва за село Доња Градина наводе се као жртве убијене у Земуну, Рокић Ненад, 1900-1942, Земун и Рокић Васо, 1872-1942, Земун, D. Samardžija, n.d., 336-337. Судбина Васе и сина Ненада је примјер колико је тешко утврдити гдје и како је жртва страдала током 1941-1945. Напад усташа у јануару 1942. имао је свој врхунац у Храму Светог апостола и јеванђелиста Марка у селу Драксенићу, познат још и као „крвава литургија“. Тања Тулековић, *Драксенић 1941-1945*, Доња Градина 2015, 40-55.

³² Презиме Тимарац је на списку жртава из села Међећа. Tanja Tuleković, *The Book From Silence*, Вања Лука 2017, 107. Овај података смо навели да бисмо потврдили постојање презимена Тимарац у селу Међећа (н. а.).

За неколико времена била је велика борба код Међеђе. Између Међеђе и Демировца, нисам гледао, чуо сам пуцње. Био је на стражи Милан Вукић, његов вод, а један вод је био на Клековцима, тако су причали. Погинула су два партизана, сахрањен је један у Демировцу код Димић тополе. То је било пред офанзиву.³⁵ Ми смо били у Међеђој, ја сам отишао код међеђанске цркве, видио сам Милана Вукића, видио сам Симеуновог сина Чеду и био је Мирко, брат стричевић, било њих доста. Чуо сам како причају мати и ћаћа, као им је наређено да ударе преко Млаке да пређу наводно, да преко Млаке пређе, био неки Милановић исто.³⁶ Послије два-три дана иду приколице, усташе, Нијемци. Ударили су од Орахове. Прошле су прво троколице, мотори, за њима иду усташе, Нијемци, има их свакаквије, гледао из авлије, и зађоше, оде народ. Одма купе људи, мора се ићи радити, излазите, не би неколико купе народ, спремајте се док се пречисти. Мати је упрегла воло-

³³ Приликом пресељења српског становништва села Јабланац, превезен је и већи број свиња. У извјештају Другог козарског одреда пише да су партизани заплијенили 208 свиња које су усташе заплијениле од тамошњих Срба. *Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату југословенских народа*, Том IV, Књига 4, Београд 1952, 297. У усташком документу, извјештају Главног стожера Министарства домобранства, дјелимично објављеног у раду Милана Радановића, помиње се, поред становништва, и да је пресељено 200 свиња. Milan Radanović, „Glas Koncila - nastavak relativizacije i prikriivanja ustaških zločina na primeru feljtona Igora Vukića (2013)“, *Топола*, Часопис ЈУ Спомен-подручја Доња Градина, година I, свеска 1, Доња Градина 2015, 63-64.

³⁴ Парохијски Храм светих Апостола Петра и Павла, саграђен 1931. године. С Вујасиновић, *н. д.*, 116; Гојко Слијепчевић, *Кроз васкрсење светиња козарско-дубичких*, Козарска Дубица 2016, 188.

³⁵ Борбе од 25. маја до 4. јуна 1942. године. Војни неуспјех усташких јединица као посљедицу имао је логорисање српског становништва Босанске и Хрватске дубице 29/30. маја 1942. у Концентрациони логор Јасеновац. Мирко Димић, „Босанска и Хрватска Дубица 29/30. маја 1942“, *Топола*, часопис ЈУ Спомен-подручја Доња Градина, година V, свеска 1 Доња Градина 2019, 105-164.

³⁶ Ово је уистину и био план руководства партизана са Козаре, да се покуша извршити пробој преко ријеке Саве у Славонију, који је потом напуштен. Mensur Seferović, *Šoša*, Sarajevo 1959, 117. Погледати препис писма Иве Маринковића, које је послао Централном комитету од 13. октобра 1942. Извјештај о дешавањима на Козари током и након борби у којем се помиње поменути план. Mile Dragić, *Tragedija sela Mlake i Jablanca u toku II. svjetskog rata 1941-1945*, Novska 1989, 146.

ве и отишли смо на Церовљане,³⁷ Босанска Дубица - Хрватска Дубица тамо на ливаду. Ја сам видио велику групу људи код Демировца на неком пољу, туј су их сабирали. Ми смо прешли преко моста,³⁸ ишли смо горе ка Костајници и скренули нас на неку ливаду. Наредили су да пустимо волове и краве на пашу. Онда смо ту ноћили, ту је била рпа народа. Били смо ту три недеље. Једно вријеме су дозвољавали. Људи посебно, жене и дјеца посебно. Гледао сам са кола гдје они гањају људе, као вјежбају, једни трче тамо, па их враћају назад.

Сестра је покојна носила јести ћаћи. Дозвољавали да се носи оно што се има, имали смо ту краву. Кувало се на огњишту, ватраложена напољу, они једно вријеме забране. Када су забранили носити јести, било је велико невријеме. Знам да је мати више малога Богдана, како смо лежали под колима, држала га више да га не би утушило вријеме. Било је доста народа, јаукало се да је доста дјеце потушено од времена. Били смо неколико времена, око двадесет дана, онда смо прешли на Уштице³⁹. Моја је мати била из Уштице. Били смо на тратинама, једна ливада само жене и дјеца. Били смо дуго и пустили да иду купати дјецу. Ми се купали, а пријекло је Градина, горјеле су куће Пере Живковића и Митра, то је мати рекла да су њихове куће. Усташе вичу, биле ту двије велике врбе, вичу дајте их вамо нама, а један каже нема те ви са њима ништа. Каже један - ајде, дјецо, доста. Ми отишли свако својој фамилији. Једна је Шокица предавала мојој мати јести. Познали се, јој каже мати - Љуба, каже, шта ће бити од нас, каже - сестро Като, ништа ме немој питати, узми ово, ја не смијем бити овде. Били смо ту дуже времена. Онда су рекли покрет. Ми смо пошли, били су ту

³⁷ У Церовљанима је логорисано 26.000 хиљада људи, по процјенама Независне Државе Хрватске. Milan Bulajić, *Ustaški zločin genocida i suđenje Andriji Artukoviću 1986. godine II*, Београд 1988, 64-65.

³⁸ Мост Босанска Дубица - Хрватска Дубица, данашња локација некадашњег дрвеног моста, гранични је прелаз Козарска Дубица - Хрватска Дубица (н. а.).

³⁹ Село до Јасеновца, поред логора који је припадао Концентрационом логору Јасеновац, познато је и као масовно стратиште Рома. Село је прије 1941. године било насељено Србима и Хрватима. Усташе су цјелокупно српско становништво логорисали, да би у њиховим напуштеним имањима направили логор, у који је смјештено заробљено српско становништво Козаре, као и велик број Рома. У селу је постојала и православна црква посвећена Св. цару Константину, коју су усташе порушиле 1941. О поменутој цркви погледати: Јован Мирковић, *Страдање Српске православне цркве у Независној Држави Хрватској*, Београд 2016, 54.

наша два вола, нашла покојна сестра само једног. Повела га да га завеже за кола. Један јој сује мајку српску, лично сам видио својим очима, и каже неће вама више требати ништа и удари вола, утекне тамо. Видјели смо да гоне марву, гдје тјерају на Вишњицу. Онда су нас поћерали на пругу у Јасеновац. Прешли смо компом скелом, могло је преко 100 људи, стајало четири кола коњска, велика скела.⁴⁰

Ми смо били некако призадњи и нисмо могли стати. Ми смо сјели на једном ледику, био воћар шљивик, Крајновића, послје рата сазнао сам чији је. Ми смо јели шљиве, шпице нису биле оформите, јели лишће од шљива, били гладни. Једна Шокица провирила кроз прозор, Марија Станкићева, питала је мати – Марија, знаш ли шта је са мојим? Каже – ја са бандом не диваним, и затворила је прозор. Дошла је компа по нас, прешли смо и код цркве у Јасеновцу католичке,⁴¹ ту су одузимали дјецу мушку старију. Мој је брат био вишљи од мене, каже – шта ће тај богац, пусти га, и гурну га, матер га увуче себи. Дошли смо на станицу, била је велика композиција вагона, касније сам сазнао да су то шталари. Стрпали су нас у вагоне, било је пуно из Градине. Љуба Вукић, Милка Рокић и Коса Вукић, биле три сестре, плакале су јер су им одузели Мирка брата. Један дође, ми смо били на вратима, и отвори врата од вагона, моја мати била уз врата. Био неки Никола, Мате Јерков брат. Пита она њега – Никола, брате, војничко одијело какве ознаке не знам, за каишем је била капа. Каже – Като, сестро, немојте јаукати, свију ће вас ишћерати у логор у Јасеновац, ако вас ућерају у логор, нико није изашао, да знате. Като, не питај ни за кога, ако можеш сачувати своју дјецу, јесу сва дјеца код тебе, јесу ли, није нико одузет – није – добро је, каже. Никола, знаш ли гдје ћемо? Ићете тамо Пожега, Дарувар, Липик по Славонији. Ми смо ошли у Пожегу Славонску, у Вилић Село. Ту је била једна велика зграда, ту је било доста народа када смо ми ушли. Једна је жена, били су ровови око те зграде. Ја сам по ноћи изашао да мокрим, један ме војник усташа, не знам шта је, пита гдје ћеш, мали, бјежи назад, и ја отишао унутра. А једна је жена ушла са других врата и донијела крува. Жене, подајте дјецу сваком помало али немојте ако ко отвори врата да упери прст у мене. Ја ћу

⁴⁰ Као и у сјећању Благоја Ђукића, свједоци на идентичан начин описују скелу, да је на њу могло стати по четворо запрежних кола, која су вукли коњи или волови (н. а.).

⁴¹ Црква Св. Николе. Мића Маčković, Skula Davor Маčković, *Jasenovac na Savi*, Jasenovac 2007, 107.

исто бити са вама, велики славонским кру да, запало и нас мало и ту смо преноћали.

Дошли су цивили са коњима и воловима по нас. Ми смо ошли за село Вучијак, Чечавац, Семировац, та три села⁴². Моја сестра остала на Мајуру на цести Пожега, Градишка. Дошли смо у Јеменовац,⁴³ мало село, било 4-5 кућа у два реда, спавали смо на штали ја и мати. Брат је остао у Вилић Селу, одвео га усташа да му чува говеда. Мати је била код Пана Кулића и Јеке, а ја код Ђуле Кулић, човјек јој био ратни заробљеник, имала ћерку Миру. Сестра је остала у Мајуру. Ту смо чували говеда. Ја сам, не знајући шта сам имао у себе, дао ми Душан Бижић из Међеђе, Десанке Бижић човјек, капут, у том капуту била петокрака. Када смо дошли код те жене, није имала мушке дјеце, та цура је била старија од мене. Сине, скидај све са себе, то је пуно ушију. Све са мене је однијела прати, није имала хлача. Дала ми сукњу од те мале, смијешно али се тако десило. Ту сам чувао коња и краву. Она мени рекла овако – ако имаш нешто у џеповима мораш извадити да се не би поквасило. Ја пипнем у џепама када петокрака, ја сам позеленио, каже шта ти је, јој морам изаћи. Било цокло под кућом од камена, ја сам ту петокраку метнуо у камен. Прошло неколико времена када сам пошао са штале, јер сам ту спавао са матером и братом, прошло мјесец дана видио сам партизане у авлији. Стоја од те Јеке. Када сам чувао краву са том њеном сестром Миром. Ја питао – Мицо, гдје од твоје сестре човјек, каже умро је. Када сам ја њега видио. Опет са том Мицом чувао краве. Мицо, ја ћу теби нешто показати што сам ја пронио кроз логор да нисам знао, а да су ми нашли усташе и Нијемци мене би жива испекли. Шта си имо, шта си имо, ја покажем ту петокраку. Она ме загрли и пољуби, то је моје сестре човјек. Али Дујо, не смије знати нико за то. На основу тророге капе сам их препознао.

Исто те јесени зовне мене неки Стево Кулић из села, каже – оде ти мали Босанац мени да те питам. Какав је крај, каква је земља, па зашто сте морали бјежати, па му ја причам како смо дошли вамо. Каже – шта си пронио кроз логор, каже немој да нико зна. Ја сам одборник партизански, оснива се омладина, Мица ће бити предсједница

⁴² Села припадају данашњој општини Брестовац у Републици Хрватској: Каменски Вучјак, Чечавац. Село Семировац аутор није могао лоцирати, да ли се ради о неком засеоку наведених села или је свједок погрешно рекао назив села (н. а.).

⁴³ Село се назива Јеминовац и налази се у данашњој општини Брестовац, Пожешко-славонска жупанија, Република Хрватска (н. а.).

омладине, немој нико да зна. Ја сам '44. пред прољеће сашоо капу, Ката нека партизанку и метно ту петокраку на главу. Ту смо били, а био један одборник из Церника. Ишла офанзива преко Псуња 1944,⁴⁴ било је борба. Погинуо је Славка Бјелића отац Велимир из Вучјака, сусједно село, и погинуо је из Јеменовца Марка Кулића син у борби на страни партизана. Дошла предстража у Јеменовац, партизани. Били у поповој кући. Када су побили и догјерали усташе. Ми смо чували крмке у шуми. Крмци су јели људе те што су побили. Било је наређење ће ко шта виде, дјеца, мораш јавити. Ми смо сашли, Драгоја Борковић из Турјака, Стево Мијатовић из села Јеменовца, Миле Миљатовић, ја и Славко. Нас смо пет сашли из шуме, побили их и бацили их у ту шуму.

Када смо ми дошли у ту предстражу да јавимо, кажу ми смо то средили, нек их једу. Био неки човјек, златне зубе имао, пита окле сте ви, ја сам био најмањи међу њима. Окле си ти мали, ја сам из Босанске Дубице, село Доња Градина. Познаш ти Марка Пуђу, не познам, Станка Пјевића, Илију Рокић – то ми је комшија. Како је твом ћаћи име, отац Ђоко, каже мати Ката, пољуби ме и метну у крило. Ја сам био на твојој штали осам дана. Каже – ће ти је мати, ај ти по њу. Када је мати дошла, она се са њим љуби – ће си, брате, он њој – ће си сестро, гдје су ти дјеца. Стоја ми у партизанима у пожешком одреду, син ми је старији у Вилић Селу⁴⁵. Каже – Като, што брже га извуци, биће напад на Пожегу и неко мати оде, нађе и Милана извуче у Јеменовац, касније био код Крсте Кулића. Ту смо били док се није ослободило. За одборника, тај Ђура је имао двоје дјеце, једно је жена однијела, једно је он узео и бјежао. Мене сведе у Дежевице,⁴⁶ село било хрватско, ја нисам знао, мене оставио у једну собу и закључао. То село је било пуно војске. Ја утекнем у један ћошак, када је свањивало ја искочим, кренем за ова српска села. Прво је било Разно, село, ишао сам цестом, иду три војника, три усташе.

Мали ће с' ти био, реко' – мој газда продао крмачу у Дежевце код неког човјека, па ја гонио. Гдје ћеш, сад идем ту у Разно, прво село, опет рпа њих, сва села српска исправна нису била спаљена. Сада Копривна. Каже мени један – мали, видиш тамо, иди живицом, немој

⁴⁴ Борбе су биле интензивне у западној Славонији током 1944. и било их је више у различитим временским интервалима, тако да аутор не може са сигурношћу навести датум о којем свједок говори (н. а.).

⁴⁵ Вилић Село, као и већ наведена, налази се у општини Брестовац, Пожешко-славонска жупанија, Република Хрватска (н. а.).

⁴⁶ Исто.

ићи цестом. Ја у тој јеменовачкој шуми гдје сам чувао крмке, било око поднева. Када Нијемци у шуми, ја брже у неку извалину сакријем се, ућутио се, нисам ништа јео читав дан. Када пред ноћ мрачак одем у Чечавац, нема никог. Идем ја у слагалиште горе партизанско, знао сам гдје је то било. Пошто смо ми дјеца као пионери носили воће и так. Прво су партизани правили састанак да се народ враћа у Босну. Један Бјелић Миодраг, командант пожешког одреда гдје моја сестра била код њега, рекне мојој матери – Като, ти не иди никуда. И оду из Турјака од тога Драгоје Борковића оде мати и четверо дјеце⁴⁷. А Мијатовић Јоцо, стари човјек, један његов син био у партизанима. Од Драгоје Борковића сви су изгинули. Рекао тај стари Јоцо његовој матери – снашо, немој водити Драгоју, њега ће убити, што буду јела моја дјеца јешће и он. Тај је стари имао троје Босанаца, Јелу, Анђу и Драгоју. Ту долазе партизани, буду, па усташе, становници се не дирају. Један усташа изиђе, био тај Стево Мијатовић, каже – дјецо, ова мала што је у кући, чије ово дијете. Каже тај Стево – то је моја сестра. Ајде изведи је одма изведи из куће, оће један усташа да је закоље. Ја и тај Стево ми је сакријемо под кацу и вратимо се, била Смиља. Та је Смиља од тада викала брате, а њена мајка – ти си мој син.

[Дио сјећања о Градини након рата 1945.]

Дошли смо из Градишке до Новске влаком. Од Новске пјешке до Јасеновца, једну ноћ смо ноћили у Јасеновцу онда смо прешли неким чамцем. Није нас могло пуно стати. Пуно био шупаљ, неко је морао пуљати воду. Јасеновац био доста попаљен, порушен⁴⁸. Када смо прошли крај логора, тачније пруге, када смо прешли у Градину. Прешли смо, нигдје никог није било. Ошли у Међеђу, ту смо били једно вријеме, исто код те Наде. Онда су почели људи враћати. Почели насељавати у Градину, ту у Жабића кући биле четири фамилије. Био јечам, посијале усташе, биле омладинске бригаде и сав тај јечам носили код Марте Миливојац у једну кућу и када су ту трпали нама су дали по

⁴⁷ У попису убијених за општину Босанска Градишка, село Турјак, презиме Борковић је веома заступљено, што отежава да аутор покуша пронаћи наведене из сјећања, www.muzejgenocida.rs, *Popis žrtava Drugog svjetskog rata u BiH, opština Bosanska Gradiška, naselje Turjak* pdf format, 653.

⁴⁸ Ђорђе Миловић, *Jasenovac 1945–1947. Foto-monografija*, Јасеновац 2016, 242–262. Преглед фотографија самог мјеста Јасеновац потврђује наводе из сјећања (н. а.).

десет кила по члану. Нашао сам овде један леш као муслиманке, наредили су нам да затрпамо. Дошли смо до те Жабић куће, док нисмо уселили унутра било је сламе, ту сламу ишчистили. Потом до тополе, на тополи су били клинови и ланци и жице чиме су вјешали људе, нисам затекао лешеве. Вратили се ми у шестом мјесецу 1945, половина јуна мјесеца. Када смо дошли, почео се народ насељавати. Први је населио Драган Корица. Ми смо били у Жабића кући. Познавао сам Душана Пуђу, био од мене старији, ишао у трећи разред, ја ишао у први. Жито је жјевено, нашли смо лешеве па смо их купили,⁴⁹ нашли их на њиви тишинаца врбик.⁵⁰ Нашли смо лешева по пољу. Ту је био гробље усташко, били крстови, било их једно 10-12, знам да су ископали једног из Дарувара, дошла фамилија по њега.⁵¹ У Љубана Вукића кућа нашли смо суђа, код Пере бабиног туј смо нашли касу као пећ поклопиту, тај Душан Пуђа отвори поклопац, били спискови запаљени. То су били неки били документи, чим смо отворили одмах се распало. Ошли на гробље друго, нађемо вагоне и пругу, други дан и возали се. Са Бјелевина ту је било казневи и затекли шине и хрпу букагија, шерафи, жељеза. Ту је био пут државни, врбе око посадите и ту су биле гробнице, затекли смо креча. То је било око десетог мјесеца 1945. Већ је жито овр-

⁴⁹ Поред Душана Међаве, још два свједока у својим сјећањима говоре о пронађеним лешевима послје рата 1945. у селу, а то су Милан Малешевић и Милан Пјевић. Јавна установа „Спомен-подручје Доња Градина“, *Књига сјећања*, Доња Градина 2019, 78 и 81.

⁵⁰ Гробно поље Тишина налази се у Спомен-подручју Доња Градина. Прије изградње меморијала земљиште је припадало Љубану Вукићу, синовцу Пере Вукића (н. а.).

⁵¹ Иста локација, само је усташко гробље било одвојено од гробног поља Тишина и било је означено са крстовима. У данашњем времену постоје теорије да је Доња Градина масовно стратиште војника НДХ заробљених на Блајбургу 15. маја 1945. Овакве претпоставке долазе из Републике Хрватске, од људи проусташке оријентације, који кроз публикације и јавне наступе желе да промијене свијест о карактеру НДХ. Аутор истиче да је имао увид у више сјећања људи који су се вратили у мају и јуну 1945. на подручје села Доња Градина, Драксенић и Међеђа. У овим сјећањима нема никаквог помена о масовном усташком гробљу или стратишту заробљених војника НДХ у Доњој Градини, након 15. маја 1945. Немогуће је да локално становништво не би примјетило масовна убиства. Већина свједочи о ужасима који су остали иза усташа, које и наведени свједок потврђује. Гробље је из периода 1942-1945. Аутор не може доказати да ли су сахрањене усташе убијене у борбама или у унутрашњим размјерицама (н. а.).

шито, затекли смо људи гдје висе на дрвећу. Нашли смо двије отрпане гробнице, припремите раке. Нашли смо крај обале велику рпу порција, апарат за бријање, бритава, порција, кантица, жлица, ножића, оних шклопаца. Онда смо код мог лимана нашли прве те порције суђа за један камион натрпати, на мојој њиви смо нашли те куфере. Ја, Душан Пуђа⁵² и Стеван Вукић⁵³ здружили се па смо одали по њивама, ја сам ишао у ту своју ливаду Лиман. Када смо ишли у лиману, то је моја земља, нашли смо два реда куфера дугачка, разних куфера, и ми почнемо отварати у њима је била роба, сва та роба је била готова. Када смо наишли на Чалнику, гробница звана „А“ гробно поље, а нешто се надимало, кад се то пукне крв се надимала, ниси мога ту бити толико смрди. Онда крај њих гробнице гдје је крв ударила из те гробнице, онда смо продужили вамо гдје су двије гробнице које су откопане. Засуте су када је Сарајево пут радило насип.⁵⁴ Ту смо видјели пругу,⁵⁵ нисмо знали да има ту пруга, направљена је у рату. Када смо дошли на ту пругу нашли смо три вагонића,⁵⁶ ми гурали их, на тој Бјељевини смо нашли каце са шерафима,⁵⁷ туј су кували сапун,⁵⁸ нашли смо ту рпу креча. Под њима су ложили ватру. Ватра под њималожена, дигнути на ногама.

Пруга је ишла на чалинку на Саву, ту је била рпа костију истрешено. Нашли смо једну гробницу велику. Из Кошутарице један Јоза Ивашинов,⁵⁹ био стражар у Градини, послје рата радио са мном у Јасеновцу и причао ми. Море бити једно 700-800 дјеце, претежно женска дјеца у тој гробници су побијени. Била једна цурица, било дјеце од 6 до 12 година. И каже она тог је једног цурица љубила једног усташу по руци – нећеш мене, чико, заклати, и он је наредио, тај Жиле, да до-

⁵² Душан Пуђа, рођен 1928. године у селу Доња Градина. Био је дугогодишњи радник некадашњег јединственог спомен-подручја Јасеновац. Аутор је ступио у контакт са наведеним али због лошег здравственог стања свједока није био у могућности да потврди наводе из сјећања (н. а.).

⁵³ Лице је преминуло (н. а.).

⁵⁴ Насип је рађен педесетих година двадесетог вијека (н. а.).

⁵⁵ Ђ. Mihovilović, *n. d.*, 230. Фотографије снимљене 1947. године приказују завршни дио пруге који је водио у ријеку Саву. Локалитет Лимани (н. а.).

⁵⁶ Вагонети нису сачувани (н. а.).

⁵⁷ Мисли се на казане који су изложени у Спомен-подручју.

⁵⁸ Писани траг о усташкој производњи сапуна од људи оставио је јасеновачки логораш Фуад Миџић, Д. Мотл, *n. d.*, 92-94.

⁵⁹ Иако га Душан назива овим именом, ријеч је о познатом усташу из села Кошутарица, Иви са Раковица (н. а.).

несе врећу и њу метно у врећу и када је та је гробница откопавана нађена је врећа и кости. Преко ње је насип прошао, прва испод рампе десно када скрећеш данас. Јоза Ивашинов или Додиг, не знам тачно. Радио са многим последије рата у Хрватској Дубици на једној згради. Сазно сам од њега о ономе човјеку из села Клепци, гдје га тај Жиле сјекао, метнуо га на пањ у шуми и рекао да виче живио Анте Павелић, док је могао говорити рекао му – дијете, ти ради свог посла. Причао ми тај Јоза, нисам ја ту био сам, био је Душан Удовчић али је Душан умро.

Доље у пољу код међавске тополе нашли човјека на ражњу ђе печен, мушко, и није изгорио кости, није се још распао. Затекли печеног човјека на ражњу, били са многим Стеван Вукић је умро, Душан Пуђа је негдје у брдима, не знам је ли жив. Ту у спомен-подручју од Живковића Недељка⁶⁰ била њива. Био је мушко, имао крупне зубе, нису били избијени, ноге још биле доље кости жуте велике дугачке, како је изгорио жица олабавила. Био свезан бодљивом жицом, има дебело дрво и рашље, као да је окретат ударито у земљу.⁶¹

Ми смо нашли на Бјељевинама једног човјека гдје виси, капут је на њему био. Био дугачки зимски капут на њему, осјекли шпагу и скинули га и закопали. Душан Пуђа узео себи капут, каже ваља опрати. Сада гдје је мост, ту смо нашли доста суђа, жилета, бритава, виљушка, суђа, већином као ранци порције. Остало је више, остала Пере Жабића, Миље Рокића, тог Васе што сам причао о њему али је пола остало. Остало читава Марка Миливојчева, штала била запалита али остао зид, остала Милана Пјевића⁶², Милана Корице, остала Мирка Вукића,

⁶⁰ Из села Доња Градина, по националности Србин, био је у логорима у Норвешкој. На списку преживјелих води се под редним бројем 196. Милорад Ашковић, Благоје Маринковић, Љубомир Петровић, *У логорима у северној Норвешкој*, Београд 1979, 402. Постоји парцела земљишта која је била у власништву поменутог Недељка. Аутор не може са сигурношћу потврдити да ли данас припада Спомен-подручју или се налази у непосредној близини (н. а.).

⁶¹ Аутору је усмено потврдио 18. фебруара 2020. године у селу Доња Градина мјештанин села Васо Рокић (1938) да је тврдња Душана Међаве тачна. По сјећању, мајка Васе Рокића је прво затекла да би потом и Васо отишао и увјерио се да је заиста ријеч о убијеном човјеку који је печен на ражњу. Потом је рекао да није ријеч о њиви Живковић Недељка, него од Милана Пјевића. Парцеле граниче тако да може да буде тачна локација и једна и друга (н. а.).

⁶² Милан Пјевић 1928–2019, *Књига сјећања*, 79.

Марице Кесића, била дрвена, остала Јање Корице, Љубанова кућа, Перна.⁶³

*Фотографија из 1947. у селу Доња Градина,
Љубан Вукић (1932) задњи здесна.*

На мјесту цркве ударите бандере,⁶⁴ било за струју. Бункер⁶⁵ је био на крчевинама зидани, био је један на раздвајању путева у Градини. Зидани на крчевинама на граоришту дрвени, три дрвена и два зидана. Био је још на пресанцима, порушили га ја и мој брат, порушили и правили неку кућицу.

⁶³ Кућа Пере Вукића, стрица од Љубана Вукића, који је наслиједио кућу, потом направио нову на истој локацији. Осамдесетих година морао је напустити кућу, која је ушла у ужу зону Спомен-подручја Доња Градина, након чега је порушена. Поред Вукића куће, ту се налазио прихватни логор, грбно поље Тишина као и пристаниште скеле. Већина жртва је прошла овим путем, из Јасеновца скелом у Градину, након тога у прихватни логор и на крају би их задесила смрт у масовним гробницама.

Фотографија куће Љубана Вукића, коју је направио 1960-их на локацији куће Пере Вукића.

⁶⁴ Усташе су струју спровеле у Доњу Градину због телефонске централе. Градина је припадала другој линији, која је ишла из сједишта здруга у Јасеновцу преко Савског моста у Дубицу, Уштицу и Градину. Antun Miletić, *Koncentracioni logor Jasenovac, Dokumenta*, Knjiga III, Beograd-Jasenovac 1987, 700. У селу је подигнут крст на мјесту негдашње цркве. Једна од ријетких цркава СПЦ која није обновљена на подручју Козарске Дубице из периода 1941-1945 (н. а.).

⁶⁵ У документу који је објавио Милетић помиње се и градња дрвених бункера пет километара од Градине према планини Просари. Ови бункери су грађени љета 1944. године. А. Miletić, *n. d.*, 700. У сјећању локације бункера, ближе селу, и поред дрвених била су и два зидана. Можемо претпоставити да је постојало више бункера у различитим периоду, а оно што им је било заједничко јесте заштита самог логора и његовог највећег стратишта у Доњој Градини (н. а.).

Јавна установа Спомен-подручје Доња Градина, 20. фебруар 2020, Вукића кућа.

Гробно поље Тишина, четири масовне гробнице, 20. фебруар 2020.

Локација прихватног логора, 20. фебруар 2020.

Локација Храма Вазнесења Господњег - Спасовдан у Доњој Радини, 20. фебруар 2020.

Душан (Ђоко) Мећава
(1932)

Аутор фотографије
Мирко Димић, 30. августа 2019.

ЈУСП Доња Градина,
Збирка фотографија,
неинвентарисано.

Гдје је црква⁶⁶ била цинтор ту смо нашли кључ, само фодамент остао. Гдје је Љубан, то је црквено. Цинтор је даровао Милан Миљуш, Никола Миљуш и Станко Миљуш су даровали за цркву земљу за вријеме бивше Југославије Ту смо затекли скелу залиту у врби, има бетон, има пристаниште гдје везано.⁶⁷ Била на сајлу скела свезата за стубове, био је чекрк, скела, само је вода гурала ако идеш од Јасеновца задњи крај иде низводно, иде укусо.

⁶⁶ Храм посвећен Вазнесењу Господњем -Спасовдану, подигнута 1907, а срушена 1942. Ј. Мирковић, *н. д.*, 397.

⁶⁷ Опис скеле одговара опису који је дао др Никола Николић, као и у Програму уређења из 1977. године. Николић даје и димензије скеле - 6 метара ширине и 16 дужине, привезана дебелом жељезном жицом за два чврста бетонска постаментна на једној и другој обали. Н. Николић, *н. д.*, 576. У програму уређења постоје двије верзије описа скеле. Прва - идентичан опис као код Николића. Друга верзија - да се скела састојала од два велика чамца састављена подијумом, док је на исти начин била везана као у претходном опису скеле. *Program uređenja*, 9. Фотографију пристаништа у Доњој Градини из 1945. са постументима погледати у Ђ. Mihovilović, *н. д.*, 222. У спомен-подручју постоји означена локација пристаништа скеле (н. а.).

Извори

- Knjiga video-zapisa, JUSP-VS-48, Благоја Ђукић, 30. 7. 2019.
- Knjiga video-zapisa, JUSP-VS-49, Душан Мећава, 30. 7. 2019.
- Mihovilović, Đorđe, *Jasenovac 1945-1947, Foto-monografija*, Jasenovac 2016.
- Вујасиновић, Славко, *Срби као птице*, мемоари, приредио Симо Брдар, Бања Лука 1994.
- Program uređenja Spomen-područja Donja Gradina*, Urbanistički zavod BiH, Sarajevo 1977.
- <www.muzejgenocida.rs> *Popis žrtava Drugog svetskog rata u BiH, opština Bosanska Gradiška, naselje Turjak*, PDF format.
- Јавна установа Спомен-подручје Доња Градина, *Књига сјећања*, Доња Градина 2019.
- Miletić Antun, *Koncentracioni logor Jasenovac, Dokumenta*, Knjiga III, Beograd – Jasenovac 1987.
- Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату југословенских народа*, Том IV, Књига 4, Београд 1952.

Литература

- Ашковић, Милорад, Маринковић, Благоје, Петровић, Љубомир, *У логорима у северној Норвешкој*, Београд 1979.
- Bulajić, Milan, *Ustaški zločin genocida i suđenje Andriji Artukoviću 1986. godine II*, Beograd 1988.
- Bulatović, Radomir, *Koncentracioni logor Jasenovac s posebnim osvrtom na Donju Gradinu*, Sarajevo 1990.
- Vukić, Igor, *Radni logor Jasenovac*, Zagreb 2018.
- Dragić, Mile, *Tragedija sela Mlake i Jablanca u toku II. svjetskog rata 1941-1945*, Novska 1989.
- Mačković-Skula, Mića, Mačković, Davor, *Jasenovac na Savi*, Jasenovac 2007.
- Мирковић, Јован, *Страдање Српске православне цркве у Независној Држави Хрватској*, Београд 2016.
- Мотл, Дејан, *Доња Градина, од села до меморијала*, Доња Градина 2016.
- Николић, др Никола, *Јасеновачки логор*, Београд 2015.

- Одић, Славко, Комарица, Славко, *Зашто Јасеновац није ослобођен*, Београд 2005.
- Samardžija, Dušan D., *Bosanskodubičko područje u NOR-u i socijalističkoj revoluciji 1941-1945*, Bosanska Dubica 1984.
- Слијепчевић, Гојко, *Кроз васкрсење светиња козарско-дубичких*, Козарска Дубица 2016.
- Тулековић Тања, *Драксенић 1941-1945*, Доња Градина 2016.
- Топола III, Часопис ЈУ Спомен-подручја Доња Градина, Доња Градина 2017.
- Топола IV, Часопис ЈУ Спомен-подручја Доња Градина, Доња Градина 2018.
- Ćurguz, Dragutin, Vignjević, Milorad, *Drugi krajiški narodnooslobodilački (kozarski) odred „Mladen Stojanović“*, Prijedor 1982.

Mirko Dimić

“Testimonies of Blagoje Đukić and Dušan Mećava”

Blagoje Đukić (1928) from the village of Klekovci testified about the arrest and deportation of his family to a concentration camp in the summer of 1942. In addition, the testimony of Dušan Mećava (1932) from the village of Donja Gradina holds special value given the fact that it tells us about the village after the year 1945. The remains and ruins left by the ustaše, conveyed by the given testimonies, emphasize the monstrosity of the Jasenovac Concentration Camp and its largest execution site in Donja Gradina.

Дневничке забиљешке проте Благоја Шиљеговића и проте Милана Матавуља о прогону и интернацији (изводи из дневника)

Дарио Дринић

Кратки научни рад (приређивање грађе)

Виши стручни сарадник за документацију и регистре; Републички завод за заштиту културно-историјског и природног наслеђа; d.drinic@kipn.vladars.net

УДК ...

DOI ...

Апстракт: Независна Држава Хрватска је као непријатеље првог реда означила српску интелигенцију. Међу њом су високо, ако не и највише мјесто заузимали свештеници Српске православне цркве - посебно они који су осим свог пастирског рада били и политички ангажовани. За такве свештенике није било милости. Као и за друге епархије СПЦ које су се нашле на простору НДХ, исти случај је важио и за Епархију бањалучку. Већина оних свештеника који су се истицали у свом свештеничком и националном раду, убијена је одмах - готово у мјесец дана постојања ове квислиншке творевине. Поједини су се успјели спасити бијегом, а у неким епархијама у Босни и Херцеговини и прикључењем неком од првих покрета отпора. Највећи дио свештенства Епархије бањалучке похапшен је уочи Петровдана 1941. године, потом пребачен у Цапраг, а одатле у Србију. Свештенички извјештаји и свједочења налазе се данас у Архиву Српске православне цркве у Београду и Архиву Југославије у Београду, а сличне изјаве неки свештеници су давали и Комесаријату за избјеглице. У овом раду бавићемо се мемоарским записима прота Благоје Шиљеговића из Мирковаца - Кнешпоља и Милана Матавуља из Турјака, који до сада нису објављивани.

Кључне ријечи: Епархија бањалучка, Благоје Шиљеговић, Милан Матавуљ, Кнешпоље, Лијевче, НДХ, логорисање, интернација.

Прилике у Епархији бањалучкој у почетку рата

Дошавши на трон епископа бањалучких 1. октобра 1940. године,¹ епископ Платон је, након првобитног противљења чланова црквених општина, успио да успостави редовно стање на подручју повјерене му епископије. Међутим, 'времена мирна' нису дуго потрајала. Ратни вихор који је захватио Европу приближавао се и Југославији. Након капитулације Југославије, Босанска Крајина се нашла на подручју квислиншке творевине - Независне Државе Хрватске. Да ће терор усташа првенствено бити усмјерен на прекаљене националне и друштвене раднике видјело се одмах. Виктор Гутић је већ 27. априла захтијевао од епископа Платона „да постави архијерејског заменика који ће радити архијерејски посао, пошто он, Платон, мора отићи. Епископ је то одбио. У одговору је писао Гутићу: Ја сам канонски и законито од надлежних власти постављен за епископа бањалучког и као такав обавезао се пред Богом, црквом и народом да ћу водити бригу о својој духовној пастви, трајно и постојано, без обзира на ма какве прилике и догађаје, вежући нераздвојно живот и судбину своју са животом и судбином свог духовног стада и остајући у његовој средини на духовној стражи за сво вријеме докле ме Господ у животу подржи, остајући уз своје стадо као пастир добри који душу полаже за овце своје.“²

Свега два дана након Гутићеве пријетње епископу Платону, усташко гласило за Босанску Крајину - Хрватска Крајина, изјестило је читаоце да је 26. априла ухапшен и притворен „и прото Душан Суботић“³ из Бос. Градишке, који је познат као велики прогонитељ Хрвата. Он је ишао чак тако далеко, да је организовао српске сељаке у Бос. Градишци, који су преко Саве пуцали на хрватске сељаке и на њихову

¹ *Изненадни долазак епископа г. Платона у Бању Луку*, Политика, 2. 10. 1940, стр. 5.

² Вељко Ђурић Мишина, *Голгота Српске православне цркве 1941-1945*, Београд, 1997, стр. 137.

³ Прота Душан Суботић (1884-1941) је био истакнути градишки свештеник, друштвени и политички радник. У пет сазива Народне скупштине Краљевине СХС / Југославије је биран за народног посланика. Убијен је скупа с епископом Платоном. Посмртни остаци проте Суботића пренесени су из Врбање у Градишку 3. маја 1946. године. Шире о животу, раду и страдању проте Душана Суботића видјети у *Душан Суботић, прота страдалник (1884-1941)*, Градишка, 2018.

цркву. Био је посланик једног бившег терористичког, чему се није ни чудити кад се зна да је прогонио Хрвате. Уз њих су ухапшени и Михајло Ерцег и Миодраг Поповић, који су исто тако познати као прогонитељи Хрвата.“⁴

Оно што је најинтригантније у цијелом чланку јесте и осуда и пресуда ухапшеницима. „Они су ухићени јер је дошло вријеме да свако одговара за своја дјела, а према томе да добије и заслужену казну.“⁵

Судбина епископа Платона и проте Душана Суботића је позната. Многи свештеници који су уточиште нашли у Србији већ су тих јунско-јулских дана писали о трагедији која је задесила Српску православу цркву и српски народ на подручју НДХ. Свештеник из Старе Градишке, прота Илија Јовановић (Епархија пакрачка), посвједочио је већ 24. јула у извјештају архијерејском намјеснику у Кучеву, да босанскоградишка парохија „мученичком смрћу, уочи Ђурђевдана (6. мај), пароха и архијерејског намјесника Душана Суботића остала упражњена...“⁶ И свештеник Ђорђе Радић из Друговића (Епархија бањалучка), избјегао у Србију, писао је епископу тимочком, 9. септембра 1941. Радић пише да је „одмах после оснутка те државе, у Бања Луци ухапшен епископ Платон и протојереј градишки Душан Суботић, који су након неколико дана и убијени у селу Врбањи, среза Бањалучког, и бачени у Врбас...“⁷

У таквим околностима, биљежи Радић, „народ се окупљао око цркве. Цркве су увек биле пуне, а народ се усрдно Богу молио, јер му је црква остала као једина нада и уточиште где ће чути праву и истинску реч бодреша и једино место за слободан састанак. Народ је после богослужења и проповеди напуштао цркву озбиљна лица и уплаканих очију, предосећајући ваљда да је близу растанак од цркве и својих свештеника, који је уистину брзо и дошао...“⁸

Усташке власти биле су свјесне улоге Српске православне цркве у народу и зато су одлучиле да је, након политичког обезглављења, Србе требало обезглавити и духовно. Убиством епископа Платона

⁴ Хапшење директора Државне хипотекарне банке, Хрватска Крајина, 29. 4. 1941, стр. 2.

⁵ Исто.

⁶ Атанасије Јевтић, *Великомученички Јасеновац, усташка творница смрти - документи и сведочења*, Београд, 2016, стр. 136.

⁷ Исто, стр. 153.

⁸ Атанасије Јевтић, *Великомученички Јасеновац, усташка творница смрти - документи и сведочења*, Београд, 2016, стр. 155.

и неколицине свештеника, створена је клима страха и неизвјесности као припрема за коначан обрачун са свештенством и интелигенцијом кроз њихово протјеривање у Србију. Политички и духовно обезглављен народ могао се лако контролисати.

„Хапшење и интернирање свештеника у логоре догодило се 9. августа, такође на основу Државног равнатељства за понову упућеног свим органима власти. Истовремено, та окружница садржавала је и наредбу да се свим преосталим свештенослужитељима забрани свако даље чинодејствовање. Наредба требала је бити круна свих казни које су се односиле на Српску православну цркву у Независној Држави Хрватској...“⁹

Управо такве двије дневничке забиљешке, које описују хапшење, логорисање и прогон у Србију су пред нама.

Прота Шиљековић у Врњачкој Бањи, 3. октобра 1933. године

⁹ Вељко Ђурић Мишина, *Голгота Српске православне цркве 1941-1945*, Београд, 1997, стр. 147.

Дневничке забиљешке проте Благоје Шиљековића¹⁰

Прота Благоје Шиљековић рођен је у селу Миљаковци у близини Приједора, пред празник Благовијести 1871. године. Шегртовао је у Градишци, код газде Стојана Суботића, и упоредо похађао Српску основну школу у овом граду. Српску основну школу завршава у Приједору. Школовање наставља у Београду, гдје уписује први разред Прве београдске гимназије, коју редовно похађа (четири разреда), а школовање наставља у богословији. Оженио се Маром Стефановић 1894. године. Рукоположен је од нишког епископа Инокентија 18. септембра 1896. године и одређен за капелана двојици старијих свештеника у срезу копаоничком – у село Блажево. Године 1898. свештеник Шиљековић прелази у Босну и, иако назначен за пароха у Томину, бива постављен на парохију јеловачку у Приједорском срезу. На парохији остаје до Другог свјетског рата, када је логорисан, а потом и протјеран у Србију. На мјесто службовања, у спаљено и опустошено Кнешпоље, враћа се крајем јуна 1945. године. Иза себе је оставио дневник¹¹ у коме описује своју породицу, претке, дјетињство, школовање, свештеничко служење, интернацију, прогон и повратак у Кнешпоље. Умро је 1956. године.

Препис документа

Сјећање на... прогон из властите куће

„Одмах по смрти краља почеше браћа Хрвати и Муслимани увредљиво изражавати се о младом краљу Петру и његовој мајци. Јавно, не зазирући ни мало од власти у Хрватској Дубици, почеше садити дуван и истицати га на што виднија мјеста ради сушења. Исти дуван савијен у 'туре' доносили су у наш крај и продавали нашим дуванцијама. На питање како смију садити од финанси – рекли би – ми их не фермамо и не слушамо! Готово на свакој кући стављени су картони хартије

---

¹⁰ Прим. аут. – Штампарске грешке у изводима из дневника су изворне.

¹¹ Прим. аут. – Није познато када и колико дуго га је писао.

или дрвене дашчице на којима су стајала ова три слова Ж. А. П. (Живео Анте Павелић). Гирилицу су са презиром одбацили.

Дом прота г. Шилеговића у Мирковцима

Парохијски стан у Мирковцима, фотографија из дневног листа Политика, 11. 8. 1940. године

По свим знацима ове распасаности видјело се да нам у сусрет иду 'чудне прилике'... У тако тмурном времену и наслеђеном стању у Београду се појављују разне афере и врло честе промјене владе и министара, не доспјевши ниједан да се у народу извјести и увјери шта би било боље и како би требало да се поступи и окрене на боље.

У таквом хаосу дошла је 1939, 1940. па 1941. година (злосрећна година). Проглас малодобног краља Петра за пунољетног у трезвеним главама изазвала је само тугу и сјету јер се је организовани Герман већ надвирио у нашу кућу и знао све како је у њој. Знао је тачно шта је васпитала 'Јанка Пуста'¹² и уз кога су ти васпитаници приступили - особито по благослову 'наследниковом' (папи).

¹² Усташки војни логор у Мађарској за увјежбавање и припрему (радио од 1931. године).

Судбоносан је био 27. март 1941. године.

Мобилисани војници почеше се враћати већином без оружја. На питање што се тако брзо враћају кући, одговарали су: 'Мени се чини овдје је луда кућа, све су нам старјешине збуњене и немају наређења од Врховне команде да нам одреде правац кретања'. 'Ајте куд ко зна. Тако су одреда говорили сви војници који су свакодневно пролазили кроз наша села. Ова расута војска доносила је само тугу и жалост нашем (српском) народу, јер се видјело да Југославија као полинационална држава престаје бити - умире!

У таквим трзавицама дошао је и грозни 6. април 1941. године. Тога дана јављено је преко радија да је Београд бомбардован од стране њемачке оружане силе. Тај догађај, 6. април 1941. године, био је прије подне, а истог дана у пет часова по подне загребачки радио јавља да се вјековна жеља хрватског народа остварује, то јест, да се под Антом Павелићем и Кватерником оснива 'Слободна и независна Хрватска држава' и да ниједан Хрват не смије пуцати на браћу Нијемце, већ удри и пуцај у онога који је до тебе и који ти командује. У потпису Павелић и Кватерник! Усташка организација уводи свој ред и поредак. Ни Тамерлан се не би могао поредити у злочинима. Будаци, Францетићи. Губа Славенска! Лицем на Велики петак 1941. године изби и мој син Срђо (крштен Сергије) из Темерина са четири друга, те ми рекоше да је капитулација цјелокупне Југословенске војске свршена ствар. Почеше нам свакодневно долазити жандармеријске патроле у униформи југословенској, али у понашању некако другачијем. Плакате се појавише да се безусловно и одмах предаду све дозволе за ношење оружја као и хладно оружје.

Кад су се усташки заповједници добро увјерили и освједочили да је наш сељак остао 'голорук' услиједиле су свакодневне усташке патроле по нашим селима вршећи своју 'законску дужност' на најбруталнији начин. У тој редовној служби а у корист 'понове слободне и независне Хрватске државе' претресали су најревносније све од реда. Куће, дјевојачке зграде, штале, свињце, кокошиње, кукурузане и амбаре. Овај самовољни посао обављали су уз најгрубље псовке и увреде. Свака вриједност одузима се, било новчана или у стварима. Ни један примјер нема да су усташе дале потврду или писмену на одузете предмете. Ма и једна ријеч од стране оштећеног пропраћена је ударцем од пушке од стране усташа. Не слутећи никакво зло са свом енергијом ми смо радили домаће послове а нарочито бјеше нам пшеница веома добра а кукурузи преко очекивања добри. Башта одлична, ливаде поко-

шене, сијено прва класа, пуни тавани... Краве ми бјеху одличне, пет музара и двије стелне (пред телењем), четверо телади. Попис имања обављен у Славонској Пожеги (од стране усташких власти) износио је у тадашњој динарској вриједности: а) покретна имовина, б) непокретна имовина: 3.800.000 (три милиона осам стотина хиљада динара). Наша културна браћа Хрвати све то одузеше без паре и динара уз најсуровије псовке и увреде. 'За понову слободне независне Хрватске државе.'

'Независна Хрватска Држава!'

Прву благодет коју сам осјетио у новој држави бијаше 27. јуна¹³ 1941. пред Петров-дан, на два дана (10. јули 1941). Те злокобне ноћи у 11 сати (23) ноћи, сасвим неочекивано избише кржаве усташе пред моју кућу у једном 'до зла Бога' прљавом камиону. Били смо сви полијегали. Те мрске, незване госте, вјерни пси дочекали су у авлији и лајањем нападали исте армије.

Њих десеторица брзо су растјерали псе и распоредили се по авлији, а старјешина је ушао најприје у моју собу гдје сам спавао са своја два унука Радомиром (Срђиним сином) и са Драгомиром (Владимировим сином). На моје питање шта желе, одговор је гласио: 'а сам истражмештер усташке патроле и имам налог да вас и вашу цијелу фамилију иселим одавде, а ово све остаје у понову Хрватске независне слободне државе. Имате бити спремни и готови за пут за 20-30 минута. Најнужније ствари, а нарочито новац, те сребрене и златне ствари понесите! Без оклијевања пакујте се сви!' Дјеца буновна почеше плакати, а пси тужно вијати!

Што се каза, наврат-нанос, утрпасмо се са неколико завежљаја у невјероватно прљави камион па са највећом брзином стигосмо у Босанску Дубицу - тачно у 12 (24) сата у ноћи.

Стрпаше нас у болничку зграду која бијаше истом довршена, у којој су прије нас становали њемачки војници иза којих је остао сламни простирач пун бува као мравињака. Наши гониоци - спроводници предали су нас на записник, а по списку састављеном код моје куће. Пред врата наше собе у коју су нас затворили постављена је оног часа усташка стража. Сијалице у нашем 'мравињаку' нијесу се смјеле гасити и сваких десет минута улазио би по који стражар усташа те би нас крвнички гледао и пребројавао.

---

¹³

По старом календару.

Пред зору, у 3-4 сата доведоше и среског лијечника др. Мустафу Кадића - који је по службеној дужности имао да установи наше бројно и здравствено стање. Друге посјете биле су сваком забрањене. Нама затвореницима није дозвољен излазак у авлију већ само од собе до нужника. Послије петодневне овакове строгоће дозволише нам да смијемо изаћи у авлију, али кретање ни стопе даље од дуљине колико наша соба задржи (износи).

Храну су нам давали од нашег материјала а готовила ју је наша женска чељад. Послије 12 дана поче се говорити да ћемо се одавде кретати. Бојећи се тога направим молбу тадашњем котарском предстојнику Анти Сељану - бившем послужитељу Давида Рубића, језуитски васпитаном адвокату. Молба је гласила да ми да могућност, те да оде моја једна снаха у Мирковце мојој кући и да ми извади покриваче и одјећу јер су нас на брзу руку утјерали у камион приликом прогона из куће. Најмлађа ми снаха доби телеграмски позив да се јави управи гимназије у Приједор, пошто је она у својству суплента тамошње гимназије интернирана овдје у Дубицу. Полазећи та моја снаха у Приједор - са пратњом усташком и одобрењем предстојника Анта Сељана сврати се нашој кући те извади најнужније постељне ствари, зимске капуте, те нам се то доведе у Дубицу. Послије 15-дневног логоровања у Босанској Дубици кренуше нас, ништа претходно не јављајући, из овог логора у којем бијаше седам свештеника са породицама:

1. Прота и архијерејски намјесник Славко Вујасиновић из Босанске Дубице

2. Благоје Шиљеговић, прота, парох међувођски из Мирковаца

3. поп Милан Ј. Лабус, прота, парох дворишки из Дворишта

4. поп Данило Ћућун, прота, парох из Драксенића

5. поп Јово Кукав(и)чић, прота, парох из Бијаковца

6. поп Ђуро Шарац, шрота, парох из Јеловца

7. Дамаскин Вечански, јеромонах манастира Моштанице.

У 7 сати изјутра кренуше нас из Босанске Дубице за Цапраг. Кад смо стигли, под оштрим нарежењем морали смо наш пртљак што брже истоварити из вагона. Послије 15 минута истим тоном наређује се да уносимо ствари, то јесте, да поново утоварујемо, јер у Цапрагу нема мјеста, јер је све пренатрпано. Снажне руке мојега сина Срђе и Мише Лабуса брзо су извршиле ове смушене усташке налоге. Успут сазнадосмо да ћемо у Славонску Пожегу. Тако је било. По јакој врућини и ... јачој оскудици воденој довезоше нас до несрећне Плетернице. Овдје нас је, не знам колико пута, кретало напријед по 1, 1½ киломе-

тар, затим опет враћало. Ту се осјећало колико се радовао кроз пјесму тај хрватски пук. Пјесма се свукуд орила до изнемоглости.

Једва једном стигосмо на пожешку жељезничку станицу. Ту тек осјетисмо усташку културу. Нарочито се то видјело и осјетило из њиховог невјероватно бруталног рјечника, који је киптио свакојаким најпогрднијим изразима, нарочито на православне, а особито њихово свештенство.

Било је шамара и удараца, које су наши другови трпљиво подносили. Стигавши у бараку за преглед, прегледачу Иви Клајићу била је ова поздравна ријеч: 'Ви лажови који сте од увијек лагали и варали и од лажи живјели, лажите и даље, а ми ћемо се држати истине – али знајте да ће бити батина. Дакле, водите сав новац и све што имате сребрено и златно, међите овдје на тезгу преда мном, брзо, псине једне! Гадови једни!' До голе коже свукоше ме и војнички прегледаше. Готова новца нијесам имао кад су ме са 10.000 динара кренули од куће, већ само 8 динара. Све је рађено брзо и изненадно. Грађани дубички дали су ми око 5.500 динара. Клајић прегледник одузе све, а на нас десетеро остави ми 1.050 динара. Имао сам веома добар, тачан, џепни сат – марке Аслан, којег ми је отац купио и на унутрашњем дуплом заклопцу стајаше написано Ј. Шиљековић сину Благоју.

Кад ми га је Клајић одузео – рекох, молим вас, то ми је очева успомена, ако би ми га оставили био бих вам врло захвалан. Мјесто повољног рјешења – умало ме овај културтрегер са закрвављеним очима не удари да ме са земљом састави. Оста моја мила успомена драгог ми оца Јована. Кад је овај немилосрдни поступак при прегледу обављен – који трајаше више од пет сати и (кад су) пренесени наши гарави и прашњави завежљаји на други крај бараке, дјеца су гладна и заморена од путовања пала по завежљајима и бетону те поспала. И сами уморни, гладни и изнервирани почесмо се спуштати крај наше дјеце – мислећи да је свршено прегледање и мучење. Док један од ових мучитеља нареди ово: Ове лоповске псине треба још једном претрести и прегледати. Послије краћег сашаптавања одусташе од поновног претреса ови питомци Анте Павелића.

Мјесто одмора дође заповијед 'Преносити ствари у прву бараку'. Отпочесмо пресељавати наше завежљаје и преносити у прву бараку. Али тек сад најбољемо на језив призор. Око 40 метара дужине и 10 ширине у тој бараци бијаше смећа (истринчане сламе – као поздер влажне да се у несвијест падне). 'Ту скотови лезите и без одобрења мога не смијете никуда! Разумијете ме?!' Чујемо и разумијемо.

Од кога је, не знам, али учинише нам велику доброту, јер пред ноћ нам рекоше да се селимо из овог јада у бараку број 6. Сви (смо били) радосни јер смо затекли новопрострту сламу околу, очишћену и уређену у три реда. Размјестили смо се и те ноћи добро испавали и одморили. Устајање је морало бити по заповиједи а тако и лијегање. Ноћу се није смјело из бараке излазити (по) никаквој нужди и потреби. Срећа па од куће имадосмо нешто сира и скорупа да би ону жалосну ручковну порцију зачинили и да би се лакше појело. Убуђан кисели црни хљеб са купусном чорбом свакодневно је био оброк ручку или вечери. У ред се је морало прије добијања хране или воде.

Најжалоснији бијаше доручак. Врућа вода са мекињама - сасвим ријетка. За вријеме од 15 дана нијесам могао ма ни једном да окусим тај мизерни доручак. Била је кантина која је добро радила јер је било разних намирница. Бањалучана бијаше много и ту се је могло видјети пржење кафе без долапа на плеху, у тањиру, шерпи и тави.

Морали смо рукама, без грабаља и вила купити старокошено и бодљикаво сијено по урвинама између барака, те га носити на гомиле и палити. То је био већином бодљикави 'ђедак' и паламида. За нас сељаке и тако и тако, али за грађане врло слабо!

Лицем на Светог Илију 20. 7. / 2. 8. 1941. године 'Хрватски народ' донесе глас да је Москва пала у њемачке руке и да је са Русијом ратни обрачун готов. Тог дана и ноћи заглунуле су уши од усташке пјесме и урликања што је према гласу 'Хрватског народа' Русија побијеђена.

Истог дана по подне пала је обилна киша са јаком грмљавином. Пред вече, око 5½ -6 сазвао нас је логорник пред бараку број 1 и по списку прозивао домаћине старјешине појединих породица. По завршеном прозиву саопштио нам је да наше ствари буду спаковане и ми сви прозвани спремни за пут сутра у 6 сати ујутру. Неко из масе од присутних упита: 'Хоћемо ли кући?' Прозивач одговори: 'Путујете за Грчку'. Даљег обавјештења није било јер га је сурово одбио 'логорник'. Те ноћи није се спавало већ паковало. Завежљаји, денкови, вреће и торбе. Нарочито се је распитивало и нагађало куда ће с нама кренути. Сутра дан, то јест 21. јула - 3. августа 1941. године дође један већи камион пред бараку бр. 1 (Бањалучани) а потом и бараку 2, те почеше уносити свој пртљаг а за тим и само сједати иза својих ствари. Ми смо своје ствари изнијели пред бараку и чекали (по наређењу) оне исте камионе да и нас са стварима превезу на пожешку жељезничку станицу. У великој збрци и усташкој дерњави, наврат - нанос, спаковасмо се и

кренусмо у 10^{1/2} на жељезничку станицу. Ствари и чељад избацише из камиона и наредише да никуда ни стопе не смијемо из мјеста и реда у коме смо стајали. Дугачак ред њемачких војних вагона пред којима је бректала огромна локомотива - чекала се заповијед спроводника овог озлоглашеног транспорта.

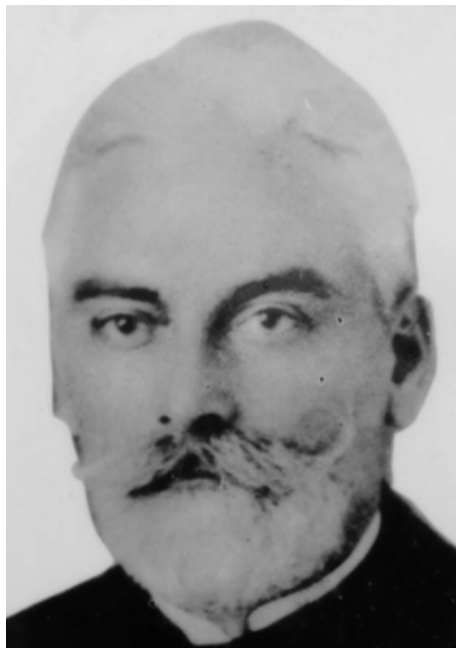
'Улаз! Група по група - свака у засебан вагон!' Ушли смо и кренули смо. То је био брзи воз у новој 'слободној и независној Хрватској држави', тако рече возовођа. Нас прогнанике (избјеглице) из Босанскодубичког среза бивши жандар - наредник у униформи југославенској, пратио је нас у нашем вагону и понашао се врло уљудно и изјављивао нам своје симпатије и жаљење за овакове поступке против нас (име Омер).

При кретању из Пожеге разболи ми се унук Драгољуб (син Владимира и Персин) од тифуса - са којим смо се услед велике врућине а без воде много напатили - нарочито његова мајка Перса. Око 9 сати увече стигосмо у Земун гдје нас дочекаше чајем. Нарочито нас охрабри и тугу нам ублажи говор српског министра, чини ми се Аћимовића, који нас поздрави са ријечју: 'Браћо и сестре, дошли сте браћи у мајку Србију и не бојте се, за све ће се наћи мјеста, посла и ухљебија! Сад, послите одмора од 1/2 сата кренућете за Топчидер гдје вас чека вечера, а по вечери путујете за Аранђеловац.' Како нам рече, тако је и било.

Дошавши у Аранђеловац, 4. августа у 6 сати изјутра, истоварили смо наш пртљаг пред жељезничком станицом из које се појаве три члана Одбора за размјештање избјеглица. Мени бијаше додијелено село Бања - да будем помоћни администратор тамошњем пароху. Средски начелник одреди нам да се смјестимо у ондашњу Гимназију, пак ће сутра доћи кола да нам наш пртљаг превезу у одређено нам мјесто..."

Дневничке забиљешке проте Милана Матавуља¹⁴

Свештеник Милан Матавуљ рођен је 1884. године у селу Грбавцима код Градишке. По свршеној богословији у Призрену рукоположен је за ђакона 31. августа, а за презвитера 1. септембра 1909. године у храму Сошествија Светог Духа у Бањалуци. Постављен је за II канцелисту епархијског црквеног суда у Бањалуци. Прота Милан постављен је 1911. године на парохију у Драксенић, гдје је остао седам година.¹⁵ По завршетку Првог свјетског рата одлази на парохију у свој родни крај, у Турјак. У Турјаку остаје све до 1941. године, када бива протјеран у Србију. Супрузи свештеника Милана, која је била Хрватица, усташе су понудиле да слободно остане у држави, али је она то одбила и пошла у изгнанство са својим супругом. Послије Другог свјетског рата постављен је на парохију у Подградце. За вријеме његовог свештенослужења у Турјаку, генерално је обновљен и саниран филијални храм у Грбавцима, те набављена и освећена нова звона за оба храма. Највриједније духовно благо које је остало иза свештеника Милана јесте његов дневник који је писао у Подградцима педесетих година прошлог вијека. Када се вратио из Србије и прешао на парохију у Подградце, прота Милан је записао своја сјећања. Особито је вриједно сјећање на затварање и интернацију, са другим свештеницима. Најприје у Градишку, па Цапраг и на крају у Србију, гдје су остали до краја рата. Умро је 1963. године.

Милан Матавуљ

¹⁴ Прим. аут. - Штампарске грешке у тексту су изворне.

¹⁵ Дневник свештеника Милана Матавуља, стр. 32.

Препис документа

Сјећање на интернацију

„Хитлерова Њемачка, да би остварила њемачку паролу 'Drang nach Osten' почела је Други свјетски рат. Њемачка је од 1938. г. постепено оружаном силом покорила и окупирала све сјеверне државе као и Француску, те прије него је ударила на Русију окомила се на нашу Државу. Тако је у недељу рано 6. априла 1941. г. бомбардовала Београд, гдје су пале наше прве жртве. Међу првим жртвама било је и наших људи одавде као Марко Матавуљ Стеванов из Грбаваца, трговац у Београду. Југославија је прегажена и окупирана од стране Њемачке за 12 дана – на Велики петак 18. априла потписана је капитулација.

Већ 10. априла у Загреб долази усташки поглавник, те са одобрењем њемачке команде – Хитлера, усташе оснивају 'Независну Државу Хрватску', у коју по њиховом заокружењу спада и Босна и Херцеговина.

Овде су усташе хтјеле уништити све Србе православне вјере, на тај начин: старије поубијати, а млађе силом превести у католичку вјеру.

Усташка припремита мржња и усташка ускогрудост испољава се одмах у почетку: Сви Срби православне вјере избачени су из сваке државне службе, а сва упражњена мјеста попуњена су са усташама. Преко штампе и 'Радија' изговарају се Србима ријечи ружне, погрдне и незаслужене. Изводи (крштенице) из матични књига не смију се написати ћирилицом, него латиницом, а рубрика за вјероисповјед морала се испунити са 'гркоисточна'. Почиње одвођење, затварање и убијање Срба, како из Г. Подградаца тако и из околних села.

У очи Петровдана (у 24 ч) ноћу између 11. и 12. јула 1941. г. усташе су све свештенике Бос. Градишког среза отерали у затвор са њиховим породицама. (Уочи Петровдана 11. јула 1941. г. ноћу у 23. ч, залупало је на врата свештеника Милана Матавуља, на што се он устао и брзо дошао до врата и на питање тко је, добио одговор 'патрoла, отварај!' Нашто су врата отворена, први улази усташки наредник, за њим оружане усташе, трче по собама; било их је и око куће – свега их је било 13. Наредник, с поред батеријом (свјетлом) држи и чита свештенику неку цедуљицу. 'Ви сте ухапшени, облачите се, за 30 минута

да сте готови. Понесите: документа, свједоцбе, новац... књижице, златнину, сребро! Ово је задње, шта треба понијети.' Поновио је три пута. Свештеник се збунио - дошло му је у главу да ће са горе споменутим Васом Станишљевићем, зато облачи мантију, али једва ју је трефио обући. Не зна се колико минута прође, али наредник каже: 'Вријеме ићи - излазите!' Излазећи свештеник из своје куће молио се Богу и силазећи низа степенице прекрстио се. Ноћ је била ведра. Одједном виђе на путу пред двориштем двоје кола. По наређењу, свештеник се са својима утрпао у та кола. Кочијаши су били Миле Стајчић и Лука Стојнић, оба из Турјака, који су и данас живи. Њих је дотерала патрола, а нису знали куда ће ићи. Тако је свештеник М.М. спроведен у Бос. Градишку у затвор 'ђачки дом', гдје је стигао 12. јула око 3 ч. У затвор су остали свештеници овога среза већ били дотерани...)

Тако су се у затвору у Бос. Градишци нашли (састали) свештеници: Рувим Бубњевић из Разбоја (од бомбардовања са попадијом погинуо у Лесковцу, Србија), Миладин Ђирић из Г. Подградаца, Милан Кљајић из Ламинаца, Лазар Штековић из Кукуља, Весо Велимир Поповић из Романоваца, Милорад Балабан из Рогоља (није се вратио, негдје је у иностранству) и Милан Матавуљ из Турјака.¹⁶

Ту је у затвору (у згради интерната гимназије) Милан Матавуљ (ја) као и други свештеници својом руком потписао неки записник: да сва његова непокретна и покретна имовина у Турјаку као кућа, земља, марва, живад, кућни намјештај, шиваћа машина, грамофон, радио и уопште све што има није више његово власништво, него власништво 'Независне Државе Хрватске'.

Послије четири дана усташе су споменуте свештенике и њихове породице након одузимања новца, сатова, прстења, минђуша, наруквица и ланчића са усташком стражом спровели у логор у Цапраг. У Цапрагу, опет након систематског претресања како мушки тако и женски и одузимања ако је шта остало, дотерани смо у неке коњушнице - касарне са подом од цемента и са још више истринчитом сламом него у Бос. Градишци.

Затекли смо ту доста свештеника и њихови породица, који су прије нас дотерани. Круг логора био је ограђен жицом, а у средини

¹⁶

У припремном рукопису списак је дужи и у њему се, осим горе побројаних свештеника, налазе још и: Милан Јовановић из Маглајана и Никифор Кукавчић из Гашнице. Такође се наводи и сљедеће: „Само с нама није било наше Арх. намјесника проте Душана Суботића, који је прије тога са бањалучким владиком Платоном већ био примио мученичку смрт.“

био је мали круг - неколико m^2 - ограђен опет жицом, где је стајао 2 сата и гледао у сунце онај, који 'кођоја' направи неку погрешку. Као Лазар Штековић и др.

Био је и ступац за казну вјешањем по аустријском начину - исто 2 сата, али један младић не може издржати 2 сата, него га онесвешће на скидоше прије. Било је и ударања кундаком као Милорада Балабана и његове 'водере', који су с њиме довозили воду.

Спавало се на истринчитој слами, простртој по цименту, па кад се човјек окрене слама се растури, те се даље лежи на голом цименту.

Храна је била слаба - добило се мало парче тврде курузе и мало чорбе; у чорби се опајало: некад по које парче купуса, некад по који комадић кромпира, а некад по које зрно гра.

У логору су сви свештеници, па и чланови њихови породица морали радити тешке послове. Радова је било у самоме кругу, а било је и изван круга. У самоме кругу било је: штијање утрине (ледине) и прављење леја и кругова за цвијеће, копање бунара, ударање и утврђивање ступаца, копање шамца, загртање (истог) шамца, чупање траве и т.д. Изван логора било је прављење и насипање неке цесте, где је са осталима радио Весо Поповић.

Нас 40-50 одређено је за 'трњаре' т.ј. крчење трња у пољу изван круга. Крчење и више силом чупање трња из земље вршено је са свим тупим неким (војничким) пијуком.

Једно јутро, када смо постројени, на усташко питање: ко жели остати у кругу од старији? Остало је неколико стари и слаби свештеника, али су прошли слабије, него на крчењу, јер су морали са једног краја на други крај преносити једну хрпу - гомилу - камена, под којим су, носећи га посртали и падали.

Било да се радило у логору или изван његова круга код нас је стајао усташа са пушком.

Трпезарије није било, него кад се добије - стојећи у реду - оно мало чорбе сједне се, поравни, негдје у ону прашину, па се чорба посрче са оним комадићем тврде курузе. За мало времена сви смо у логору, што је било примјетно много ослабили.

Усташе су ноћу, са свјетлом, више пута контролисали наше спавање, а било је понекад ноћу и пушкарања.

Заход је био слупан од дасака, али је био отворен, када се уђе унутра, те је то нама старијима причињавало велику неугодност.

На источној страни изван круга - изван жице - било је око десетак квадратни метара земље посуто са катраном. Између нас је гово-

рено да је ту стрељано и закопано неколико хиљада Срба - прије него смо ми дотерани. Исто на источној страни само унутра у самоме кругу, прије нашег одласка ископана је једна рупа око четири метра квадратна и два метра дубока. Успио сам да дођем до те рупе и да ју видим, али зашто је ископана или за кога нисам могао дознати.

Једнога дана, под једном шљивицом у логору поставито је једно сандуче са отвором озго за писма, а са стране је латиницом написано: за молбе. За кратко смо вријеме разумјели овако: Тко убаца у сандуче молбу за прелаз у католичку вјеру биће одмах пустит кући. О овој молби, ми свештеници између себе нисмо ни једне ријечи проговорили. То ћутању свију свештеника без икаква коментарисања значило је: Рађе смрт него прелаз!

Једнога дана одређени наш први транспорт по наређењу купио је своју пртљагу и изашао ван, те смо постројени на јулској врућини 2 сата 'кођоја' чекали воза, а кад 'кођоја' не би воза онда опет свако на своје мјесто.

Поред тога што су дјевојке и дјевојчице свешт. породица по наређењу чистиле оне касарне, чистиле круг, чупале траву око пута, усташе су понекад између њих, по неколико их одређивали и одводили у кухињу, да тамо нешто помогну!? Тамо су се усташе показали испод сваке критике прости, некултурни и безобразни у правој смислу ове ријечи!¹⁷

На 1. августа 1941. г. транспортом смо били пребачени у Србију. Кренули смо из Цапрага око 10 ч. Како смо ми и зашто пребачени у Србију ни данас право не знам. Јер приликом 'дресирања' или умног замарања спомињали су нам да ћемо у Русију, па још неки веле може бити и у Сибирију, а Србију нам никад нису спомињали.

Међу нама је онда говорено, да смо ми 'затвореници' дати у промјену за Хрвате, који су се затекли у Србији у државном или приватном послу, а позвала их Н.Д.Х. да се врате.

Али ако је тако - каква је то онда промјена - ми отјерани са пушком без игдје шта, па још и записник потписивали да овде више ништа није наше, а Хрвати из Србије ако хоће слободно сами иселавају - могу задржати своју некретнину (или ју продати) а покретнину могу слободно уновчити или донијети са собом у Хрватску. Из логора у Цапрагу гледао сам гдје у возу носе и цвијеће у саксијама.

---

¹⁷

Усташе су напаствовале свештеничке кћерке.

Кад је наш транспорт кренуо из Цапрага, у свакоме вагону до врата сјео је усташа са пушком и нама наредио, да нико не смије на прозор гледати. Тако су нас пратили до Старе Пазове, а кад је овде стао воз, усташе су изашли из вагона, те ходали крај воза и нешто шапорили. Кад је воз кренуо даље они су остали, а ми нисмо ни знали да без усташа путујемо.

Већ је ноћ падала кад смо дошли у Земун, гдје смо се дуже времена задржали, сједећи у вагонима, ћутећи и не мичући се никуда. У Земуну су Србијанци - жељезничари - преузели воз, а сигурно су из Београда добили и упуту куда ће са овим нашим транспортом. Одавде је кренуо воз и стао у Топчидеру.

Када је воз стао у Топчидеру у вагонима је владала нијема тишина - из вагона се нитко није чуо, па ни дјеца. Један жељезничар од Пећи поче отварати вагоне са десне стране воза, и кад је отворио врата од нашега вагона ја сам га упитао: смије ли се изаћи ван - 'сме, ово је Србија', одговорио је он вишим гласом, на што су моји сапутници даље сами отварали врата и излазили из вагона. Одмах у Топчидеру осјетили смо од Србијанаца братски дочек. Ту смо добили добру и тополу вечеру, те исте ноћи кренули смо возом даље. На Илин дан 2. 8. 1941. г. дошли смо тим возом у Аранђеловац, око 8 ч. изјутра. Овде нас је врло лијепо дочекао 'Одбор за избјеглице', који нас је лијепо смјестио по бањским становима. Осим интернирани свештеника још је нашег народа пребјегло у Србију, разног занимања, а из неки крајева било је нешто и земљорадника.

У Аранђеловцу остали смо 10 дана, гдје нам је споменути Одбор давао довољно добре хране, наводећи да се мало поправимо и да се одморимо. Овде смо се освједочили колико је који у логору изгубио од своје ваге - тежине.

Тада нам је дошао из Београда замјеник патријарха Гаврила скопски митрополит г. Јосиф, те нас је распоредио по епархијама...¹⁸

---

¹⁸

Дневник свештеника Милана Матавуља, стр. 23-29.

Закључак

Обе дневничке забиљешке уствари су изводи из ширих мемоарских цјелина које представљају личне приче двојице свештенослужитеља о поријеклу породица, дугогодишњем свештеничком раду, с посебним освртом на преломни моменат у животима и Шиљеговића и Матавуља – Други свјетски рат. Записи о првим данима рата и репресалијама НДХ представљају драгоцјено свједочанство. Писана за будућа покољења, за потомке у оквиру породица, без намјере да буду објављена, јесу у ствари лично – интимно свједочанство о страшним временима кроз које су пролазиле обје породице. Управо та чињеница сврстава их у драгоцјен извор, који, кроз призму догађаја који се преламају у једној крајишкој породици, јасније одређује укупну слику збивања и баца потпуно ново свјетло на почетак рата на ширем простору Поткозарја.

Извори и литература

Необјављени извори

Записи из дневника проте Шиљеговића, *Сјећање на дјетињство и прогон из властите куће*, приватна збирка породице Шиљеговић

Записи из дневника проте Матавуља, *Љетопис парохије у Подградцима*, у власништву Црквене општине у Подградцима

Периодика

Политика, Београд
Хрватска Крајина, Бањалука

Литература

Јевтић, Атанасије, *Великомученички Јасеновац, усташка творница смрти – документи и свједочења*, Београд, 2016.

Дарио Дринић, *Душан Суботић, прота страдалник (1884-1941)*, Градишка, 2018.

Ђурић, Вељко, *Голгота Српске православне цркве 1941-1945*, Београд, 1997.

Dario Drinić

**“Diary notes of the archpriests Blagoje Šiljegović
and Milan Matavulj on their deportation and arrest”**

The Independent State of Croatia has marked the Serb intelligentsia as their first primary target. Among its ranks, probably the most central place was given to the clergymen of the Serbian Orthodox Church, especially those who have been politically engaged. For such priests the regime had no mercy. Same practices have been put in place in all of the dioceses, including the Banjaluka Diocese. Most of the priests who have been known for their nationally oriented work have been murdered within the first month of the quisling regime. Some have managed to save themselves by fleeing or joining the resistance movements. Most of the priests in the Banjaluka Diocese have been arrested before Saint Peter's Day in 1941, after which they've been transferred to Caprag, and from there to Serbia. The original testimonies are held by the Archives of the Serbian Orthodox Church and the Archives of Yugoslavia in Belgrade. Serbia's Refugee Commissariat also recorded similar testimonies. This paper summarizes and gives excerpts from the unpublished diary notes of the archpriests Blagoje Šiljegović of Mirkovac and Milan Matavulj of Turjak.

Прилог истраживању прозелитизма клера римокатоличке цркве у НДХ: неколико случајева насилног прекрштавања православних Срба

Жељко Јандрић

Кратки научни рад (приређивање грађе)

Архив МДБ, Сарајево;
zeljkojandric@gmail.com

УДК ...

DOI ...

Апстракт: Рад доноси верификоване историјске изворе у виду појединачних свједочанства о случајевима присилног прекрштавања православних Срба у Сарајеву и другим мјестима у Босни. Уска симбиоза режима Анте Павелића и хрватског римокатоличког клера на челу са Алојзијем Степинцем, доказана је и у случају Врхбосанске надбискупије, са надбискупом Шарићем и нижим свештенством ове надбискупије. Клер Врхбосанске надбискупије спроводио је процес прекрштавања православних у времену масовног терора несмањеним интензитетом током периода постојања монструозне творевине НДХ. Протоком времена у историографији све су чешће појаве реафирмације и релативизације улоге које су ови клерици са несумњивим усташким политичким и идеолошким убјеђењем имали у терору према Србима за вријеме НДХ. Супротстављајући се овој апологији, рад има за циљ да кроз примарне изворе освијетли дјелатност чланова римокатоличког клера у процесу насилног преласка на римокатоличку вјеру православних Срба у НДХ.

Кључне ријечи: Срби, православље, НДХ, прекрштавање, Сарајево, надбискуп Иван Шарић, жупник Божидар Брале

За сагледавање појаве прекрштавања православних на овим просторима подразумијева се потреба посматрања овог процеса као дуготрајног и вишеслојног, са веома сложеним карактером, осмишљеног и спровођеног из прозелитистичких циљева и у циљу денационализације. Унутар овог процеса морају се сагледати улоге бројних поје-

динаца, налогодаваца али и цијелих нараштаја који су у овом процесу оставиле свој печат. Када се сагледа овај вишевијековни процес, постаје много јаснија генеза начина размишљања клерикалног дијела Римокатоличке цркве, као и корпус ставова које су надбискупи Степинац у Загребу, Шарић у Сарајеву и други клерици заступали према југословенској држави, српском народу, Српској православној цркви и идеологијама XX вијека. Хрватска политичка мисао и клерикализам дијела Римокатоличке цркве пресудно су одредили политичку и духовну климу времена у НДХ. Сагледавањем процеса прекрштавања у НДХ постаје видљивија историјска одговорност надбискупа Степинца и Шарића, али и бројног нижег клера у догађајима који ће услиједити и у којима су здушно партиципирали након формирања НДХ. Прекрштавање Срба, који су били непожељан непријатељски елемент, била је као појава саставни дио антисрпске политике усташког режима и Римокатоличке цркве, а требало је да буде, поред физичког истребљења, и депортација једна од мјера за рјешење тзв. „српског питања“.

Насилно прекрштавање је спровођено систематски, путем принудних метода, уз пријетње одмаздом и затирањем читавих породица и села уз учешће државних и војних власти НДХ, као и великог дијела римокатоличког клера. Геноцид над Србима у НДХ био је организован државни посао, а не акт самовоље установа или појединаца. Утемељен на расистичкој идеологији Анте Старчевића, правни систем у НДХ кроз низ закона, наредби и прописа, довео је до забране и прогона српства и православља.¹

НДХ је 5. маја 1941. године донијела Законску одредбу о прелазу са једне вјере на другу, којом је укинут дотадашњи компликовани поступак приликом вјерских прелаза. Према овој Одредби тражило се да странка која мијења вјеру поднесе писмену пријаву управној власти котарске области, односно градског поглаварства, и да се након што од њих добије потврду, обрати органу оне признате вјероисповијести на коју странка прелази. С обзиром на то да су у НДХ биле признате

¹ Историјско-научна платформа за оправдање прозелитистичке агресије која је успостављена у НДХ оправдана је тезом изнесеном у докторској дисертацији 1937. године од стране Крунослава Драгановића која је православне прогласила отпадницима од римокатоличке цркве. Ова теза је прихваћена и на основу ње је Надбискупска канцеларија, дајући прва упутства о спровођењу новог закона о вјерским прелазима, третирала православне као отпаднике од римокатоличке цркве, а које је требало повратити кроз прекрштавање.

само римокатоличка, евангеличка (протестантска) и муслиманска вјероисповијест, православни вјерници су могли прећи на једну од њих. По изласку ове законске одредбе, Канцеларија надбискупског духовног стола у Загребу, на челу са Степинцем, издала је римокатоличком свештенству упутство о „покрштавању“ Срба, налажући им да одмах почне спровођење те Павелићеве законске одредбе.² Кардинал Степинац је Окружницу бр. 4104/41 и прописе за примање у римокатоличку цркву, објавио као прилог „Католичком листу“ бр. 23 од 11. јуна 1941. године. У Окружници је дата сагласност прелаза са једне вјере на другу тј. прекрштавање уз давање сагласности са широким образложењем да се отпадници (тј. Срби) „од Католичке цркве врате својој цркви“. Степинац је издао и ауторизовано „Објашњење“ о таксама које су се плаћале приликом прекрштавања, гдје је одредио да се сиромашна лица ослободе од такси.³ Након ових уредби у времену општег терора, Срби су били принуђени на масовна „покрштавања“. Приликом одабира, многи православни су се определијели да пређу у гркокатолике, па је услед ове појаве влада НДХ издала окружницу у којој се истиче владина жеља да православни не прелазе у „гркокатоличку цркву“ већ у римокатоличку. Ова окружница упућена је усташким великим жупанима, логорима и таборима, а у њој су дата упутства како треба спроводити „покрштавање“. Кардинал Степинац ову окружницу 5. августа доставља подручном римокатоличком клеру на извршење: „Предња се Окружница приопћује душебрижном свећенству“ да поступа по њој, а што се тиче подучавања прелазника, „то свећенство поново упућујем на Окружницу од 1. јула 1941. године, број 7726, нарочито на тачку 4“.⁴

Римокатолички клер био је свјестан да се прелаз Срба на римокатоличку вјеру врши само из страха пред усташким терором, о чему свједочи упозорење у „Тједнику Независна Хрватска“, које је пренесено и у „Католичком тједнику“ бр. 51, год. XVII од 3. августа 1941. год. на страни 5, гдје се изричито наводи да прелазници морају вршити вјерске дужности, набавити блокове, у које ће им се „сваке недјеље и

² Slobodan Milošević, *O prekrštavanju pravoslavnog stanovništva u NDH u vreme Drugog svetskog rata y: Istorija 20. veka: Časopis Instituta za savremenu istoriju*, 3, Beograd 1985, 71-92.

³ Simo Simić, *Prekrštavanje Srba za vreme drugog svetskog rata*, Titograd 1958, 52.

⁴ Viktor Novak, *Magnum crimen. Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, Beograd 1986, 634-635; Simo Simić, *Prekrštavanje...*, 60.

благдана дати писмена потврда са датумом, да су обавили вјерски узнос“.

Бискупска конференција одржана у Загребу од 17. до 20. новембра 1941. изабрала је тзв. Одбор тројице са задатком да проводи „покрштавање“ у договору са усташким Министарством правосуђа и богоштовља, и да прати прелазе грчко-источњака на римокатоличку вјеру.⁵ Овај одбор сачињавали су надбискуп Алојзије Степинац као предсједник бискупске конференције, сењски бискуп Виктор Бурић и апостолски администратор крижевачке унијатске бискупије Јанко Ширак.⁶ Алојзије Степинац у извјештају папи Пију XII од 3. децембра 1941. године наводи да су наступили најбољи дани за „преверавање шизматика српскоправославних отпадника у вјеру и цркву католичку“.⁷ Након што је процес прекрштавања добио шире размјере, југославенско посланство код Свете столице је 9. јануара 1942. године упутило ноту о насилном „прекрштавању“ у НДХ, а добило је одговор 25. јануара 1942. године од Државног секретаријата Свете Столице да „...католичка црква не прима никога у своје редове који у њу ступа, а да није потпуно свјестан важности и посљедица корака које жели учинити“. Послије оваквог одговора услиједила је нова нота Краљевске владе од 2. марта 1942. године Светој столици са конкретнијим захтјевом да Ватикан иступи енергично против закључака Бискупске конференције одржане у Загребу 17-20. новембра 1941. године, те да се забрани сваки такав рад представника римокатоличке цркве. Ове ноте

⁵ Slobodan Milošević, *O prekrštavanju pravoslavnog stanovništva...*, 71-92.

⁶ Поред овог одбора, изабран је и радни извршни одбор у саставу: др Фрањо Херман, професор на Богословском факултету у Загребу; др Августин Јуретић, конзултор бискупских конференција; др Јанко Калај, професор-катехета у средњим школама и наставник за глаголицу на Богословском факултету у Загребу, и др Крунослав Драгановић, професор Богословског факултета у Загребу. Овај одбор је изабран да ријешава све послове око „католичења“ Срба, под надзором Одбора тројице. Степинац о томе извјештава: „Божјом милошћу нам се данас пружа пригода као никад у прошлости да помогнемо хрватску ствар и да спасимо велики број душа људи добре воље, мирних сељака који живе међу католицима. Они познају католике и они њих познају. Њихово преобраћање је лако и прихватљиво...“.

⁷ Joža Horvat, Zdenko Štambuk, *Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera*, Zagreb 1946, 107; Viktor Novak, *Magnum crimen...*, 628-629.

нису имале резултате, те је политика „прекрштавања“ тј. унијаћења настављена.⁸

У допису владе НДХ од 13. јануара 1942. године јасно се наводи да сви православни који пређу у римокатолицизам имају да се сматрају Хрватима, а 10. фебруара 1942. године ова одлука је допуњена наредбом да и они православни који пређу на ислам имају бити завођени као Хрвати. У допису владе НДХ број 818-XI-1942-2, упућеног Министарству унутрашњих послова, а преко њега свим подређеним властима у облику окружнице наводи се: „Саопћује вам се, да се грчко-источњаци (Срби), који су прешли на римокатоличку вјеру сматрају Хрватима, те се као такви имаду уписивати у службеном поступку. О предњем обавијестите подручне уреде.“ Допуна ове одредбе гласила је: „Овдашња Окружница од 20. сјјечња 1942. Тај[ни] број 485-I-a-1942. посве наравно односи се и на грчко-источњаке (Србе), који пређу на муслиманску вјеру тако, да и те треба у службеном поступку уписивати као Хрвате.“⁹

До ублажавања политике уништења српског народа у НДХ дошло је током 1942. иако је крајњи циљ остао непромијењен. Тзв. „Хрватска православна црква“ створена је због умиривања Срба који су већ покренули устанак против НДХ, али и због спознаје усташких власти да превођење православних Срба у римокатолицизам није довољно за њихово коначно похрваћивање. У меморандуму који је упутио папи Пију XII дана 18. маја 1943. године, Степинац је изразио бојазан да би са нестанком НДХ били уништени резултати „прекрштавања“ Срба. Степинац у овом меморандуму упозорава папу Пија XII: „не би било уништено само оних 240.000 прелазника са српског православља, него и читаво католичко пучанство толиких територија са својим црквама и својим самостанима“.¹⁰

По расположивим подацима на цијелом подручју НДХ до октобра 1941. године било је прекрштено 70.000 Срба, док подаци за 1942. године говоре да је „прекрштено“ 100.000, а у 1943. до маја мјесеца још 140.000, што укупно износи више од 300.000 прекрштених. Није познато колико их је прекрштено до краја 1944. године.¹¹ Подаци о укупном броју унијаћених се крећу: од 240.000, што је податак из изве-

⁸ Nikola Žutić, *Ideologija i vjerska politika nadbiskupa Stepinca u Jugoslaviji 1934-1946*, Beograd 2017, 173-174.

⁹ Viktor Novak, *Magnum crimen...*, 637.

¹⁰ Nikola Žutić, *Ideologija...*, 271.

¹¹ Slobodan Milošević, *O prekrštavanju pravoslavnog stanovništva...*, 71-92.

штаја Степинца Светој столици, па до 350.000 поунијаћених, што је податак који износи Вељко Ђурић у дјелу *Прекрштавање Срба у Независној Држави Хрватској*.

* * *

Велика већина римокатоличког клера отворено или прећутно је подржавала масовне свирепе злочине усташког покрета и била активни учесник присилног прекрштавања православних Срба. Један од оних који су предњачили и водили главну улогу у процесу прекрштавања у НДХ био је Врхбосански надбискуп Иван Шарић.¹² Овај надбискуп из периода Првог свјетског рата остао је познат по антисрпским и аустрофилским говорима пред војницима и официрима који су кретали у рат на Србију 1914. године, а у периоду Краљевине Југославије био је најклерикалнији међу југословенским бискупима и као такав најнепомирљивији борац против Краљевине.¹³ Надбискуп Шарић се противио конкордату Краљевине Југославије и Ватикана, а да би га спријечио, са двојцом бискупа отпутовао је у Рим како би онемогућили његово закључење. Шарић је био мишљења да конкордат са Краљевином не треба закључити зато што је Југославија земља која треба да се распадне, док би потписивањем конкордата Ватикан признао њено правно постојање.¹⁴

¹² Иван Шарић рођен је у мјесту Долац (Травник) 1871. године. За помоћног бискупа коадјутора Врхбосанске надбискупије именован је 1908. године, а врхбосански надбискуп и метрополита постао је 1922. године. Овај надбискуп, поред највишег ордена којим је одликован од Павелића, а којим је био одликован цијели римокатолички епископат, добио је и орден „за усташку сурадњу“. Крајем априла 1945. године побјегао је из Сарајева у Мадрид, гдје је живио до смрти, 1960. године. Недоступан судским органима, није кривично одговарао за сарадњу са усташама. У бројим отвореним писмима, боравећи у Шпанији, јавно је бранио лик Анте Павелића. Бискуп Шарић добио је почаст 1997 године преносом његових посмртних остатака у Цркву Светог Јосипа на Марин двору у Сарајеву. У Архиву Југославије чува се грађа о овом надбискупу у фонду 110 – Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, ф. 28, л. б. 1086-1088, „Злочиначка активност надбискупа врхбосанског др Ивана Шарића“.

¹³ Ljubodrag Dimić, Nikola Žutić, *Rimokatolički klerikalizam u kraljevini Jugoslaviji 19180-1941*, Beograd 1992, 111; Nikola Žutić, *Ideologija...*, 16.

¹⁴ Nikola Žutić, *Ideologija...*, 122.

Након окупације Краљевине и стварања НДХ, овај надбискуп остао је запамћен по величанственом дочеку и поздраву усташа „ослободиоца“ у Сарајеву априла 1941. године, а бројне су сачуване његове фотографије са препознатљивим нацистичким салутирањем. Војсковођа оружаних снага Славко Кватерник је већ 25. априла 1941. године примљен у аудијенцију код надбискупа Шарића, који се у потпуности ставио у службу новоформираној усташкој држави. Шарић, одушевљен стварањем НДХ, упућује поздраве и благослов поглавнику Павелићу са изразима дубоке оданости.¹⁵ У црквеним новинама у част свог поглавника Павелића објавио је пјесму „Кад сунце сја“ а у другим пјесмама назива га „јунаком среће“, „мистиком“, „пророком“, Павелић је за Шарића „ко краљ Давид којег Бог брани“ називајући га „апостолом“ и човјеком који је „пун наде, вјере и љубави“. Он је „Човјек Апостол, човјек Прошње или Молитве... Он живи и ради апостолски; он је пун вјере, наде и љубави; он је благ и јак: њега нам је дао Бог у којег се он узда као човјек Божи...“¹⁶

Након што је отпочео процес насилног прекрштавања православних у Сарајеву и околини, надбискуп Шарић настоји да уклони препреке које су успоравале провођење овога пројекта. У писму упућеном 13. новембра 1941. године надбискупу Степинцу је написао: „Тенденција је цивилних власти, да што више гркоисточних конвертира, но нажалост, не поступа се свагдје онако, како би требало... На

¹⁵ У чланку „Надбискуп Врхбосански поглавнику Независне Државе Хрватске“, штампаном у листу Врхбосна бр. 926/41, Сарајево, 25. априла 1941. године, Шарић пише: „Господине Поглавниче! Из моје Ресиденције, у којој данас борави врховни заповједник наше хрватске војске војсковођа и маршал г. Славко Кватерник, част ми је срдачно вас поздравити испред цијеле Надбискупије Врхбосанске и црквене Покрајине босанскохерцеговачке. Поздрављам Вас господине Поглавниче, испред мукотрпног хрватског народа Херцегбосне, који је дуги низ стољећа чекао своје ослобођење и ускрснуће, па смо, ето, сретни и поносни, да нам је донио слободу и независност син наше груди, наше уже домовине, Херцег-Босне, Поносне. Нека добри Бог обилно наплати Ваше толике жртве и напоре, што сте их с толиким херојством уложили за наш мили Хрватски Народ! Молимо се Богу, да Вас још задуго уздржи и поживи на срећу и процват Вјере и Домовине. Он Свемогући нека сваким својим благословом благослови Ваше дјело“ (Nisim Albahari, *Od aprilskog rata do ustanka* у: Sarajevo u revoluciji, knjiga II, Sarajevo 1977, 9-74).

¹⁶ Petar Jeleč, *Odnos nadbiskupa Ivana ev. Šarića prema ustaškoj vlasti* у: Prilozi, 41, Sarajevo 2012, 107-128.

другим пак мјестима одређују високе таксе за вјерске прелазе, које сиромашнији слојеви не могу плаћати. Тако је било у Сарајеву, гдје је опћина тражила, у име своје таксе 500 куна, тако да смо били присиљени обратити се на Владу у Загребу и замолити, да се докине ова одредба. Разумије се да овакав поступак локалних власти увелике омета конверзије“.¹⁷

Овог бискупа за репресије над Србима и присилан процес прекрштавања директно је оптужио и потпредсједник Југословенске владе у егзилу Јуриј Крњевић у прочитаном прогласу на радију ББЦ, 16. новембра 1942. године. Крњевић је критиковао поступке Римокатоличке цркве у вези са прекрштавањем: „Између осталих злочина нагласити ћу један, за који ћемо тражити нарочити рачун. А то је присилно покатоличавање. Мачем приморавати некога да мијења вјеру, још је одвратније од тјелеснога уморства. Не обраћам се др. Шарићу, који се понашао као они, који су изгубили душу и савјест, него вама осталима поглаварима католичке цркве у Хрватској, да испитате своју савјест, јесте ли сто посто извршили своју дужност? Није доста поставити неке комплициране судове и стидљиво се оградити од усташких злочина поименце од усташког покатоличавања, него је потребна Ваша мушка ријеч осуде, како би то било у складу и с осјећајем хрватског народа и с науком католичке цркве. А такве ријечи до сада из уста наших вјерских поглавара нажалост нисмо чули.“¹⁸

Професор на Фрањевачком факултету у Сарајеву др. фра Карло Карин је у току испитивања након рата о дјеловању надбискупа Шарића изјавио: „Надбискупу Шарићу и осталим члановима Ординаријата морало је бити познато шта раде и каквог су понашања поједини свећеници у његовој надбискупији. Цијелом католичком клеру па и мени било је познато, да је свећеник Божидар Брало био харангер против Срба и свега онога што није било усташко, да је био поглавников повјереник за Босну и Херцеговину у вријеме кад су вршени највећи прогони над Србима и Јеврејима, па је ипак поред свега тога надбискуп Шарић поред себе држао Божидара Брала и био његов најбољи пријатељ... Мени је позната ноторна чињеница да је надбискуп Шарић још прије рата био усташки опредјељен. Доказ томе је његова опћепозната посјета усташким емигрантима у Јужној Америци, неколико година

¹⁷ Viktor Novak, *Magnum crimen...*, 689.

¹⁸ Ljubo Boban, *Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade 1941-1943*, Zagreb 1986, 30-31.

прије рата, а после убиства Александра Карађорђевића у Марсељу 1934. године. Наиме, сматрам да он ту посјету усташким емигрантима у Јужној Америци није морао да учини као свећеник, него ју је учинио из политичких разлога као њихов истомишљеник. Од доласка НДХ до њеног слома надбискуп Шарић је још јаче манифестирао своју приврженост усташкој НДХ...“¹⁹

Наочиглед надбискупа Шарића дјеловао је у Сарајеву Божидар Брале, озлоглашени сарајевски жупник Цркве Св. Јосипа. Овај жупник и прије окупације је био члан тајног „Акционог одбора Хрвата националиста“²⁰, па је по успостави усташке власти у Сарајеву 24. и 25. априла, заједно са Хакијом Хаџићем, постављен за усташког повјереника Жупе Врхбосна.²¹ Формирањем Сабора НДХ Брале је постао његов члан као фанатични и бескомпромисни усташа. Након рата утврђено је да је Брало као таборник издао наредбу да се на Алипашином мосту у Сарајеву умори 180 Срба, а постоје наводи да је Брале лично учествовао у убијању. Овај жупник је и налогодавац хапшења и одвођења у заточеништво митрополита дабробосанског Петра Зимоњића. Као добар пријатељ усташког пуковника Јуре Францетића, оснивача злогласне Црне легије, постао је душебрижник те легије појављујући се на свечаностима у униформи усташког официра.²² Истовремено је од стране надбискупа Шарића именован за почасног предсједника надбискупског Врхбосанског духовног стола са правом на ношење љубичастог појаса.²³ У процесу унијаћења у Сарајеву овај жупник одиграо је велику улогу, о чему свједочи велики број сачуваних докумената провенијенције жупног уреда са његовим потписом.

Још један од многобројних жупника чији се потписи налазе на бројним документима о прекрштавању је жупник Рикард Вајс, одликован постхумно од стране захвалног поглавника „редом круна краља Звонимира II ст. с мачевима“.²⁴ Овај жупник извршио је многе процесе

¹⁹ J. Horvat, Z. Štambuk, *Dokumenti...*, 395.

²⁰ Viktor Novak, *Magnum crimen...*, 735.

²¹ Ante Džeba, *Mačekova zaštita u sprezi sa ustašama uspostavlja vlast*, у: Сарајево у револуцији, књига II, Сарајево 1977, 117-121.

²² Nikola Žutić, *Ideologija...*, 226.

²³ Божидар Брале о поглавнику Павелићу је писао: „Он живи и ради апостолски... Њега нам је дао Бог, у којег се он узда као човек Божји... и Провидности хвала, што нам га је дала. Па будимо за таква Поглавника И за дом спремни!“ (J. Horvat, Z. Štambuk, *Dokumenti...*, 365).

²⁴ Viktor Novak, *Magnum crimen...*, 963.

насилног прекрштавања, а само један документ од многих који о томе свједоче је Крсни лист Надбискупије Врхбосанске, Велика жупа Сарајево, Котар Сарајево, жупа св. Јосипа број 1239/41 у матицама обраћених римокатоличке жупе Св. Јосипа (Свез I, стр. 39, бр. 346.) издатог на име Петра Милетића, рођеног 30. 6. 1904. године у мјесту Шљивно, Бања Лука. Овај крсни лист свједочи о прекрштавању Петра Милетића, крштеног 1904. године од стране игумана манастира Гомионице Гаврила Стојнића. Крсни лист издат 5. новембра 1941. године, свједочи да је прекрштавање извршио наведени Вајс по одобрењу Надбискупског ординаријата у Сарајеву бр. 3763/41 од 21. октобра 1941. године.²⁵

На стотине римокатоличких свештеника истицало се у злочиначкој служби усташа ради чега су добијали висока усташка одликовања. Неки од најугицајнијих клерика који су носили највиша усташка одликовања били су: Јеличић др. фра Витомир, редовни професор и декан Римокатоличког богословног факултета у Сарајеву – орден ред за заслуге II ступња; Кларић Мате, свештеник из Сарајева, секретар Хрв. држ. музеја – ред за заслуге III ступња; Марковић др Томо, свештеник у Сарајеву – ред за заслуге II ступња; Пушић Данијел, свештеник из Сарајева – ред за заслуге III ступња.²⁶

Агресивна прозелитистичка дјелатност римокатоличких свештеника у Сарајеву може се пратити кроз документа римокатоличке провенијенције (крсни листови, свједочанства и сл.) а која се чувају у Архиву Митрополије дабро-босанске, фонд Црква Св. Арханђела Михаила и Гаврила – Стара православна црква у Сарајеву. У документима надбискупије Врхбосанске видљиво је да је за сваки прелаз у римокатоличку вјеру, након дозволе локалних власти, требала и дозвола Ординаријата врхбосанскога. Масовност прекрштавања у Сарајеву крајем 1941. године дочарао је у „Католичком тједнику“ у октобру мјесецу 1941. године каноник Врхбосанскога каптола Чедомил Чекада под псеудонимом д. Инс., када о броју прекрштених пише: „на тисуће, десетке тисућа нових католика око нас“.²⁷

²⁵ Архив Митрополије дабро-босанске (АМДБ), Храм Св. Арханђела Михаила и Гаврила – Стара црква у Сарајеву (досије прекрштених), Крсни лист Надбискупије Врхбосанске, жупа св. Јосипа, Бр. 1239/41 од 5. новембра 1941. Сарајево.

²⁶ J. Horvat, Z. Štambuk, *Dokumenti...*, 194-199.

²⁷ Viktor Novak, *Magnum crimen...*, 631.

* * *

У даљем тексту доносе се транскрипти и факсимили изјава, молби и аката која свједоче о насилном процесу прекрштавања. Поменуте изјаве и акти сачињени су на ћириличком и латиничком писму, па се и таква доносе у препису и у виду факсимила. Документа доносимо по тематско-хронолошком принципу у препису без интервенција у самом тексту. Наведене изјаве и акта која доносимо чувају се у Архиву Митрополије дабро-босанске, фонд Црква Св. Арханђела Михаила и Гаврила / Стара православна црква у Сарајеву.

Транскрипти докумената

[Документ бр. 1.1]

Записник састављен дана 19. маја 1945. године
у канцеларији управе српско-правосл. парохије у Сарајеву
Присутни потписати.

Непозват Тодор Буђен трговац из Сарајева са станом у Немањиној улици бр. 30 долази пред ову управу и изјави: усљед терора и других ратних недаћа почетком 1942. године био сам присиљен да привремено пређем на римокатоличку вјеру. Молим да ми се дозволи повратак у моју прађедовску вјеру, у свету православну цркву, коју сам ја за цијело ово вријеме волио, и у срцу носио, и посећивао богослужење у нашој правосл. цркви. Постио сам и причестио сам се у нашој српско-православној цркви уз часни пост 1944. године. Изјављујем да у римокатоличку цркву нисам ишао, нити какви обреда у тој цркви вршио.

На записник узео и исти овјерава парох-протојереј Јанко Брежанчић

Тодор Буђен²⁸

---

²⁸ Увјерењем бр. 678/45 издатим 19. маја 1945. године од стране парохије сарајевске и пароха Јанка Брежанчића, дотични Тодор Буђен уведен је међу чланове СПЦ

[Документ бр. 1.2]

Rimokatolički župski ured sv. Josipa u Sarajevu, Marijin dvor Br. 1450/42.

SLUŽBENO UVJERENJE

Kojim se uredovno svjedoči, da je TEODOR BOŽIDAR BUĐEN, zanimanjem trgovac obrtnik, rimokatoličke vjere, prešao dne 2. studenoga 1941 godine samostalno u crkvi Sv. Josipa u Sarajevu, a na temelju odobrenja gradskoga poglavarstva, redarstvenoga ravnateljstva i dozvole preč. Ordinarijata vrhbosanskoga. Dotičnome sam lično kumovao kod prevodenja na rkt. vjeru. Ovo se uvjerenje izdaje na molbu странке без naplate bi1jega u službene svrhe, ако zatraže i nadležne власти као информацију.

Sarajevo, 4. siječnja 1942.

Božidar Brale Župnik

[Документ бр. 2]

Српско-православној црквеној Епархији Сарајево

Пошто сам била са службом за вријеме рата у Крајини (околица Приједора и Бања Луке) то сам силом прилика 1942. године прешла на католичку вјеру, а рада сам да се поново вратим на своју срп. православу вјеру, те молим горњи наслов да се изађе у сусрет мојој молби

Смрт фашизму - слобода народу!

Сарајево, 19 V 1945. год.

Веселинка Влаисављевић, учитељица

[Документ бр. 3]

Управи Српске Православне Парохије Сарајево

Ниже потписани молим наслов да ми одобри повратак са римокатоличке вјере на српско православу вјеру, у којој сам се родио и одрастао. Силом прилика прешао сам са српско православне вјере на римокатоличку године године 1941. То сам учинио зато, јер сам се бојао за породицу, а или сам морао прећи или отићи у шуму, а у шуму нисам могао, јер сам породицу имао у рукама злочинаца. У нади повољнога ријешења, биљежим се

С.Ф. - С.Н.

Сарајево 23. V 45.

Владо Лучић²⁹

[Документ бр. 4]

Парохиском звању
Сарајево

Како сам ја Јовановић Стефица жена Божицара (Ристе) била запослена у Творници Дувана у Сарајеву и год. 1941. требала бити отпуштена, смо зато јер сам била припадница Српско-Православне цркве, па сам иступила из исте и прешла на веру Рим.-Кат. јер нисам имала никаквих других средстава за живот у чему ме је спречавало и дете које је тада имало четири године, а муж отац детета је био одведен у Јасеновац. Будући да сам имала сметње у служби и изван ње што је дете било православно, то сам морала и дете превести. Пошто ово све нисам учинила из никаквог уверења нити воље, него само из нужне потребе, то молим да будем опет са дететом примљена у свету Српско-Православну веру.

У овој молби прилажем Крсни лист моје кћерке Надежде.

Унапријед остајем захвална
Јовановић Стефица, Трумбиса 8.,
Сарајево, 24. V 1945. год.³⁰

[Документ бр. 5]

Димитрије Пујић
Аџемовић улица број 5.
SRPSKO PRAVOSLAVNOJ PAROHII SARAJEVO

Usljed terora koji se provodio nad Srpskim narodom za vrijeme N.D.H prešao sam na rimo-katoličku vjeru i dobio ime Petar jer nisam mogao dobiti zaposlenje, i molim da se vratim u Srpskopравoslavnu parohiju

²⁹ Управа Српске православне парохије Сарајевске је, након што је од дотичног обавијештена да није учествовао у вјерским обредима римокатоличке цркве, истог након исповиједи и причешћа примила назад у вјернике СПЦ. Ова одлука је потврђена Увјерењем бр. 688/45 од 24. маја 1945. године од стране парохије сарајевске и пароха Јанка Брежанчића.

³⁰ Увјерењем издатим 31. маја 1945. године од стране парохије сарајевске и пароха сарајевског протојереја Јанка Брежанчића, Јовановић Стефица и њена кћи Надежда уведене су међу чланове СПЦ.

моје име /Petar/ Dimitrije Pujić рођен у Сарајеву име оца Kosta Pujić, име мајке Stoja Pujić, рођ. Milidrag

Димитрије Пујић

Sarajevo, 12. jula 1945. god.³¹

[Документ бр. 6]

Молба: Милана Пивашевића

Одобашина ул бр. 28.

Српско-православном звању у Сарајеву

Молим горњи наслов да ми одобри повратак у моју вјеру, јер сам 1942 године био присиљен од стране окупатора исту напусти, а разлог је тај што су ме прогањали и оптуживали, а такође и брата су ми интернирали у Њемачку. У нади да ће ми горњи наслов изаћи у сусрет овој мојој молби

Унапријед се захваљујем.

У Сарајеву 16.VII 1945 год.

Милан Пивашевић³²

[Документ бр. 7.]

Српско православном Парохијском

звању у Сарајеву

1941. године живила сам у Јајцу и у мјесецу јулу исте године била сам присељена, да бих сачувала живот, само формално прећи на грчко-католичку вјеру. Никакав обред није извршен јер уопште нисам ишла у Бања-Луку него сам то другом лицу искрштеницу послала. Стога молим наслов да ме изволи примити у Српско-Православну цркву т.ј. уведе у домовник јер своју вјеру нисам никад ни била напустила.

Сарајево 23. јула 1945.

Јованка Прпић рођ. Гашић

чинов. поште

³¹ Српска православна парохија сарајевска је Увјерењем бр. 964. од 15/2 августа 1945. године, које је издао парох Мирко Максимовић, примила дотичног у крило Свете православне источне цркве.

³² Увјерењем бр. 895. од 3. августа 1945. године, које је издао парох Мирко Максимовић, наведени је примљен у крило Свете православне источне цркве.

Ашиковац 27

[Документ бр. 8]

Стево М. Радуновић, виши контролор
Дирекције Држ. Жељ. Сарајево, моли
да се врати на српско православну вјеру
Српској православној управи парохије Сарајево у 1941 год. под
притиском, да би сачувао живот прешао сам на римокатоличку вјеру.
Молим, да се поново вратим на православну вјеру.
Сарајево, 1.VIII. 1945. год.
Стево Радуновић
Немањина ул. Бр. 47.

[Документ бр. 9.]

Записник
састављен у канцеларији срп. Прав. епархије у Сарајеву 8.VIII
(26.VII) 1945. Непозван долази Митар Короман, радник из Сарајева,
Широкача бр. 13. и изјављује, да је под притиском усташких власти, и
да му породица не би била отјерана у логор, био принуђен да пређе у
римокатоличку вјеру, и прешао је али само он, а не и његова жена и
троје дјецe. Није учествовао у обредима римо-католичке управе, па
моли, да буде повраћен у православну вјеру.
Митар Короман
Записник водио и овјерава
Парох Прото Душан Бошковић

[Документ бр. 10.]

Стефан Грбатинић
Чиновник земаљске банке
Сарајево 12 септембра 1945. Трумбићева 8/II
Српска православна парохија Сарајево
Доле потписани сам на 16 августа 1941. усљед притиска поли-
тичких прилика прешао са српско православне вере на римокатолич-
ку веру. Пошто желим из правог осећаја и уверења да се вратим у моју
праву веру, молим словни наслов да подузме потребне кораке и мене
о том извести.

Са поштовањем Стефан Грбатинић³³

[Документ бр. 11.]

Управи Срп. Прав. парохије у Сарајеву

Молим наслов, да моју 15 годишњу кћерку Мирославу Медовић поврати у Српско Православну вјеру, коју је она за време рата под притиском непријатеља и из страха од репресије морала напустити.

Сарајево 21 XII-1945

Мирослава Медовић ученица IV разреда II гимн.

Текија ул. бр 19а

Резиме

У времену ратних страхота и атмосфере систематског терора, истовремено са масовним убиствима и присилним исељавањима Срба, услиједили су појединачни, а касније и масовни процеси прекрштавања православних Срба. Процес масовног прекрштавања тј. унијаћења услиједио је након неконтролисаног таласа терора, а био је осмишљен и спровођен у склопу усташке стратегије рјешавања српског питања. Прекрштавање православних Срба подстицали су истовремено усташки политичари и представници Римокатоличке цркве у циљу денационализације Срба и асимилације у Хрвате, као и из прозелитистичких циљева. Борбени клер Римокатоличке цркве директно је учествовао у борби против Срба пруживши помоћ органима НДХ чије власти самостално нису имале могућности и капацитет да реализују пројекат рјешавања српског питања у НДХ. Клер Врхбосанске надбискупије са надбискупом Шарићем, жупници Брале, Вајс и бројни други, доказано су били организатори и протагонисти насилног процеса прекрштавања православних Срба у Сарајеву и околини. У вези са присилним унијаћењем православних Срба, остаје нам отворено питање колико је за то вријеме НДХ поунијађено Срба, али и колики је број оних којима након рата није дозвољено да се поврате у православље.

³³

Српска православна парохија сарајевска у Сарајеву, са потписником парохом Душаном Бошковићем му, Увјерењем бр. 1140 од 12. септембра 1945. године, даје сва права прописана Уставом СПЦ.

Забелешка

састављена дана 12. маја 1945. године
у канцеларији управе цркво-правног
департамента у Сарајеву.
Пуним именом Милоша Буђеца.

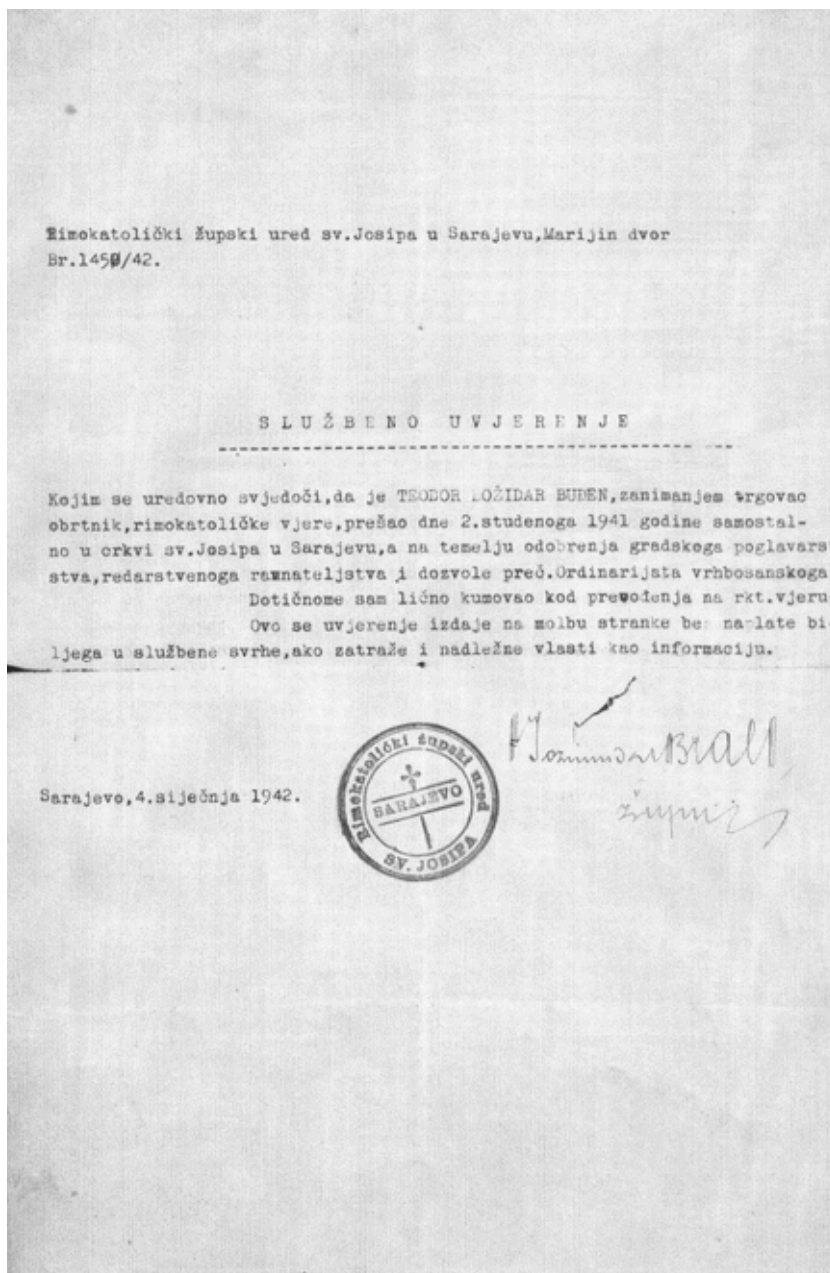
Милоша Буђеца изабраног за
јавног саветника у Млавањској управи 30
децембра прошле управе и управе:

Делегат цркве и црквено-правних ме-
ђања црквеног јануара 1942. године био
сама присутан на црквеном састанку на
јавноправном састанку. Може да се се
јасно подсети да је у тој црквеној сабори,
депутат црквено-правног одбора, који сам је ја
уједно био једини вођа, у њој постојао
и црквено-правни одбор у нашој цркви.
Тодас сам и једини саветник се
у нашој цркво-правној одбори по
расту од 1944. године.

Напомињем да у јавноправном одбору
имао, који имао обичај да се саветује.

На данашњи дан
уједно са
објавом
у цркво-правној одбори:
Милош Буђеца

Документ бр. 1.1

Документ бр. 1.2

Српско-православној црквеној епархији
 Сарајево.

Починио сам била са службом за бријем
 рама у Крајини (околина Приједора) ^{и Бачка} то сам само
 црквеним 1942 год. прешла на католичку веру,
 а сада сам да се поново вратим на своју
 српско-православну веру, што молим јерме наставити
 да се изађе у еверети својој смелости.

Мирне француско-словенској народи!
 Сарајево, 19. V. 1945 год.

Величка Влаисавић
 змијевић.

Документ бр. 2

Управни Српске Православне Цркве
Сарајево

Може поштом писани молим наслов, да ми одође
поштом са римокатоличке вјере на српско
православну вјеру, у којој сам се родио и одрастао.
Великом црквица преписао сам са српско право-
славне вјере на римокатоличку цркву године 1941.
То сам учинио зато, јер сам се бојао за породицу, а
или сам морао фотки или снимке у шуму, а у шуму
нисам могао, јер сам породицу имао у рукама
злогинаца. У нади добродонога размисла, димења
се В. Ср — С. Н. *Отомољко Лукић*
Сарајево
23. 7. 75.

Документ бр. 3

Парохиска Збана
 Сарајево

Лето сак је Јовановић Стасарица жена
 Токидара (Ристас) била једно вика у Пловница Дубени
 у Сарајеву и до 1941 година била старостанка,
 само једно јер сак била припадница Српско-Православне
 цркве, но сак иступила из исте и прешла на веру
 Рим.-Като. јер нисам имала никаквих оцујас
 ерстива за живот и рачу ни је естројавило и дете
 које је тако било у бојне, а није онај дете ни је
 био одвек у јасновид. Будем он сак имала
 сметно у српској и изван се што је дете било
 православно, но сак истра и дете јавести.

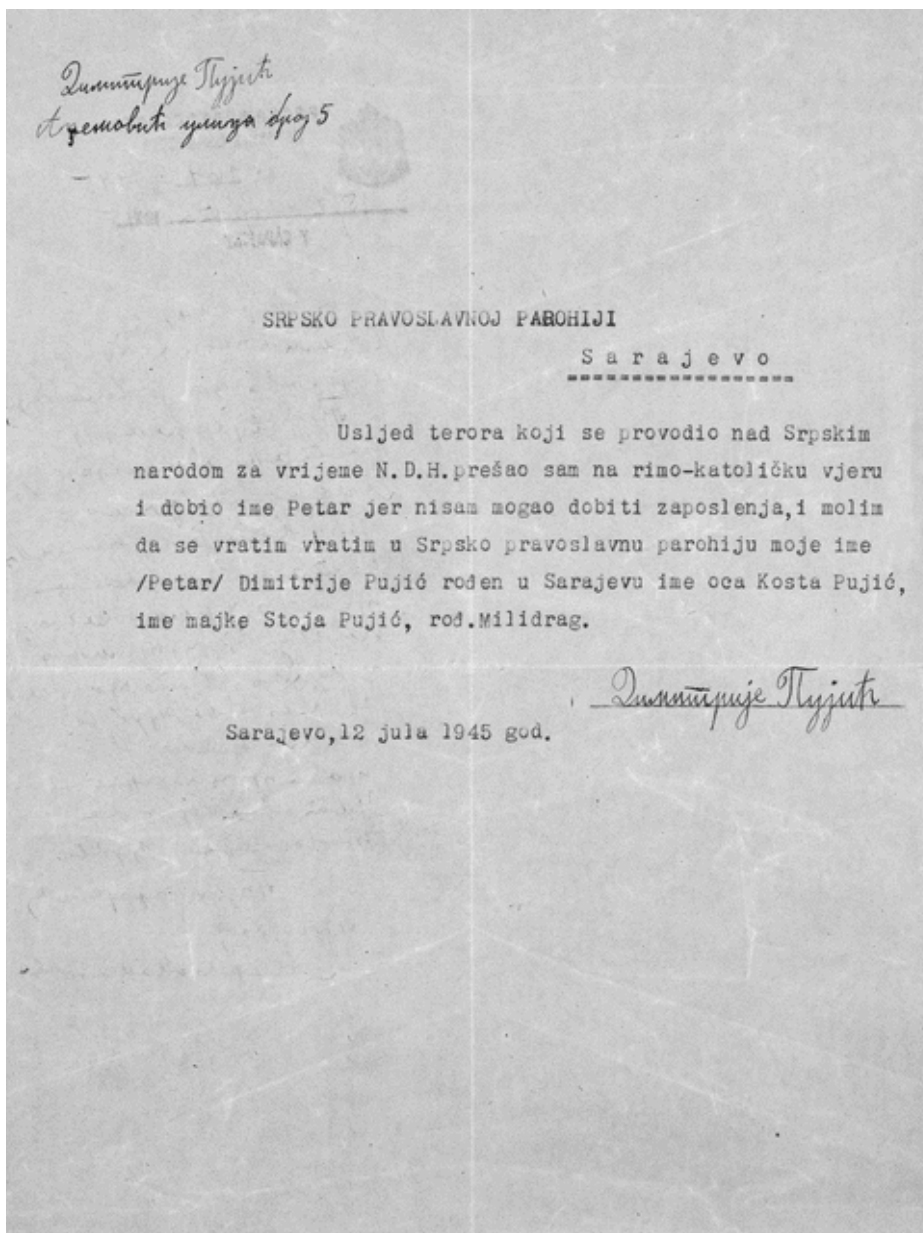
Пошто ово све нисам учинила из никакво
 уверења шта је воле, но само из нужне потребе, но
 желим он будем исти са дететом православно у..
 свету Српско-Православну веру.

Увој желим православно Крсти исту
 каје крсти Насежде.

Упрајку остарила жихвати
 Јовановић Стасарица
 Трудовица
 Сарајево.

Сарајево 24.5.1941 год.

Документ бр. 4

Документ бр. 5

Моља: Милака Тивачевића
 Одбавишница др. бр. 28.

Српско - православна Црквенска
 зграда.
 у Сарајеву.

Молим Ђорџи наслов да ти одобри
 повратак у моју бјеру, јер сам
 1942 године био присиљен од стране
 окупатора негу најдешитији, а разлог
 је тај што су ме прогавали и
 оптуживали, а такође и браћа су
 ме интернирали у Немачку.

У нади да ће ти Ђорџи наслов
 издати у сусрет овој мојој молби
 узакријед се захваљујем.

Сарајево 16-vii 1945 год.

Милака Тивачевић

Документ бр. 6

Српско Православном Црквеном
Звању у Сарајеву.

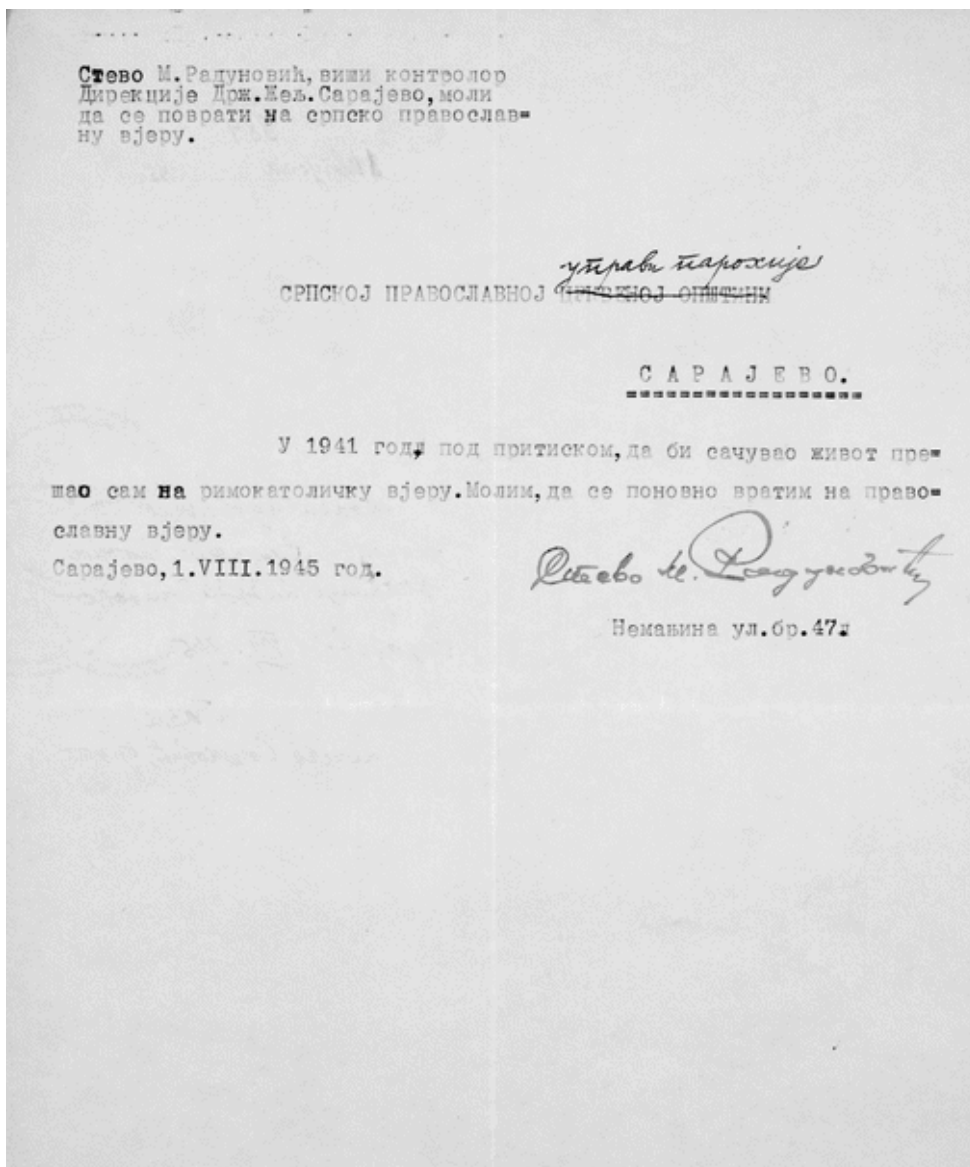
1941 године некада сам у Зајачу
и у мјесцу Јулу неке године била сам
уписивача, да бих сачувала невошт, само
формално ијети на грко-католичку вјеру.
Никакав офер није извршен јер чиме
нисам ишла у Бања-Луку као сам по
другом лицу православног штељца.

Свјета молим вас да ме извини
уцимши у Српско-Православну цркву
ш. ј. црве у домотник јер своју вјеру
нисам никад ни била напустила.

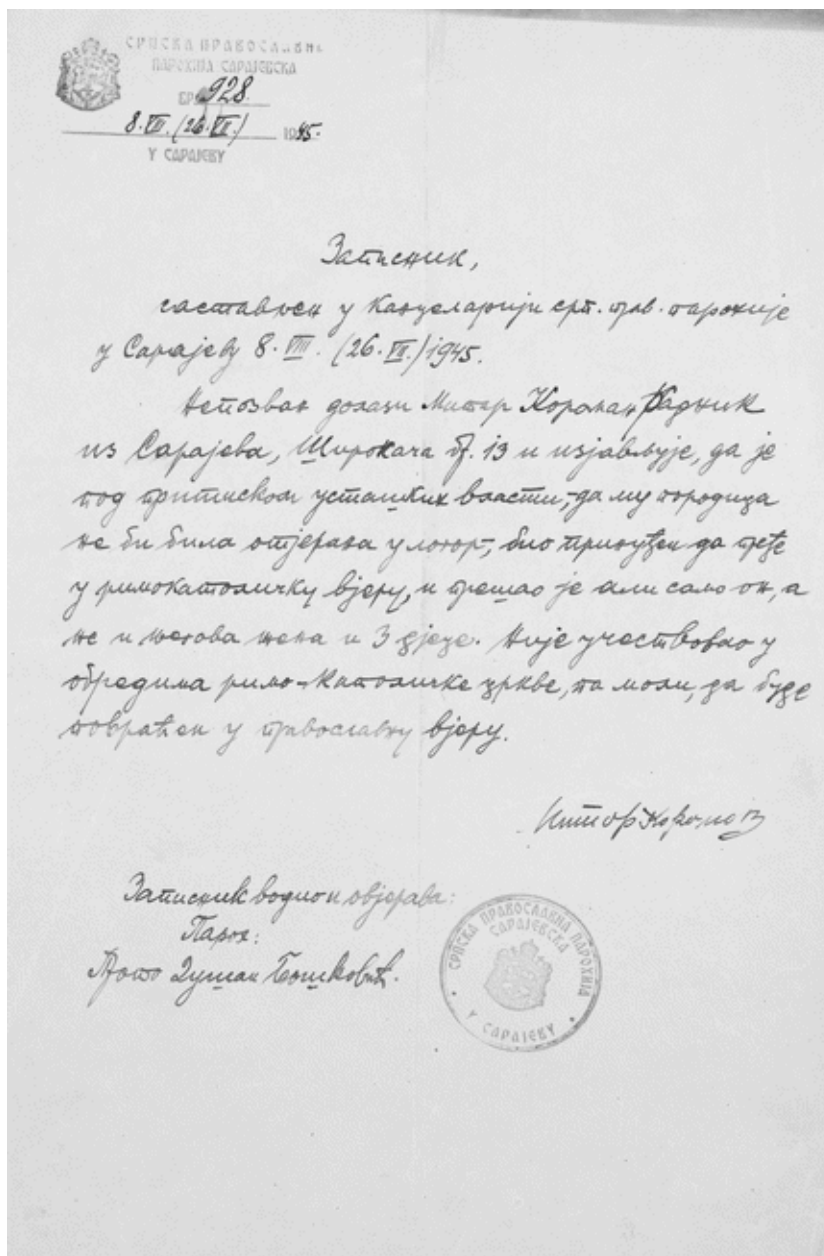
Сарајево 23 јула 1945

Зоранка Арић
рођ. Јашић
улица
Ашићевац 27

Документ бр. 7

Документ бр. 8

Документ бр. 9

Стефан Прџићкић
 чиновник земљишке банке
 Милутићева 8/II.

Сарајево 19. септембра 1918.

Црква православна парохија,
Сарајево.

За не поштомисли сва на 10. децембра 1911.
 уреду црквено-поштомисли прихватила примено
 са српско-православне вере на римско-католичку
 веру.

Поштомисли из тиравој остраја и
 уверења да се вратиша у своју тиравој веру,
 молим славни настав да поштомисли потврде
 краке и мене о томе истина.

Са поштомисли
 Стефан Прџићкић

Документ бр. 10

Уједињени Срп. Прав. партије
 у Сарајеву

Молим наслов, да своју 15 годишњу
 књижку Широмову Медовит и овраћам у
 Србља Проваљовићу Бору, коју је она за
 време рата поу припадном партизанском
 и из ствара од партизанске, скрива
 изјављује.

Сарајево 11 XII - 1945

Широмова
 Медовит,
 Улица IV р.
 II тиква, Сарајево.
 7.12.45

Документ бр. 11

Željko Jandrić

“A contribution to the research of proselytism of the Roman Catholic clergy in the Independent State of Croatia: several cases of coerced conversion of Orthodox Serbs”

This paper brings forward authentic sources comprised of individual testimonies on several cases of coerced conversion of Orthodox Serbs in Sarajevo and some other towns in Bosnia. Thorough symbiosis of Ante Pavelić's regime and the Croatian Catholic clergy headed by Alojzije Stepinac is proven by cases throughout the territory of the Vrhbosna Catholic Archdiocese under archbishop Šarić and his subordinates. The clergy of the Vrhbosna Archdiocese conducted a process of forced conversion of Orthodox people in the height of mass terror in the first months under the monstrous Independent State of Croatia. Recently, we can see an increasing number of attempts to reaffirm or positively reevaluate the histories of this Catholic clergy, even though its politics and ideology aligned with that of the ustaše. This alignment was demonstrated in their treatment of the Serbs. This paper aims to challenge such assertions and to use primary sources to highlight the activities of the Catholic Croatian clergy in the process of coerced conversions of the Serbs under the Independent State of Croatia.

Izveštaj Zavoda za sudsku medicinu i kriminalistiku Medicinskog fakulteta u Zagrebu iz 1986. godine: pošiljka 10 limenih sanduka ispunjenih kostima i dijelovima kostiju iz Spomen-područja Jasenovac

Tanja Tuleković

Кратки научни рад (приређивање грађе)

Viši kustos, JUSP Donja Gradina;
tanjatulekovic@jusp-donjagradina.org

УДК ...

DOI ...

Apstrakt: U arhivi Javne ustanove „Spomen-područje Donja Gradina“ nalazi se Izveštaj Zavoda za sudsku medicinu i kriminalistiku Medicinskog fakulteta u Zagrebu iz 1986. godine, kojim se Spomen-području Jasenovac prosljeđuju rezultati pregledane pošiljke od 10 limenih sanduka ispunjenih kostima i dijelovima kostiju iz Spomen-područja Jasenovac. Pregledane su sve kosti te je data analiza posmrtnih ostataka sa foto-elaboratom.

Ključne riječi: izvještaj, kosti, dijelovi kosti, lubanja, usmrćivanje

Izveštaj Zavoda za sudsku medicinu i kriminalistiku Medicinskog fakulteta u Zagrebu, koji ovdje objavljujemo, nastao je 13. novembra 1986. godine¹. Spomen-područje Jasenovac obratilo se Zavodu sa ciljem da se na osnovu dostavljenih im 10 limenih sanduka ispunjenih kostima i dijelovima kostiju utvrdi broj lica kojima je pripadao, kao i njihov pol i starosna dob. Takođe je bilo potrebno utvrditi i način njihovog usmrćivanja. Nakon izvršene analize, Zavod je Spomen-području Jasenovac dostavio Izveštaj sa foto-elaboratom, čiji transkript slijedi u nastavku.

Potrebno je istaći važnost ovog izvještaja, koji dokazuje da:

---

¹ JUSP Donja Gradina, Zbirka dokumenata, R. 3/16, F.1, D.6.

- ustaše nisu pravile polnu niti starosnu razliku među svojim žrtvama;
- ustaše nisu koristile vatreno oružje već su pribjegavali sadističkim načinima mučenja i ubijanja;
- ustaške žrtve su svoje živote završavale u agoniji, mučeći se nekoliko sati prije nego što bi konačno izdahnuli.

O svemu gore navedenom, o načinima likvidacija žrtava, širu studiju dao je dr Nikola Nikolić, u knjizi „Jasenovački logor smrti“, koja je imala nekoliko izdanja². Prilog ovom izvještaju svakako je i izjava Dimitrija Sekulića, logoraša grobara, koji je dao podatke o načinu i sredstvima ubijanja, dubini grobnica i sl. „Maljevi, kojima su vršena ubistva, bili su teški oko 2 kg, dugi 25 cm, a na drvenoj glavi utisnut je bio jedan šiljak od gvožđa, koji je vireo iz drvenog malja oko 5 cm. Ovakav jedan malj imao sam jednom prilikom u svojim rukama, kada sam kopao raku. Žrtve su ubijane maljevima na ovaj način: Ustaša bi dohvatio žrtvu svojom levom rukom za njegovu svezanu levu ruku i okrenuo je tako, da žrtva bude tačno leđima ispred ustaše, a da ustaša svojim očima bude u visini potiljka žrtve. Pošto bi žrtvi naredio da stoji mirno i gleda napred, zamahnuo bi maljem, koji se nalazio u njegovoj desnoj ruci. Iz sve snage zadao bi udarac žrtvi u potiljak tako, da se zaoštreni gvozdeni deo malja zarije kod gornjeg kičmenog pršljena neposredno između glave i vrata. Žrtva bi pala odmah kao pokošena u jammu, pošto se samo ubistvo vršilo tako, da žrtve budu postavljene na samoj jami tj. na ivici. Svi mi grobari, pretpostavljali smo da su žrtve u velikom broju slučajeva ostajale u životu, naročito ukoliko se radilo o ljudima jače telesne konstrukcije. Ne vodeći računa o tome da li je žrtva ubijena ili ne, ustaše bi ubijanja produžili i dalje tako, da se leševi ili polumrtvi ljudi gomilaju u rakama jedni iznad drugih i to sa licem okrenutim prema zemlji. Uvek je zadavan samo jedan udarac; ovo se radilo radi uštede u vremenu pošto je jedan ograničen broj ustaša stajao na raspoloženju za vršenje ovih egzekucija, a svakog dana dolazio je nov transport, kome je trebalo stvoriti mesta u novom prostoru ograđenom žicom.“³

² Dr Nikola Nikolić, *Jasenovački logor smrti*, Sarajevo 1948; Др Никола Николић, *Јасеновачки логор*, Београд 2015.

³ *Злочини окупатора и њихових помагача у Војводини 1941–1945, VII група масовних злочина (Срем), Логори Сајмиште, Кустидија, Јасеновац*, приредио др Драго Његован, Нови Сад 2018, стр. 194.

Транскрипт документа

[Šalje:]

ZAVOD ZA SUDSKU MEDICINU I KRIMINALISTIKU
MEDICINSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA
ZAGREB, Šalata 11
Pošt. pretinac 949 - telefon 276-011 ili 276-012

[Za:]

SPOMEN-PODRUČJE JASENOVAC
Direktor: Ana Požar

Od Naslova dobivena pošiljka koja se sastojala od 10 limenih sanduka ispunjenih kostima i dijelovima kostiju. Naslov je zatražio da se na osnovi pregleda kostiju pokuša odrediti kolikom broju osoba bi približno odgovarali posmrtni ostatci. Osim toga valjalo je utvrditi kojeg spola i životne dobi su bile osobe čiji se posmrtni ostatci pregledavaju. U koliko postoji mogućnost bilo je potrebno utvrditi i eventualni način usmrćivanja.

Pregledane su sve kosti i utvrđeno je da se u preko polovine slučajeva radilo o dijelovima kostiju, odnosno o kostima koje su više ili manje oštećene kao posljedica postmortalnih promjena.

Na osnovi sačuvanih kostiju, ili onih koje su najvećim dijelom ili u bitnim detaljima bile sačuvane, dobiveni su sljedeći rezultati:

1. U pregledanim kostima utvrdili smo da one predstavljaju posmrtne ostatke od najmanje 152 osobe.
2. Analiziranjem smo utvrdili da od 152 osobe 37 su bili muškarci, 51 žena, 11 djece, dok se u 53 slučaja spol nije mogao odrediti.
3. Životna dob osoba, čiji su posmrtni ostaci pregledavani mogla se samo grubo, približno odrediti. Tako bi od ukupnog broja bilo 86 mlađih osoba, 15 osoba srednje životne dobi, a 12 osoba u poznim životnim godinama. Utvrdili smo da je bilo i 11 djece, dok se u 28 slučajeva životna dob nije mogla odrediti.
4. U oko trećini pregledanih lubanja (točnije na 58 lubanja) sa sigurnošću su utvrđeni tragovi višestrukog ili jednostrukog prijeloma. Ove ozljede nastale su udarcima nekog tupotvrdog predmeta.

5. Ni na jednom mjestu na kostima nisu nađene ozljede koje bi mogle predstavljati posljedicu strijelnih rana.

6. Među lubanjama nađena je jedna koja je bila gotovo u cijelosti sačuvana, a kao posljedica posebnog postmortalnog procesa (saponifikacija) bio je u lubanji i kompletno sačuvan mozak. Na tjemeno zatiljnom predjelu ove lubanje nalazio se nepravilni defekt kosti. Na nekoliko mjesta izvana na lubanji nalaze se tragovi kose. U tkivu mozga i u moždanim komorama nađeno je krvarenje, a tragovi vrlo obilnog krvarenja nađeni su između kosti desne strane svoda lubanje i mozga. Ovo krvarenje vršilo je kompresiju na mozak koja se na preparatu može uočiti i što je u stvari predstavljalo neposredan uzrok smrti. Mjesta na kojima je bilo izraženo u moždanom tkivu krvarenje kao i krvarenje između kosti lubanje i mozga koje je vršilo kompresiju na mozak uzeto je za analizu. Kemijskom reakcijom na svim tim mjestima sa sigurnošću je utvrđena krv.

7. Nalaz lubanje i mozga opisan pod brojem 6. sa sigurnošću ukazuje da je osoba, kojoj je pripadala pregledavana lubanja ozljedu zadobila udarcem u tjemeno zatiljni dio i to udarcem nekog tupotvrdog predmeta. Osoba kojoj je lubanja pripadala sa sigurnošću se može tvrditi da nije umrla neposredno nakon ozlijeđivanja. Naime, prema količini krvarenja između kosti desne strane lubanje i mozga sa sigurnošću proizlazi da je ta osoba nakon ozlijeđivanja živjela još neko vrijeme, najmanje 2-5 sati. U konkretnom slučaju radilo se o ženi mlađe životne dobi.

Lubanja sa mozgom opisana pod brojem 6, kao i neke lubanje ili dijelovi lubanja na kojima se jasno vide tragovi prijeloma slikani su i slike priložene u posebnom foto-elaboratu.

Analizu i pregled poslanih posmrtnih ostataka pregledali su članovi Zavoda za sudsku medicinu i kriminalistiku Medicinskog fakulteta u Zagrebu, i to: prof. dr Dušan Zečević, doc. dr Josip Škavić, mr dr Davor Strinović, dr Stjepan Gusić i dr Milovan Kubat. U radu su sudjelovali i članovi Zavoda Vlasta Hmelina, Mitrov Helena i Darinka Mudrovčić, te Ante Gaćina.

Prilog: foto-elaborat

Zagreb, 13. XI. 1986.

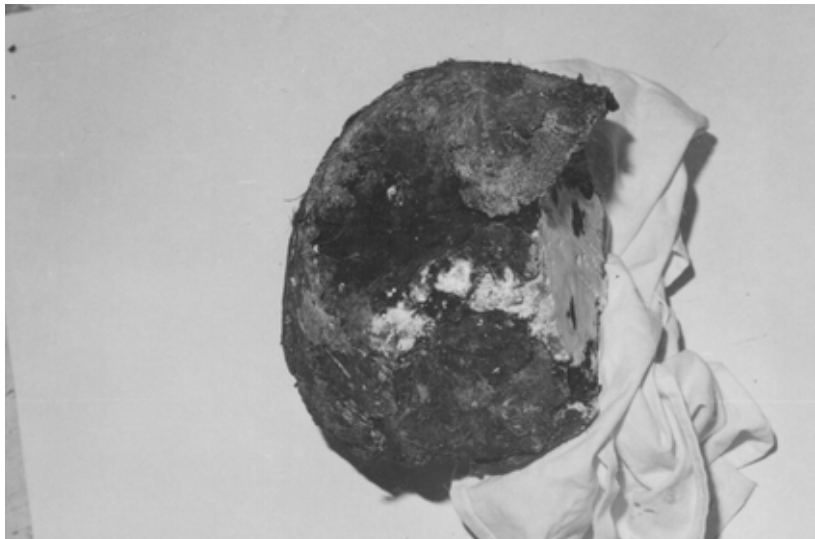
Predstojnik Zavoda
Prof. dr Dušan Zečević

**Fotografije sa karakterističnim povredama
tupotvrdog predmeta iz foto-elaborata**

Fotografija lobanje opisane u izvještaju pod brojem 6

Izvori i literatura

JUSP Donja Gradina, Zbirka dokumenata

Dr Nikola Nikolić, *Jasenovački logor smrti*, Sarajevo 1948.

Др Никола Николић, *Јасеновачки логор*, Београд 2015.

Злочини окупатора и њихових помагача у Војводини 1941-1945, VII група масовних злочина (Срем), Логори Сајмиште, Кустодија, Јасеновац, приредио др Драго Његован, Нови Сад 2018.

Tanja Tuleković

“The Report of the Institute of Judicial Medicine (1986) on the shipment of 10 metal crates with remains of human bones from the Jasenovac Memorial Zone”

One Report of the Institute of Judicial Medicine from 1986 is preserved in the archive of the Donja Gradina Memorial Zone. This Report conveys the results and findings on the contents of 10 metal crates shipped from the Jasenovac Memorial Zone, composed of human bones and bone fragments found and excavated in the area. The Report contains the findings on all examined items with photographs.

Судбина Милице Врмић

Злата Катанић

katanic.zlata@gmail.com

Информативни прилог

УДК ...

DOI ...

Поводом иницијативе за прикупљање фотографија, докумената и предмета, коју је покренула Јавна установа „Спомен-подручје Доња Градина“ 2016. године, са циљем да се никада не заборави страдање цивилног становништва Поткозарја за вријеме НДХ, шаљем фотографију моје тетке, с татине стране, Милице Врмић. Фотографија је из логора Стара Градишка.

Милица Врмић рођена је 7. 4. 1938. године у селу Драксенић. Милица је девето дијете у породици Пере и Марте (рођ. Грбавац) Врмић.

Перо Врмић је рођен око 1896. године у селу Драксенић. Убијен је 14. 1. 1942. године на вратима Цркве Св. Марка у Драксенићу, док се са братом од стрица, Остојом Врмић, борио против усташа. Марта Врмић је са својом дјецом успјела да побјегне у шуму за вријеме покоља у селу Драксенић, како би избјегла смрт. Међутим, ухваћени су на Козари и спроведени у логор Стару Градишку. Марта је убијена поред ограде логора док је држала најмлађе дијете, Милоша, који је био беба.

Ножем су јој проболи груди и провукли руку малог Милоша кроз груди.

Није познато да ли је Милош преживио нити да ли је усвојен или је и он убијен. Милица је имала око три године када ју је из логора Стара Градишка усвојила породица Кезела из мјеста Сушак у Хрватској. Расла је не знајући да има рођену браћу и сестре. Пронашли су је преко часописа „Арена“, послје рата. Миличину браћу и сестре из логора је извукла породица из Загорја. Они нису били смјештени у истој кући, али су били у истој улици. Радили су тешке послове на земљи, у штали, око стоке и на тај начин су преживјели.

Милица је радила као административни радник на Аутобуској станици у Загребу.

Удала се и родила двоје деце.

Преминула је 12. 8. 2017. године. Сахрањена је у Загребу.

Деда Милице Врмић био је Томо Врмић, који је оженио Стану Брекић.

Томо је имао рођеног брата, Симеона Врмића, који је оженио Стану Савковић.

Томо је рано умро, од болести, у 37. год. Са Станом је имао двоје дјеце: Перу Врмића и Вукицу Врмић.

Перо Врмић је рођен око 1896. год. Убијен је на вратима цркве у Драксенићу, док се са братом борио против усташа, у ноћи између 14. и 15. 1. 1942. год.

Оженио је Марту Грбавац, која је родила десеторо деце:

1. Божо Врмић, рођен у Драксенићу. Удавио се као дијете у рјечици Раковици, Драксенић, која се налазила испред породичне куће. Због тога су отац Перо и мајка Марта продали кућу и купили земљу у близини и саградили кућу.
2. Томо Врмић, рођен у Драксенићу, отјеран у логор Сајмиште, убијен у логору. Издата је споменица с његовим именом, у знак сјећања.
3. Љубоја Врмић, рођен у Драксенићу, отеран у логор Сајмиште, убијен у логору с братом Томом Врмићем, и постоји споменица у знак сећања.
4. Миле Врмић, рођен у Драксенићу, погинуо у логору Јасеновац. Постоји споменица с његовим именом, у знак сјећања.
5. Аница Врмић, рођена 7. 11. 1932. год. у Драксенићу, умрла 15. 9. 2013. год. у Ветернику, код Новог Сада, гдје је и сахрањена, на Градском гробљу.
6. Милинко Врмић, рођен 13. 9. 1933. год. у Драксенићу, умро 25. 1. 1988. год. у Суботици, гдје је сахрањен, на православном гробљу код Дудове шуме.
7. Душан Врмић, рођен 10. 6. 1935. год. у Драксенићу, умро 17. 9. 2001. год. у Суботици, сахрањен на православном гробљу код Дудове шуме.
8. Раде Врмић, рођен 16. 7. 1936. год. у Драксенићу, умро 5. 1. 2015. год. у Ветернику, код Новог Сада, гдје је и сахрањен.
9. Милица Врмић, рођена 7. 4. 1938. год. у Драксенићу, умрла 11. 8. 2017. год. Сахрањена у Загребу.

10. Милош Врмић, рођен у Драксенићу, убијен у логору Стара Градишка са својом мајком Мартом Врмић, од стране усташа. Изда-та је споменица са његовим именом, у знак сјећања.

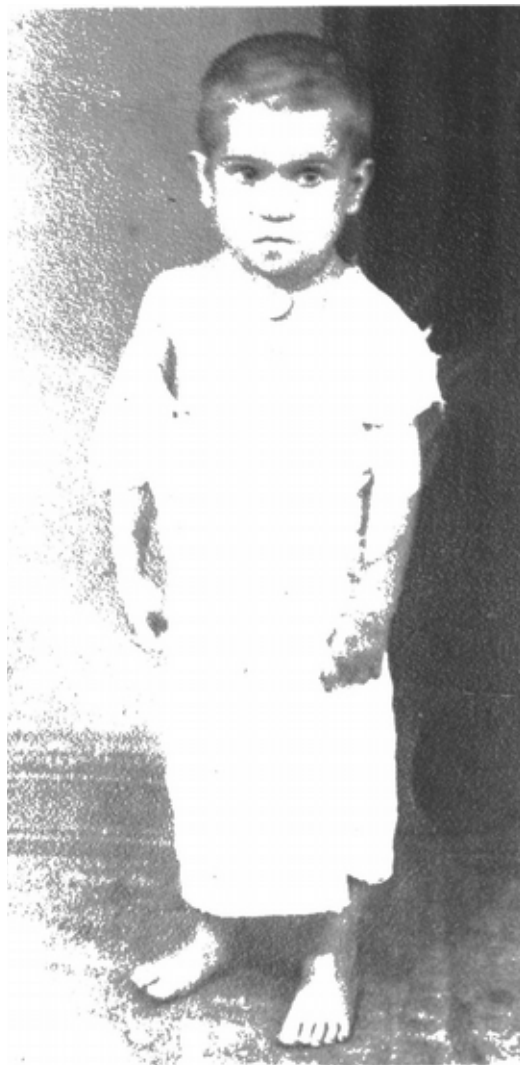
Перо и Остоја Врмић служили су војску Фрање Јосифа, у Грацу.

Поријекло Врмића је из Црне Горе, из Боке которске, са брда Врм. Сазнала сам то од стрица Радета Врмића, који је чуо од својих рођака.

Послије рата сви су били у хранитељским породицама, гдје су радили физичке послове. (Марту је усвојила породица Кезела из мјеста Сушак код Ријеке.)

Вукица Врмић рођена је у Драксенићу, од оца Томе Врмића и мајке Стане рођ. Брекић, као друго дијете. Удала се за Милоша Роккића. Умрла је у логору, а Милош се после рата одселио у Америку, гдје је умро и сахрањен.

Послије Томине смрти, Стана се преудала за Лазу Лончара из села Међеђа. Син Перо није хтио да иде с њом и остао је са стрицем Симеоном, који га је отхранио, а мајка Стана је повела ћерку Вукицу са собом.

Милица Врмић, логор Стара Градишка, октобар 1942. године

СТАВОВИ

Perspectives

Pola vijeka jasenovačkih komemoracija

Salamon Jazbec

Margelov institut, Zagreb;
salamon.jazbec@gmail.com

Прегледни рад

УДК ...

DOI ...

Apstrakt: Društvo se prisjeća svega što mu se dogodilo, na način koji usudno usmjeruju silnice sadašnjosti i bojazan pred bujicom budućih časova. Da li je to prava slika prošlosti? Vjerojatno nije, no obični svijet svoju povijest doživljava na način kojem se službena povijest ne može približiti. Jasenovačke komemoracije gube na značaju, s obzirom na to da se počinju doživljavati kao još jedan politički skup, organizovanim povodom nečega u Lijepoj našoj, u live prijenosu i s cjelodnevним repeticiјama u informativnim emisijama. Još jedna godišnjica krvavih događanja na Balkanu, koji je uvijek na puškometu između dva rata, gdje se jedan nikad nezavršeni ratni sukob spaja s latentnim početkom drugog i gdje se traume jedne stradalničke zbilje pretapaju u traume druge. Stoga se zaista nalazimo na bespućima povijesne stvarnosti, gdje se već jednom žrtvovani ponovno žrtvuju, radi uspostavljanja novih državnih ustrojstava i njihovih elita, sa sve više mesa, a sve manje duše.

Ključne riječi: komemoracija, logor, Jasenovac, Donja Gradina

Partizanske jedinice oslobodile su Jasenovac i Jasenovačku Posavinu 2. maja 1945.¹ Područje bivšeg ustaškog logora smrti Jasenovac devastirano je nedjelju dana prije toga. Uoči povlačenja ustaške posade, sve su logorske instalacije Logora III minirane, spaljene i razrušene. Iza ustaša su preostali poduži komadi željezničke pruge, dijelovi zgrade ciglane, stolarije, pilane i električne centrale te temelji baraka, stražarnice i poljski bunker, a u mjestu Jasenovac netaknute dvije zgrade logora IV Kožara.

¹ Radovan Trivunčić, *Jasenovac i jasenovački logori*, drugo dopunjeno i prošireno izdanje, Spomen-područje Jasenovac, 1974 - poglavlje „Dosadašnji uviđaji i istraživanja”, str. 38.

Postojao je još i logorski nasip prema Lonjskom polju, Granik na obali Save, kao i čitav logorski zid u dužini od tri i po kilometra.²

Iduće dvije decenije na području uništenog jasenovačkog logora nisu se službeno obilježavala stradanja jasenovačkih žrtava. Bilo je spontanih okupljanja kozaračkih majki, koje su palile svijeće na tom mjestu, ali je pristup lokalitetu od sredine pedesetih godina bio otežan zbog šikare i korova, kao i žičanog opleta kojim su, u svrhu zaštite ostataka logora, bili ograđeni temelji bivšeg logorskog ogradnog zida. Rđavu bodljikavu žicu zamijenila je pocinčana.

Od 1961. do 1990.

Prva, „neslužbena“ komemoracija na području Jasenovca održana je sredinom 1961. godine. Radilo se o okupljanju zabrinutih potomaka jasenovačkih žrtava, koji su tim činom željeli manifestovati nezadovoljstvo i ogorčenje zbog okolnosti da se područje bivšeg logora koristi kao poljoprivredno zemljište.

Druga, „neslužbena“ komemoracija održana je 4. jula 1963. godine, kao vid svojevrsnog protesta jasenovačkih logoraša i rodbine žrtava zbog činjenice da je mjesto jasenovačkog logora zapušteno i bez spomeničkog obilježja. „Jedan dokument iz osamdesetih“, piše u svojoj knjizi *Sećanje u kamenu – okamenjeno sećanje?* dr Heike Karge sa Univerziteta u Regensburgu, „govori da je na prelazu iz pedesetih u šezdesete godine formirana beogradska inicijativa koja se pod imenom 'Akcioni odbor logoraša Jasenovca' borila pre svega za 'postavljanje spomenika palima u Jasenovcu'. Preko ovog Akcionog odbora prvi put su preživeli iz Beograda organizovali zajedničku posetu području na kojem je bio logor i to 'radi odavanja počasti žrtvama koje su pale za slobodu na ovom našem najvećem i najstrašnijem mučilištu, gdje je svaka stopa natopljena krvlju'.“³ Da je ta manifestacija doživljena protestnom od strane vladajućih struktura, dokazuje jedan izvještaj sa sjednice Saveza boraca godinu dana kasnije, gdje je okupljanje na lokalitetu bivšeg logora u Jasenovcu 1963. okarakterizovano kao

² Osim (u međuvremenu gotovo u potpunosti razgrađenog) ogradnog zida te ostalih ruševina zidanih i betonskih logorskih objekata, takvo stanje bilo je još u septembru 1960. Pri gradnji spomenika i uređenju Spomen-područja, do kraja su uništeni i ti posljednji dragocjeni autentični ostaci logorske infrastrukture, pa zamijenjeni (ponešto paradoksalnim) simboličkim ulegnućima u tlu kao ostacima baraka i mučilišta te zemljanim krnjim piramidama za oznaku masovnih grobnica i logorskih stratišta.

mirni protest. Taj izvještaj sa sastanka za podizanje spomenika u Jasenovcu od 10. aprila 1964. o poduhvatu Akcionog odbora logoraša Jasenovca izvještava: „Prošle godine to je bila tiha demonstracija i to je mogao vidjeti svatko tko je bio tamo. Bila je to u stvari javna demonstracija. Tko je bio tamo to je prošle godine doživio.“⁴

Prva „službena“ komemoracija održana je u sklopu otkrivanja spomenika Kameni cvijet, 4. jula 1966.⁵ Iduća, 1967, kad je uređen lokalitet bivšeg logora Jasenovac II Krapje, dizanjem spomenika na tom mjestu i obilježavanjem triju masovnih grobnica. Te prve dvije komemoracije održane su prije osnivanja Spomen-kompleksa Jasenovac, 1. jula 1968, i otvorenja Memorijalnog muzeja tri dana kasnije.⁶ Prva službena komemoracija u Spomen-kompleksu Jasenovac održana je 4. jula 1968. godine, kad je memorijalno područje bilo otvoreno za javnost.⁷

Za vrijeme komemoracije 1966. došlo je do nepredviđenog razvoja događaja, jer je bina, na kojoj se odvijao program, od spomenika s kriptom bila udaljena jedan kilometar, a glavni govornik za govornicom držao predug i suvoparan govor. Autor spomenika Bogdan Bogdanović o tim događanjima svjedoči u svojim autobiografskim zapisima: „Dogodilo se sle-

³ Heike Karge, *Sećanje u kamenu – okamenjeno sećanje? (Steinerne Erinnerung – versteinerte Erinnerung? Kriegsgedenken im sozialistischen Jugoslawien)*; „XX vek“, Beograd, 2014 (prevod s njemačkog: Aleksandra Kostić) – VI. dio, poglavlje „Koncentracioni logor Jasenovac“, glava „Protiv zvaničnog ćutanja: pokrenuti sećanje“, str. 210–211.

⁴ Ibid. Str. 211. Nakon toga su se stvari ipak pokrenule, naročito nakon što je 25. oktobra 1963. područje bivšeg logora posjetila Komisija za bivše političke zatvorenike, internirce i deportirce SUBNORA BiH, koja je dala porazni izvještaj o stanju tog mjesta Predsjedništvu bosanskohercegovačkog ogranka Saveza udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata (Ibid. Vidi str. 213–214).

⁵ Bolje reći: otvaranja, jer zbog svoje monumentalnosti spomenik nije mogao biti pokriven, pa samim time niti otkriven.

⁶ Radna organizacija „Spomen-područje Jasenovac“ u osnivanju započela je rad sredinom 1968. godine, na osnovu odluke Skupštine opštine Novska od 28. maja 1968. U doba podizanja spomenika, uređenja Spomen-područja i organizacije prvih komemoracija, na čelu SUBNOR-a je narodni heroj Đuro Pucar Stari, predsjednik Saveznog odbora SUBNOR-a od 1963. do 1969.

⁷ Područje Donje Gradine otvoreno je za javnost 1988, što se donekle može razumjeti, jer se radi o golemom kompleksu masovnih grobnica kojima se mora pristupati s dužnim poštovanjem i bilo bi zaista užasno svako moguće oskrnjavanje tog područja, bilo neodgovornim radovima, bilo neprimjerenim posjetama ljudi koji nisu dovoljno upoznati s tragedijom mjesta koje pohode. Tek kad je to područje očišćeno i zaštićeno, mogli su se u njega uvesti posjetioci.

deće: govornik je, po ustaljenom običaju, bio preopširan, dalo se zaključiti, po disanju mase, da ga niko i ne sluša. Otпочelo je komešanje. Prisutni, u najvećem broju žene u crnini i sa crnim maramama, probili su kordon i preko praznog polja stuštili se ka spomeniku. Više desetina, možda i stotinu hiljada ljudi trčalo je preko polja izbezumljeno grcajući; saplitalo se, posrtalo, padalo. Prodoran, užasan krik, pa produženo potmulo ridanje koje je trajalo najmanje sedam-osam minuta, sve dok masa nije pristigla do samog podnožja spomenika i opkolila ga. Prizor je bio nezemaljski i podsećao na Sudnji dan.“⁸

S obzirom na to da je SUBNOR FNRJ bio oficijelni inicijator i finansijer podizanja spomenika i uređenja Spomen-područja, datum središnjih jasenovačkih komemoracija vezan je uz državni praznik Dan borca, koji se obilježavao 4. jula. Na taj je dan 1941. u beogradskoj vili direktora lista *Politika* Vladimira S. Ribnikara, na sjednici Politbiroa CK KPJ, odlučeno da se izda poziv narodima i narodnostima bivše Kraljevine Jugoslavije na oružani ustanak protiv okupatora i domaćih pomagača. Dan borca je kao državni praznik ustanovljen 26. aprila 1956.

Simbolični izbor datuma možemo shvatiti, ali ipak ostaje pitanje da li je taj datum najprimjereniji za komemoraciju jasenovačkim žrtvama. Naime, u samom logoru od svih je borbi najvažnija bila borba za goli život. Oružanog ustanka u toj priči nije bilo. Kad je podignut antifašistički ustanak u Hrvatskoj, 27. jula 1941. u Srbu, jasenovački logor se tek počeo ustrojavati (24. jula naručena je od strane Državnog ravnateljstva za melioracione i regulatorne radove drvena građa za podizanje logorskih baraka). Zadnji logoraši iz kompleksa koncentracionih logora Gospić-Jadovno-Pag bili su prvi logoraši Jasenovca, prvo smješteni pod golim nebom u logoru Bročice, zvanom „Versajev“, te u barakama logora Krapje. Prvi logorski transporti u Jasenovac stižu 20. i 21. avgusta 1941. Dakle, nema korelacije između Jasenovca i Dana ustanka narodâ Jugoslavije, odnosno ustanka u Hrvatskoj. Najbliže nećem što bi se moglo nazvati oružanim otporom bio je upravo proboj zadnjih jasenovačkih logoraša 22. aprila 1945, mada je to više bio pokušaj golorukog proboja kroz bodljikavu žicu.

U SFRJ su se održavale dvije tradicionalne jasenovačke komemoracije, iako je prva, na godišnjicu proboja posljednjih jasenovačkih logoraša, bila namijenjena prvenstveno mladima i posjedovala edukativni karakter. Druga je bila na Dan borca. Osim tih ključnih prigoda, kroz cijelu godinu u

⁸ Bogdan Bogdanović, *Ukleti neimar*; „Feral Tribune“, Split, 2001 - poglavlje „Put niz reku“, str. 163.

Spomen-područje Jasenovac pristižu brojne organizovane grupe osnovnoškolaca, kojima je u školskom programu bila uključena obrazovna posjeta Jasenovcu, pa sam tako i ja posjetio Spomen-područje Jasenovac 1979. Tom smo prilikom pod stručnim vođstvom obišli memorijalni kompleks, u muzeju pogledali izložbu i dokumentarni film o jasenovačkom logoru te odslušali sat istorije. Bio je to izuzetno upečatljiv dio mog osnovnoškolskog vaspitanja i obrazovanja. Za dvadesetak godina rada Spomen-područja Jasenovac, taj memorijalni kompleks posjetilo je gotovo pet miliona ljudi, a od tog broja preko tri četvrtine evidentiranih posjetilaca činili su mladi.

Par nedjelja prije prvih višestranačkih izbora 1990. godine (prvi krug 22. i 23. aprila, drugi krug 6. i 7. maja), donesen je novi Zakon o Spomen-području Jasenovac. Zakon je 6. aprila 1990. potpisan od strane predsjednika Sabora SRH dr Anđelka Runjića, predsjednika Društveno-političkog vijeća Sabora mr Zvonimira Novaka, predsjednika Vijeća opština Sabora mr Mirka Šetine, predsjednika Vijeća udruženog rada Sabora Milana Janusa i predsjednika Predsjedništva Skupštine Republičke samoupravne interesne zajednice kulture Ivana Mihalića. Nakon što je 30. maja 1990. dr Franjo Tuđman izabran za predsjednika Predsjedništva Socijalističke Republike Hrvatske odlukom novoizabranog Sabora SR Hrvatske (u kojem je Hrvatska demokratska zajednica imala 60% mandata⁹ od ukupno njih 351), još iste godine snižen je, odnosno promijenjen službeni status jasenovačkog spomen-područja u park prirode, te su posljedično drastično srezana materijalno-financijska sredstva za njegovo funkcionisanje i održavanje.¹⁰

U prvom članu Zakona stoji da Spomen-područje Jasenovac obuhvaća područje „Spomen-kompleksa Jasenovac i Spomen-područja Donja Gradina”.¹¹ Zanimljivo je da taj zakon najavljuje „organizaciju poslova vezanih za rekonstrukciju i adaptaciju postojećih autentičnih logorskih objekata i njihovog opremanja” – što do danas nije ostvareno¹². Zakon donosi novelu o formiranju redefinisano Savjeta Spomen-područja Jasenovac. „U cilju osiguranja zajedničke i jedinstvene politike zaštite, uređenja, korištenja i prezentiranja Spomen-područja Jasenovac osniva se Savjet Spomen-područja Jasenovac (...). Delegate u Savjet s teritorija Socijalističke Republike Hrvatske delegiraju: Sabor Socijalističke Republike Hrvatske,

⁹ HDZ je u sva tri vijeća Sabora imao sveukupno 205 mandata.

¹⁰ <https://en.wikipedia.org/wiki/Jasenovac_concentration_camp> (16. 9. 2018)

¹¹ Zakon o Spomen-području Jasenovac (NN 15/90), član 1, drugi stav.

¹² Ibid. Član 7, treći stav, peta alineja. Te poslove ima obavljati Radna organizacija „Spomen-područje Jasenovac”, sa sjedištem u Jasenovcu.

Skupština općine Novska, Skupština općine Nova Gradiška, Skupština općine Kostajnica i Republička samoupravna interesna zajednica kulture delegiraju po jednog, a Republički odbor SUBNOR-a Hrvatske dva delegata.”¹³ Prema članu 6 Zakona, zadaća Savjeta je organizovanje spomen-obilježavanjâ utvrđivanjem programa komemoracije, a Savjet ujedno „inicira, razmatra i daje mišljenje o prijedlozima za nova spomen-obilježavanja”.¹⁴

Zadnja središnja predratna komemoracija u Spomen-području Jasenovac održana je 1990. godine.

* * *

U razgovoru s novinarom Nenadom Jovanovićem za zagrebački nedjeljnik *Novosti* u maju 2005, nekadašnji predsjednik Predsjedništva CK SKJ (1981/82) dr Dušan Dragosavac tvrdi da je Josip Broz Tito bez obavještavanja javnosti posjetio Spomen-područje Jasenovac u društvu Edvarda Kardelja, Miloša Minića i samog Dragosavca „između 10. i 11. kongresa SKJ”.¹⁵ Znamo li da je X. kongres SKJ održan 27–30. maja 1974, a XI. 20–23. juna 1978, iz toga bi proizlazilo kako je Tito bio u Jasenovcu negdje u te četiri godine između sredine '74. i sredine '78, a u to je doba Dušan Dragosavac sekretar Izvršnog komiteta Predsjedništva CK SKH. O samom događaju Dragosavac svjedoči ovo: „On (Tito – op. a.) je tada položio cvijeće pred Bogdanovićev spomenik oko čijeg izbora je svojevremeno bilo dileme, jer su mnogi smatrali da je on previše moderan i apstraktan. Dogovoreno je da se o njegovoj posjeti ne izvještava kako ga novinari ne bi salijetali i tražili da se izjašnjava o broju jasenovačkih žrtava.”¹⁶

Devedesete

Krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina prošlog vijeka jasenovačko spomen-područje posjećivalo je između trista i četiristo hiljada posjetilaca godišnje.¹⁷ U tom su razdoblju jasenovačke komemoracije manifestacije od prvorazrednog značaja na polju čitave SFRJ, s mnoštvom popratnih sadržaja.

¹³ Ibid. Član 5. Savjet se mora formirati tri mjeseca od dana stupanja na snagu Zakona, a članovi Savjeta imaju četverogodišnji mandat.

¹⁴ Ibid. Član 6, prvi stav, prva alineja.

¹⁵ <<http://www.skdprosvjeta.com/news.php?id=133>> (23. 9. 2018)

S druge strane, prije ponovnog uspostavljanja državnih jaseno-vačkih komemoracija u Hrvatskoj nakon rata, komemoracija u Jasenovcu svodila se poslije 1995. na spontano okupljanje nekoliko desetina preživjelih logoraša i rodbine žrtava 1996. i 1997, dok je molitvu za žrtve obavljao rimokatolički župnik iz Trnave kod Đakova, don Luka Vincetić (1939–1998), čiji je viktimološki credo vjere bio da „svaku žrtvu tek živi mogu do kraja osmisliti“. S obzirom na to da to područje još nije bilo razminirano, komemoracije se nisu obavljale pokraj spomenika, koji je i sam bio oštećen. Razminiranje je dovršeno 1999. godine, a Spomen-područje dovedeno u funkciju 2000. godine, s tim da se na obnovi monumenta počelo raditi 2002.

U sklopu svoje posjete Gornjim Bogićevcima, Dragaliću i Jasenovcu, hrvatski predsjednik dr Franjo Tuđman posjetio je Spomen-područje Jasenovac i položio vijenac u kriptu Kamenog cvijeta 15. juna 1996. Tom je prilikom izjavio kako „Tito nikada nije posjetio Jasenovac jer je znao da ne može pobjeći od odgovornosti i zato što je od 1945. do 1948. godine na tome mjestu bio komunistički logor u kojem su također ubijani ljudi.“¹⁸

Tuđmanove izmišljotine tog karaktera nisu nepoznate onima koji su upoznati s njegovim publicističkim djelom, jer slične tvrdnje iznosi u svojoj

¹⁶ Ibid. Dr Dušan Dragosavac (Vrebac kod Gospića, 1. jula 1919 – Zagreb, 21. decembra 2014). U razdoblju moguće Titove posjete Jasenovcu, Dušan Dragosavac je sekretar Izvršnog komiteta Predsjedništva CK SKH. Po dr Dragosavcu, Tito je prvi put Jasenovac posjetio 1945. u pratnji Ivana Krajačića Steve, koji je u to doba načelnik Ozne. Za podizanja monumenta u Jasenovcu, pak, Krajačić je predsjednik Sabora SRH. Prema beogradskom novinaru i publicistu Peri Simiću, Stevo Krajačić je kočio projekat podizanja jasenovačkog spomenika, sve dok savezni sekretar narodne obrane general armije Ivan Gošnjak nije zaprijetio da će JNA i narod podići spomenik, ukoliko političko rukovodstvo i dalje nastavi s praksom skrivanja i zataškavanja ustaških zločina na mjestu najvećeg stradalništva nevinog naroda. <<https://blog.vecernji.hr/zvonimir-despot/titov-intimni-prijatelj-ivan-krajacic-stevo-bio-je-protiv-dizanja-spomenika-u-jasenovcu-1078>>

¹⁷ Prema službenim podacima JUSPJ, Spomen-područje Jasenovac obišlo je 2017. godine 12.805 posjetilaca, a prema službenim podacima JUSPDG, Spomen-područje Donja Gradina je iste godine obišlo 12.685 posjetilaca. Ta posjećenost otprilike odgovara onoj koja je bilježena pet godina prije formiranja spomen-područja u Jasenovcu. <<http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=8815>> (25. 9. 2018) <<http://www.rtv-kd.com/u-spomen-podrucju-donja-gradina-prosle-godine-12-685-posjetilaca/>> (25. 9. 2018)

¹⁸ <<https://www.vecernji.hr/vijesti/sto-je-tu-man-rekao-u-jasenovcu-u-lipnju-1996-odajuci-pocast-zrtvama-1245608>> (23. 9. 2018)

infamnoj knjizi *Bespuća povijesne zbiljnosti* još 1989. godine. Pa tako na str. 126 za jasenovački kompleks logora navodi „da je taj prostor (Jasenovac-Gradiška) poslužio za logor novim vlastima, najprije jedinicama Jugoslavenske armije a zatim i civilnim vlastima NR Hrvatske”.¹⁹ Tuđman u istom sklopu utvrđuje da 1946/47. „nisu uništavani samo tragovi ustaškog logora, već i onog poslije njega”.²⁰

* * *

Zakon o Spomen-području Donja Gradina donesen je 9. jula 1996. godine. U prvom članu Zakona stoji sljedeće: „Radi očuvanja trajne uspomene na žrtve ustaško-fašističkog terora pale u Drugom svetskom ratu na stratištu jasenovačkog koncentracionog logora u selu Donja Gradina, područje Donja Gradina, opština Kozarska Dubica, utvrđuje se Spomen-područjem. Spomen-područje Donja Gradina (...) je znamenito mesto, odnosno nepokretno kulturno dobro od izuzetnog značaja za Republiku Srpsku”.²¹ Iako se eksplicitno ne pominje organizacija godišnjih komemoracija, one su se održavale i u tom razdoblju i prije njega i nakon toga. I ne samo u Donjoj Gradini, već i u samom Jasenovcu.

Pa tako list *Glas srpski* u svom broju od 25. aprila 1994. na prve tri stranice izvještava o održavanju jasenovačke komemoracije pred Kamenim cvijetom, kojoj je prisustvovalo „više od deset hiljada ljudi”.²² Na skupu su učestvovalе državne delegacije, Društvo srpsko-jevrejskog prijateljstva iz Beograda, Udruženje Roma, predstavnici židovske zajednice i izaslanstvo grčkog grada Kavale. Daju se opširni izvaci iz obraćanja skupu. „Dragoljub Acković iz Udruženja Roma rekao je da govori u ime naroda čijeg predstavnika nema među preživjelim logorašima i istakao, u ime mrtvih iz jasenovačkog logora, da je na ovim prostorima potreban mir.”²³ Što se tiče li-

¹⁹ Franjo Tuđman, *Bespuća povijesne zbiljnosti - Rasprava o povijesti i filozofiji zlosilja*, „Nakladni zavod Matice hrvatske”, Zagreb, 1989 - Dio drugi „Povijest kao zločinidba i mitska pričimba”; drugo poglavlje „Tragovima povijesne (pre)-ozbiljnosti i nerazboritosti”; prva glava „Pričinidbe mitomanske pri-povijesti”, str. 126.

²⁰ Ibid.

²¹ *Službeni glasnik Republike Srpske*, Banja Luka; br. 16 od ponedjeljka 22. jula 1996, str. 695.

²² *Glas srpski*; god. LI, br. 7324 od 25. aprila 1994. str. 1 - članak „Komemoracija žrtvama ustaškog genocida '94.' - Zavjet pred žrtvama”.

²³ Ibid.

turgijskog dijela, „na komemoraciji je za spas duša žrtava ustaškog genocida održana molitva na srpskom, hebrejskom i romskom jeziku.“²⁴ Prije održavanja skupa, „Njegovo preosveštenstvo vladika slavonski gospodin Luki-
jan služio je u crkvi u Jasenovcu zaupokoјenu molitvu“.²⁵

* * *

Iako je Vlada Republike Srpske Krajine 22. marta 1995. donijela Odluku o osnivanju Ustanove za zaštitu Spomen-područja Jasenovac, koja bi djelovala u okviru Ministarstva kulture i vjera RSK,²⁶ ta odluka zbog razvoja događaja nije zaživjela.

Nakon 2000.

U Republici Hrvatskoј tradicija državnih jasenovačkih komemoracija obnovljena je 2000. godine.

Od 2000. do 2018. komemoracije se održavaju kontinuirano, i to na datum koji pada na godišnjicu ili oko godišnjice proboја posljednjih jasenovačkih logoraša.

Po članu 4 Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o Spomen-području Jasenovac, koji je donesen 8. marta 2001. godine (NN 22/01), program godišnje službene jasenovačke komemoracije više ne donosi Savjet Spomen-područja Jasenovac, već Hrvatski sabor, na prijedlog Savjeta JUSPJ. Time su širom otvorena vrata politici u Jasenovcu, iako je te politike dakako bilo i prije, međutim, nije se ovako javno naglašavala njena presudna uloga u tom vrlo osjetljivom segmentu. Komemoracija žrtvama Jasenovca ponekad se koristila za političke obračune, bilo unutrašnje prirode, bilo one vanjske. Na ton komemoracije nekadašnji Savjet mogao je uticati, na primjer, specifičnim izborom govornikâ, ili barem pozivom onim govornicima za koje se vjerovalo da će održati govor prikladan duhu okupljanja. Od početka novog milenijuma to više nije moguće, glavni govornici dolaze iz ekskluzivnog svijeta politike i odražavaju trenutne odnose moći na političkoј sceni.

---

²⁴ Ibid.

²⁵ Ibid. str. 2.

²⁶ *Službeni glasnik RSK*, Knin; br. 3/95 str. 137. Član 1 Odluke Vlade RSK br. 05-3-411/95.

* * *

Odlukom Vlade Republike Srpske 2002. godine osnovana je Javna ustanova „Spomen-područje Donja Gradina“. Otad se održavaju komemoracije u Donjoj Gradini; državne od 2005. Od 2010. je ustanovljen fiksni datum njihovog održavanja „na mladi Vaskrs“, nedjelju dana nakon pravoslavnog Vaskrsa.

Taj datum je konsenzualno odabran kako bi pripadnici svih vjerskih zajednica i njihovi vjerski službenici mogli redovno učestvovati u godišnjoj komemoraciji, s obzirom na to da se 22. april često preklapa sa židovskim praznikom Pesaha. Kako je Vaskrs pomičan praznik u katoličkoj crkvi i pravoslavnim crkvama, te ujedno indirektno povezan s Pesahom – koji je opet datumski fiksiran u hebrejskom kalendaru i počinje 14. nisana navečer (*Erev šel Pesah*), ali nije fiksiran ni u gregorijanskom, ni u julijanskom kalendaru – najsigurnije je bilo isključiti svaku koincidenciju pomicanjem komemoracije na nedjelju iza Vaskrsa po Milankovićevom kalendaru. Bilo je slučajeva da židovski kantori ili rabini nisu učestvovali u jasenovačkim komemoracijama zbog preklapanja službene komemoracije s prvim ili drugim, odnosno sedmim ili osmim danom Pesaha (*Švi'i šel Pesah* i *Aharon šel Pesah*), iako ni na četvrti, peti i šesti dan Pesaha (*Hol HaMo'ed*) nije preporučljivo obavljati nešto što nije vezano za proslavu praznika izlaska židovskog naroda iz egipatskog sužanjstva.²⁷

* * *

Prethodnih godina održavale su se u Hrvatskoj dvije židovske komemoracije. Jedna u organizaciji Koordinacije židovskih opština u Republici Hrvatskoj, s predsjednikom Ognjenom Krausom na čelu i s rabinom Lucijanom Mošedom Prelevićem, a druga u organizaciji židovske vjerske zajednice Bet Israel, s bivšim predsjednikom Ivom Goldsteinom na čelu i s rabinom Kotelom Da-Donom. Vjerska zajednica ljubavičerskih hasida u Hrvatskoj, Menora, koju vodi rabin Pinchas Zaklas, ponekad je učestvovala u komemoracijama s jednim ili drugima.²⁸

²⁷ S tim u vezi, čini mi se da još nije osviještena činjenica kako je 1941. Erev Pesah pao na 11. aprila. Tako je proslava izlaska Židova iz egipatskog ropstva pala usred žalosti zbog pada u ustaško ropstvo.

²⁸ Središnji godišnji događaj koji organizuju hrvatski hasidi dešava se za praznik Hanuke, kad se pale svijeće na velikoj metalnoj memori što se za tu priliku postavlja na mjestu srušene središnje zagrebačke sinagoge u Praškoj 7.

Židovski predstavnici nisu učestvovali na komemoraciji 2005. i 2008. godine, zbog odvijanja Pesaha u isto vrijeme. Zbog šizme u hrvatskoj židovskoj zajednici krajem 2005. godine (što je formalizovano sredinom 2006, utemeljenjem Bet Israela 30. juna), na jasenovačkoj komemoraciji 2007. rabin Koordinacije židovskih opština u RH odbio je moliti nakon rabina židovske zajednice Bet Israel. Nakon toga su židovske opštine okupljene u Koordinaciju poslale protestna pisma Javnoj ustanovi Spomen-područje Jasenovac, iskazujući u njima svoje nezadovoljstvo protokolom. Sve je to narušilo dostojanstvo prigode i prelilo sukobe između interesnih grupacija na komemorativno polje.

* * *

Bila je nekad i svojevrsna deseta komemoracija u Staroj Gradišci, u poluslužbenoj organizaciji Rimokatoličke crkve u Hrvatskoj, posvećena zapravo tzv. hrvatskim političkim uznicima u jugokomunističkom režimu.

Sadašnje stanje

I ove godine, kao i prethodne dvije, bile su tri jasenovačke komemoracije, a zapravo ih je sveukupno osam. Jednu organizuje Srpsko narodno vijeće (SNV) i Savez antifašističkih boraca i antifašista RH (SABA RH). Drugu organizuje židovska zajednica. Treća je državna. Predsjednica Republike dolazi sama u Jasenovac. Romska zajednica ima svoju komemoraciju u ljeto. U Donjoj Gradini održava se službena komemoracija. U Mlaci se ove godine takođe održala komemoracija u organizaciji Srpske pravoslavne crkve. U Njujorku se održava komemoracija ispred spomenika jasenovačkim žrtvama u Spomen-parku Holokausta u Bruklinu.²⁹

²⁹

Komemoracije žrtvama Jasenovca u Njujorku održavaju se od 21. aprila 2002. Do postavljanja njujorškog spomenika jasenovačkim žrtvama, komemoracija se držala pored središnjeg spomenika žrtvama Holokausta, na kojem je, između zemalja u kojima je sproveden Holokaust, obilježena i Jugoslavija. Spomenik jasenovačkim žrtvama svečano je otkriven 17. aprila 2005. u Spomen-parku Holokausta (the New York City Holocaust Memorial Park), u dijelu njujorške četvrti Bruklin zvanom Sheepshead Bay. Sto i osmi njujorški gradonačelnik po redu, Michael Rubens Bloomberg, taj dan proglašava Danom sjećanja na žrtve Jasenovca (Jasenovac Day of Commemoration in New York City).

1) U Donjoj Gradini održala se službena komemoracija u nedjelju 15. aprila.

2) Židovska zajednica održala je komemoraciju takođe u nedjelju 15. aprila. Komemoracija je obavljena u organizaciji Saveza židovskih opština RH. Službu je tom prilikom držao glavni rabin ŽOZ-a, Hrvatske i Crne Gore Lucijano Moše Prelević, dok alternativna židovska zajednica Bet Israel nije učestvovala u komemoraciji, kao ni hasidska kongregacija Chabad Croatia - Židovska zajednica Menora.

3) Predsjednica Republike Hrvatske Kolinda Grabar Kitarović bila je u Jasenovcu u petak 20. aprila.

4) U organizaciji SNV i SABA RH održana je komemoracija u subotu 21. aprila.

5) Državna komemoracija bila je u nedjelju 22. aprila i na njoj je kao izaslanik predsjednice RH bio Ivan Zvonimir Čičak. Uz predsjednika Vlade RH Andreja Plenkovića i sedmoro ministara (Davor Božinović, Predrag Štromar, Dražen Bošnjaković, Lovro Kušević, Tomo Medved, Gabrijela Žalac i Nina Obuljen Koržinek), na komemoraciji je bio i predsjednik Sabora RH Gordan Jandroković, kao predstavnik pokrovitelja komemoracije (Sabor). Molitve su predvodili rimokatolički župnik iz Jasenovca i imam iz Siska.

6) Komemoracija u organizaciji Srpske pravoslavne crkve održana je u mjestu Mlaka (opština Jasenovac) u nedjelju 22. april, gdje je patrijarh Irinej u pratnji brojnog sveštenstva i predstavnika vlasti iz Republike Srpske i Republike Srbije posvetio obnovljenu parohijsku crkvu (Hram Svetog proroka Ilije).

7) U Njujorku je tradicionalni komemorativni skup održan u nedjelju 29. aprila.

8) Romska komemoracija bila je u četvrtak 2. avgusta u Uštici.³⁰

Najbrojnija je bila komemoracija u organizaciji SABE RH i SNV-a, na kojoj je bilo oko 3.000 ljudi.

Na njoj je učestvovala i delegacija najjače hrvatske opozicione stranke SDP-a.

Prilikom državne komemoracije, hosovci su razvukli crnu zastavu s natpisom *JASENOVAC - ZA DOM SPREMNI!* ispred opštinskog dječjeg vrtića. Nije ih omela činjenica da su u Jasenovcu hrvatski premijer, ministar

---

³⁰ Na Međunarodni dan sjećanja na romske žrtve genocida u Drugom svjetskom ratu - *Samudaripen*. Komemoraciju u Uštici organizuje Savez Roma u Hrvatskoj „Kali Sara“.

unutrašnjih poslova, ministar branilaca, ministar pravosuđa, ministar uprave, i načelnik Glavnog stožera HV-a Mirko Šundov. A niti je bogme premijera, ministarsku četvorku i generala zbora zasmetala hosovska poruka s ustaškim pozdravom - jer nisu tom prilikom reagovali jasnom javnom osudom tog čina i najavom sankcija zbog provokacije u vrijeme jasenovačke komemoracije posredstvom neustavnog mrziteljskog pokliča pod kojim su činjena jasenovačka zločinstva.

* * *

Na pomolu je još jedna komemoracija, a zapravo komemorativna travestija u organizaciji hrvatskih desničara i njihovih udruženja, koji zagovaraju revizionističku tezu o tri Jasenovca, odnosno, propagiraju laž o postojanju jasenovačkog logora nakon 1945, preko 1947, sve do 1951. Hrvatski desničari tvrde da je kroz to razdoblje u Jasenovcu ubijeno više ljudi nego od 1941. do 1945. Šest dana prije komemoracije u Blajburgu, u nedjelju 6. maja 2018, održan je pohod hrvatskih desničara na Spomen-područje Jasenovac, u organizaciji Autohtone hrvatske stranke prava Dražena Keleminca, čiji je suosnivač bio Krešimir Pavelić. Policija je tom prilikom zaustavila konvoj 12 km od Jasenovca. Skup je bio najavljen. Ko će ih zaustaviti kad bude nenajavljen?

Sadržaj i poruke

Službene jasenovačke komemoracije u Spomen-području Jasenovac s vremenom su poprimile obredni oblik. Sastoje se od izvođenja državne himne, iza koje slijede govori (dužnosnikâ JUSPJ, pa čelnikâ vlasti, predstavnikâ glavnih stradalničkih grupa i preživjelih logoraša). Zatim ide kulturno-umjetnički program, koji obuhvaća recitale ili recitacije te (ponekad) nastupe hor. Hor izvodi - više ili manje prikladne - kompozicije, a capella ili uz pratnju harmonijuma. Sporadično se u tom dijelu upriličuju nastupi operskih pjevača. Vršu se polaganje vijenaca i buketa cvijeća uz paljenje svijeća i lampiona. U obraćanjima skupu, najproblematičniji su govori predstavnika vlasti (u pravilu: predsjednika Sabora, predsjednika Vlade, a prije i predsjednika Republike), jer se u tim govorima počesto agresivnom retorikom iznose neprilične konstatacije. Primjera ima mnogo, previše da bi ih se u okviru ovog rada obradilo, no postoji jedna stožerna rasprava,

upravo specijalni rat, koji se na tom mjestu i u to vrijeme posredno vojuje oko famoznih *brojeva* s obje strane Save.

Nekih godina imate glavne govornike koji u Jasenovcu bubnu precizni kardinalni broj i još pri tom dodaju kako su to ukupne jasenovačke žrtve. Po srijedi je, naravno, štetna besmislica. Određeni broj žrtava koje su poimenično ustanovljene do nekog datuma, u kontinuiranom popisivanju na osnovu istraživanja i revidiranja prethodnih popisa, nisu ni ukupne, ni konačne jasenovačke žrtve. Već jednu deceniju imamo apsurdnu situaciju u Hrvatskoj da su poimenični popisi žrtava Spomen-područja Jasenovac premašili procjene ukupnih jasenovačkih žrtava s kraja osamdesetih godina prošlog vijeka, kolokvijalno zvanih *Kočovićevim* i *Žerjavićevim procjenama*. Ukoliko znamo da se još nisu učinili komparativni pregledi popisa, nezavisno izrađenih na više strana, u prvom redu u JUSPJ i beogradskom Muzeju žrtava genocida, ali i u okviru Srpske pravoslavne crkve, koja takođe popisuje srpske žrtve Jasenovca, kao i popisa što ih radi jerusalimski Jad Vašem za židovske žrtve Jasenovca, vjerojatno bi skupni poimenični popis žrtava logora Jasenovac već sada prešao stotinak hiljada osoba.

Drugih godina, opet, imate glavne govornike koji preskoče sadržaj i u pomoć odmah zazovu procjene ukupnih jasenovačkih žrtava. To je štetna simplifikacija jedne multifasetne tragične priče i njeno svodenje na numeričku ekstrapolaciju. Takav postupak naprosto vapi za opširnijim razjašnjenjem.

Ako preskočimo devedesete, kad se u Hrvatskoj oficijelno operisalo s brojem od 2.238 poimenično ustanovljenih jasenovačkih žrtava (prema nalazima Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Hrvatskog državnog sabora, koja je djelovala od 11. februara 1992. do 28. maja 2002)³¹ i s Tuđmanovim procjenama o sveukupno 30–40.000 žrtava Jasenovca,³² početkom XXI vijeka u javnosti su se uglavnom pojavljivale dvije vrlo oprečne ukupne brojke jasenovačkih žrtava: sa srpske strane 700.000; s hrvatske 70.000. Te su brojke prodrle i u javni diskurs jasenovačkih komemoracija: s jedne strane Save evociralo se stradanje sedamsto hiljada ljudi; s druge sedamdeset tisuća. Tako ekstremne razlike u procjenama svakako jesu bizarne, ali nisu bez presedana.

³¹ Ista komisija „ustanovila je“ do 1999. da je na području Nezavisne Države Hrvatske „smrtno stradalo“ sveukupno 240 Židova. Prema zadnjem predratnom popisu stanovništva 1931. godine, mjesto Jasenovac imalo je 2.278 stanovnika: dakle, u Jasenovcu je, po saborskoj komisiji, od 1941. do 1945. stradalo toliko ljudi koliko je Jasenovac imao stanovnika 1931.

Uzmimo primjer iz dalje prošlosti, mnogo dalje prošlosti - primjer upravo iz antike. Treći pohod Perzijanaca na Grčku 480. godine prije naše ere. U prvom dijelu knjige *3000 godina pomorskih ratova* prof. dr Boris Prikrić piše: „Podaci o perzijskim oružanim snagama vrlo su nepouzdati. To je donekle razumljivo, ako se uzme u obzir da je od toga doba prošlo gotovo 2500 godina, ali je ipak činjenica da o drugim zbivanjima, ratovima i bitkama starog doba postoji sačuvan manji broj podataka no zato sigurnijih. Ili se barem tako čini. Objašnjenje leži vjerojatno u tome što svijet do tad još nije vidio u pokretu tako velike snage, pa je zbog toga što su brojke

32

„Mislim da je predsjednik Tuđman jednom, u vezi sa svojim pisanjem o Jasenovcu, naveo da ako bi broj žrtava Jasenovca bio preko pola milijuna, onda bi to značilo da je u taj zločin bio uključen cijeli hrvatski narod, no ako bi broj žrtava bio višestruko manji, da bi onda to značilo da je za te žrtve odgovoran jedan, ustaški, režim“ (Dr Nikica Barić s Hrvatskog instituta za povijest u razgovoru s novinarom Draženom Ciglenečkim za riječki dnevnik *Novi list* 13. maja 2018. godine) <<http://novilist.hr/Vijesti/Hrvatska/Baric-podrzava-predsjednicu-Nije-svejedno-koliko-je-zrtava-bilo-u-Jasenovcu-treba-i-dalje-istrazivati>> (23. 9. 2018). Dakle, Tuđmanovo trajno opiranje procjenama koje bi premašivale nekoliko desetina hiljada žrtava bio je instinktivan parapovjesničarski manevar u službi pristrane političke retrospekcije hrvatske nacionalne povijesti 1941–45. U medijskoj konferenciji za HINU i HRT te dnevne listove *Vjesnik* i *Večernji list*, kao i za povremenik *Politički zatvorenik*, održanoj u Predsjedničkim dvorima 20. aprila 1996, na jedno pitanje *Vjesnikova* novinara Dražena Ćurića, dr Franjo Tuđman daje sljedeću znakovitu izjavu: „Mislim da imamo puno razloga da upravo ostvarimo tu zamisao da Jasenovac pretvorimo u spomen-područje svih ratnih žrtava. Zašto? Zato što sadašnji Jasenovac, na mjestu sadašnjeg Jasenovca nisu samo žrtve fašizma. Poslije logora Jasenovac, za vrijeme NDH, od 1945. tamo je bio logor i komunističkih vlasti, 1945–1948. Treba utvrditi, zaista, koliko je za vrijeme NDH pobijeno, koliko poslije rata, na tom mjestu. Po mojim, to je vjerojatno javnosti poznato, po mojim spoznajama, po mojim proučavanjima tog pitanja, za vrijeme NDH nije pobijeno više od 40.000 ljudi, i to je golem broj, da je pobijeno 4, ili 4 tisuće... Zna se podatak da u Jasenovac, to je egzaktni podatak, koji se zna, da je u Jasenovac, poimenično, ušlo 28.000, ali nisu svi pobijeni, jer znatan broj je i izašao. Ali, ima i pojedinačno neevidentiranih, itd. Prema tome, za mene povijestno se tu kreće, da se utvrdi tu to, i da se ta brojka neće kretati više od toga broja. Ali, znači treba utvrditi i one, jer je tu bio logor i od onih koji su se vraćali sa Bleiburga, i drugih, koje su zatvarale komunističke vlasti, i prema tome... Prema tome, ovakav Jasenovac, kakav je danas, on za većinu hrvatskoga naroda ne predstavlja mjesto koje bi hrvatski narod kao takav mogli prihvatiti, jer su oni drugi stradali isto tako, ne u manjoj mjeri. Prema tome, ako želimo pomirbu, ako smo pomirbom došli do hrvatske slobode i hrvatske demokracije, onda upravo moramo i na mjestu Jasenovca, ne da bismo izmiješali kosti žrtava fašizma i

i podaci o njima premašili uobičajene razmjere došlo do pretjeranih procjena. Tako dokumenti staroga vijeka (primjerice historičar Herodot) govore da se snaga tog perzijskog pohoda sastojala od 1200 ratnih i 3000 teretnih brodova s 1.700.000 ljudi. Drugi podaci kazuju da je bilo 1500 ratnih brodova i da su samo njihove posade, vjerojatno s veslačima, brojale 240.000 ljudi. Ako se doda i golema flota teretnih brodova, može se smatrati da je na cjelokupnom brodovlju bilo ukrcano preko 500.000 ljudi. Novija ispitivanja tvrde da je kopnena vojska kralja Kserksa brojila ukupno 400.000 ljudi, a neki tvrde da ih je bilo samo 70.000. Razlike su upravo nevjerovatne, a zapravo su sve to manje-više nagađanja.³³

Mislim da su procjene u rasponu 1:10 - ili čak 1:25 - poprilično razumljiva i očekivana situacija u slučajevima kada nema sačuvane autentične dokumentacije koja bi zorno predočavala prave razmjere nekog događaja ili procesa. Zbivanja pred bitku kod rta Artemizona 480. godine p. n. e. i stradanja u jasenovačkom logoru smrti 1941-1945. spadaju u tu kategoriju. U slučaju Jasenovca, sva je logorska dokumentacija uništena. Sačuvane su tek ponekad po raznim arhivskim fondovima državnih arhiva neke deportacijske liste izdavane od mjesnih redarstava (npr. za Pakrac), ko-

---

komunizma, negoli da bismo upravo tu utvrdili - evo, toliko je stradalo kao žrtve NDH, fašizma, rasnih zakona, ali toliko je stradalo i kao žrtve komunizma, i da bismo iz ovih jama, koje imamo, prenijeli kosti tu, na to mjesto, da bismo također i to utvrdili. Ali da bismo, isto tako, tu, na tom mjestu, ali posebno, razdvojeno, stvorili i mjesta za sve poginule u domovinskom ratu. I, moja je ideja čak žrtve fašizma, domovinskog rata i poimenično, jer za njih znamo, sa križevima, ili kamenima, i žrtve. Prema tome, na taj način to može biti, i Jasenovac može postati mjesto svih ratnih žrtava, koje će opominjati hrvatski narod da je u povijesti bio razdvojen, da je bio doveden u stanje međusobnog sukoba, da se to ne ponovi, i da mrtve pomirimo, kao što smo pomirili i žive, njihovu djecu, njihove unuke..." (iz transkripta razgovora). <https://hr.wikisource.org/wiki/Intervju_predsjednika_Franje_Tu%C4%91mana_20._travnja_1996.> (24. 9. 2018) Iz tog se odgovora očituje gorljiva Tuđmanova želja da se ukupni broj jasenovačkih žrtava drži pod čarolijom kontrolisanog minimuma. Svakojako se pritom prvi povjesničar u Hrvata dovija i koristi svoj autoritet kako bi to bilo permanentno regulisano, barem dok je on na vlasti, a po mogućnosti i mnogo duže - što je bila njegova ispravna procjena. Tuđmanova jasenovačka mantra održala se u Hrvatskoj i posthumno, od kraja 1999. do dana današnjeg.

³³ Boris Prikrič, *Tri tisuće godina pomorskih ratova* - Prvi dio „Bitke mornarica starog doba“; „Nakladni zavod Znanje“, Zagreb i „Otokar Keršovani“, Opatija, 1985 - Poglavlje „Pomorske bitke perzijske flote“, glava „Treći pohod perzijske flote i bitka kod Artemizija“, str. 43.

je su praktično sve već dosad pronađene i objavljene, što u nekim monografijama, zbornicima i stručnim časopisima, što na stranicama pet knjiga o Jasenovcu Antuna Miletića. Ne treba se stoga zgražavati nad činjenicom da se konvencionalne procjene kreću od 70.000 do 700.000 jasenovačkih žrtava, ukoliko odbijemo nepriznate ekstreme od dvije tisuće, ili čak 55 žrtava, s jedne strane, pa do milion i četiristo hiljada s druge.

Problem s nižim procjenama jeste u tome što su ih demantovali sami nepotpuni privremeni poimenični popisi žrtava koji već prelaze 83.000 osoba, pa je za očekivanje da se procjene ukupnog broja žrtava kreću znatno iznad toga broja, od 150.000 naviše.

Ne može se očekivati da će procjene konvergirati i da će se naći neki međunacionalni „kompromis“, jer je to vulgarni povijesni revizionizam. Ne smije se oktroisati razvoj istorijskih nauka, nauka mora dati vlastite odgovore, oslobođena pritisaka i imperativa dnevne politike ili posvećenih strateških ciljeva. Političkim zahtjevima historiografija ne može udovoljavati.

Valja se pomiriti sa spoznajom da nikada nećemo znati prave razmjere jasenovačkih zločinštava. Ona su ogromna i strašna - i to je uglavnom ono najvažnije što o njima znamo. Nije uputno stoga u komemorativnim momentima naglašavati brojeve žrtava, već prepustiti takve kalkulacije stručnjacima i institucijama, a na komemoracijama uvijek iznova pričati priču o balkanskom Ausšvicu i sudbinama ljudi koji su u Jasenovcu stradavali na osnovu zločinačkog rasnog zakonodavstva i genocidne politike ustaške NDH.

* * *

A što se pak toga tiče, na iznenađujućem mjestu pronađoh jednu od najuspješnijih prezentacija jasenovačke makabrične atmosfere, u knjizi koja i sama podsjeća na neku uvezanu komemoraciju žrtvama logora smrti Jasenovac. Radi se o romanu *Dama iz Zagreba* škotskog književnika Philipa Kerra.³⁴ Dio romana događa se u okupiranoj Banjoj Luci, na rušilištu pravoslavnog hrama Svete Trojice u središtu grada, u Banskome dvoru, na Petrićevcu, a dio u Cirihi, Zagrebu i Berlinu, ali najvažniji dio romana zbiva se u Jasenovcu.

Po Gebelsovom nalogu, trojica esesovaca, kapetan Gunther, kapetan Geiger i narednik Oehl, dolaze predati povjerljivo pismo zapovjedniku

³⁴ Edinburgh, 22. veljače 1956 - London, 23. marta 2018.

Jasenovca, koji je nekad bio fratar. Pri odlasku s tog mjesta, na Guntherovu opasku: „Što prije zбриšemo s ovog od boga zaboravljenog mjesta, to bolje“, folksdojčer Geiger odvrati: „Skлон sam složitи se s vama, Gunthere. Iako mi se zapravo čini da se Bog možda ne bi slagao. Ne zaboravlja Bog na nas, već mi ljudi zaboravljamo Boga. Njegova bi prisutnost ovdje bila vidljivija da su, umjesto da podignu zatvor s visokim zidinama i onda u njemu muče zarobljenike, izgradili veliku katedralu. Uzveličali slavu Boga i dostojanstvo čovjeka. Baš kao što su drugi ljudi nalik ovima - možda njihovi prapradjedovi - u Zagrebu od cigle izgradili divnu crkvu. U ovom su slučaju, međutim, izgradili nešto što će obilježiti to što čovjek jest i na čemu jest. Posvjedočiti o postojanju onog što svi imamo u sebi - sposobnosti za ubijanje i uništavanje. Vidite, na svaku Sikstinsku kapelu dolazi stotinu mjesta poput ovoga, Gunthere. Pa dajte da vas pitam sljedeće: je li i jedno od toga dvoga vrednije kao izraz ljudskog nastojanja od onog drugog? Ne, naravno da nije. Osobno, ja smatram da Bog nikad nije daleko, čak ni od ovog sramotnog užasa. Možda je to na kraju krajeva ono što užas čini doista užasnim. Svijest da Bog sve to vidi, a ne čini ništa.“³⁵

Zaključak

Nakon državne komemoracije u Jasenovcu 2018. hrvatski premijer Plenković ističe kako je glavni cilj Vlade postizanje dogovora oko jedinstvene jasenovačke komemoracije. Hoće li u tom naumu uspjeti - ostaje da se vidi do aprila 2019.

Po mom mišljenju, međutim, dobro je da postoji više komemorativnih skupova u različite dane i na različitim mjestima, jer je do prije nekoliko godina bila jedna jasenovačka godišnja komemoracija i 364 dana zaborava za Jasenovac. Ovako se Jasenovac pohodi više puta i svečano obilježava jasenovačko stradanje na različite načine, u različito vrijeme i na različitim mjestima: u Jasenovcu, u Donjoj Gradini, u Uštici, u Mlaki, u Njujorku, a trebalo bi se održavati i u Staroj Gradišci, za zatočenice i zatočenike koji su na tom mjestu stradali u ustaškom logoru od 1941. do 1945.

³⁵ Philip Kerr, *Dama iz Zagreba (The Lady from Zagreb)*; „Naklada Ljevak“, Zagreb, april 2016. (prevod s engleskog: Goran Čolakhodžić), str. 242-3 - XXIII. poglavlje, koje se zbiva u logoru Jasenovac i završava riječima: „Jednog će budućeg dana mrtvi iz prošlosti progovoriti o onome što se zbiva ovdje i sada.“

* * *

Jedan od najistaknutijih nosilaca njemačkog kulturnog romantizma, bayreuthski pisac Jean Paul³⁶, kazuje da je sjećanje jedini raj iz kojeg ne možemo biti istjerani.

Sjećanje je isto tako i jedini pakao iz kojeg ne možemo pobjeći. Kultura sjećanja predstavlja mnoštvo prožimanja ličnih rajskih pejzaža i paklenih jama, što se sve skupa s vremenom sklapa u mrtvački pokrov ili pozlatu prošlih dana. Neko se nečega ili nekoga sjeća, s grozom i jezom ili razgaljenošću i nježnošću, s ogorčenošću i bijesnim prijekorom, ili sa zahvalnošću i dubokim ganućem.

S pojavom interneta, istorija se nalazi u živom pijesku. Naša istoriografija je u opako opasnoj poziciji da sve manje za njeno tkanje postaju presudno bitne nesumnjive činjenice i akademski izvori, a sve više lična kazivanja o onome što ljudi tvrde da su doživjeli ili tek od nekoga čuli. Teško je taj trend obrnuti – možda i nemoguće. Uostalom, kako piše dr Valentina Gulić Zrnić u svom prikazu zbornika *Kultura pamćenja i historija*: „Posljednja tri desetljeća su 'vrijeme prisjećanja', vrijeme afektivnog i tankočutnog odnosa prema prošlosti. To je izazvalo kritičku revalorizaciju epistemološkog, metodološkog i reprezentacijskog okvira dotadašnjeg bavljenja prošlošću unutar povijesne znanosti. Naime, ako za 'kulturu pamćenja' više nije važna činjenična nego upamćena povijest, čvrsti temelji starog povjesničarskog zanata znatno su poljuljani. To više nije povijest zaokruženih događaja, koherentnih prikaza, jednoznačnih interpretacija, nego povijest djelomičnih iskaza, konkurentnih prikaza, mnogoznačnih poimanja.“³⁷

* * *

Jasenovačke su komemoracije oduzete narodu i zaplijenjene istoričarima. Otudene su vjerskim licima, otete čak i samim stradalicima, rijetkim preživjelim logorašima i rodbini žrtava, te prepuštene političarima,

³⁶ Pravim imenom: Johann Paul Friedrich Richter (Wundsiedel, 21. mart 1763. – Bayreuth, 14. novembar 1825).

³⁷ Polugodišnjak Instituta za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, god. XLIV, br. 2 iz decembra 2007. godine (ur. Ivan Lozica) – rubrika „Prikazi“; prikaz Valentine Gulić Zrnić zbornika *Kultura pamćenja i historija* (prir. Maja Brkljačić, Sandra Prlenda; Golden marketing–Tehnička knjiga, Zagreb, 2006), str. 244.

koji ih obilno koriste kao svečanu ekstenziju vlastitog dnevnopolitičkog djelovanja.

Kulture pamćenja više nema, bilo kakve bilo gdje. Danas svakodnevicom dominiraju kulturne zasade društvenih mreža. Jedina je zakonitost koje se ljudske jedinice pridržavaju u savremenosti – što bolja samoprezentacija. Ljudi postaju proizvod, i kao produktu, sve se njihovo sjećanje sažima u investiciju nove autopromocije. Za pamćenje u svakodnevnom životu nema mjesta, pa zato i naša istorija, kao zgrada uozbiljenog sjećanja već odaje urušavanje krova, napukline zidina i propadanje temelja.

Šta reći o kulturnim spomenicima na ovim prostorima? Jedan jasenovački Kameni cvijet ne može zamijeniti stotine uništenih židovskih grobalja, na kojima raste korov, ili se dižu stambene zgrade. Puste hiljade kamenih spomenika s vrijednim biografskim zapisima o židovskim pokojnicima prebrušeni su i ponovno upotrebljeni, ili ugrađeni u druge građevine. Ponekad su njima popločani pločnici, kao u Pragu. Tu, pred našim očima i pod našim nogama nestaje memorija. Kako govoriti o kulturi pamćenja i odnosu prema kulturnim spomenicima kad po sjećanju gazimo i po njemu pljujemo?

Možda je ovaj okrugli sto pravo mjesto da se pozove lokalna zajednica na zaštitu i obnovu još postojećih židovskih grobalja u svojoj sredini, kao plemeniti zalog pamćenja jedne značajne zajednice koje ovdje više nema.

Nestala je, ubijena, a jasenovačke poljane i donjogradinske depresije tek su najveće židovsko groblje na ovim prostorima, koje takođe nije prepoznato kao takvo, već se, u anonimnosti mase, izopačenom gematrijom iz nomena pretvara u cifru i zbir.

Govorimo o ljudima, o porodicama, o cijelim ulicama i četvrtima kojih više nema, o bogomoljama i ustanovama kojih više nema, o kućama kojih više nema, ili su u njima neki drugi ljudi koji odbijaju pamtiti i znati. Govorimo o ličnim imenima kojih više nema i bezbrojnim iščezlim porodičnim prezimenima, te čitavom onom finom ličnom doprinosu o kojem više nemamo pojma, niti iko za njega mari, ako se baš ne pripiše nekom bližem i podobnijem iz korpusa dominantne kulture.

Ukoliko svako od nas u svojoj sredini izbije iskrnu senzibilizacije za tako specifičnu metodu spasa memorije na tlu bivših jugoslavenskih zemalja, postigli smo daleko više od ičega što bismo mogli dostići pisanjem i govorjenjem u uskom krugu upućenih ljudi – kojima je ionako sve posve jasno.

Izvori i literatura

- Bogdanović, Bogdan, *Ukleti neimar*, „Feral Tribune“, Split, 2001.
- Karge, Heike, *Sećanje u kamenu - okamenjeno sećanje? (Steinerne Erinnerung - versteinerte Erinnerung? Kriegsgedenken im sozialistischen Jugoslawien)*, „XX vek“, Beograd, 2014 (prijevod s njemačkog: Aleksandra Kostić)
- Kerr, Philip, *Dama iz Zagreba (The Lady from Zagreb)*, „Naklada Ljevak“, Zagreb, april 2016 (prevod s engleskog: Goran Čolakhodžić)
- Krmpotić, Milan, *Tajna ploda - Izabrane pjesme*; „Otokar Keršovani“, Rijeka, 2000.
- Prikrić, Boris, *Tri tisuće godina pomorskih ratova - Prvi dio „Bitke mornarica starog doba“*, „Nakladni zavod Znanje“, Zagreb i „Otokar Keršovani“, Opatija, 1985.
- Trivunčić, Radovan, *Jasenovac i jasenovački logori*, drugo dopunjeno i prošireno izdanje, „Spomen-područje Jasenovac“, Jasenovac, 1974.
- Tuđman, Franjo. *Bespuća povijesne zbiljnosti - Rasprava o povijesti i filozofiji zlosilja*, „Nakladni zavod Matice hrvatske“, Zagreb, 1989.
- Polugodišnjak Instituta za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu, *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, god. XLIV, br. 2 iz decembra 2007. godine (ur. Ivan Lozica)
- Narodne novine*, Zagreb
- Službeni glasnik Republike Srpske*, Banja Luka
- Službeni glasnik Republike Srpske Krajine*, Knin
- Glas srpski*, Banja Luka
- Dražić, Ciglenečki, „Barić podržava Predsjednicu: „Nije svejedno koliko je žrtava bilo u Jasenovcu, treba i dalje istraživati“. Mrežni novinski portal Novi list. Objavljeno 13. maja 2018.
- <<http://novolist.hr/Vijesti/Hrvatska/Baric-podrzava-predsjednicu-Nije-svejedno-koliko-je-zrtava-bilo-u-Jasenovcu-treba-i-dalje-istrazivati>>
- „Intervju predsjednika Tuđmana 20. travnja 1996.“ Otvorena internetska biblioteka wikisource.org. Stranica zadnji put uređivana 20. veljače 2015. Prema izvoru: <http://predsjednik.hr/Zagreb20.Travnja1996>
- <https://hr.wikisource.org/wiki/Intervju_predsjednika_Franje_Tu%C4%91mana_20._travnja_1996>
- Nenad Jovanović, „Dragosavac: U Hrvatskoj je pobijedila kontrarevolucija“. Službeni portal Srpskog kulturnog društva Prosvjeta. Objavljeno 11. srpnja 2011. u rubrici „Vijesti“.

<<http://www.skdprosvjeta.com/news.php?id=133>>

Mrežne stranice Javne ustanove Spomen-područje Jasenovac. Objavljeno 4. januara 2018. u rubrici „Vijesti“.

<<http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=8815>>

Redakcijska vijest „U Spomen području Donja Gradina prošle godine 12.685 posjetilaca“. Mrežne stranice Radio-televizije Kozarska Dubica. Objavljeno 4. januara 2018. <<http://www.rtv-kd.com/u-spomen-podrucju-donja-gradina-prosle-godine-12-685-posjetilaca/>>

Žarko Ivković. „Što je Tuđman rekao u Jasenovcu u lipnju 1996. odajući počast žrtvama“. Mrežni novinski portal Večernjeg lista. Objavljeno 16. maja 2018. u rubrici „Povijesne kontroverze“.

<<https://www.vecernji.hr/vijesti/sto-je-tu-man-rekao-u-jasenovcu-u-lipnju-1996-odajuci-pocast-zrtvama-1245608>>

Zvonimir Despot, „Titov intimni prijatelj Ivan Krajačić Stevo bio je protiv dizanja spomenika u Jasenovcu“. Objavljeno 23. avgusta 2013. u rubrici „Bumerang prošlosti“. <<https://blog.vecernji.hr/zvonimir-despot/titov-intimni-prijatelj-ivan-krajacic-stevo-bio-je-protiv-dizanja-spomenika-u-jasenovcu-1078>>

Salamon Jazbec

“Half a century of Jasenovac commemorations”

Any society remembers what happened to it, in a manner that directs the progression of the present and creates apprehension towards the future. Will such memory always be a faithful representation of the past? Probably not, but what we call “common folk” tends to remember its past in ways that can not be recorded by official histories. Commemorations in Jasenovac are losing their significance since they are increasingly viewed as yet another political gathering, organized over yet another political reason, and then presented on live television throughout the 24-hour news cycle. It is yet another annual commemoration of the bloody Balkans trauma, standing in a shooting distance between two wars, where one unfinished conflict reconnects with a future one that is already in motion.

Прилози

Contributions

Истина о посљедњем сарајевском транспорту

Јасна Вејзовић Тадић

Новинар и уредник, Српска
новинска агенција;
jasnatadic@yahoo.com

Информативни прилог

УДК ...

DOI ...

Покушавајући да сазнам гдје је убијен мој дјед Радомир (Срете-на) Тасић, рођен 1909. године, а кога су усташе у марту 1945. године одвеле из Сарајева посљедњим транспортом, обратила сам се Јавној установи „Спомен-подручје Доња Градина“, дајући следеће податке:

Посљедњи транспорт заробљених Сарајлија, 460 припадника покрета отпора и других становника, усташе су одвеле крајем марта 1945. године. Транспорт се кретао жељезничком пругом и заустављен је у Високом, градићу удаљеном тридесетак километара од Сарајева. Према локалним причама, постојао је покушај размјене заробљеника између усташа и Врховног штаба ЈА да их пусте у замјену за неке припаднике НДХ и високопозициониране усташе. Пошто договор није реализован, транспорт је кренуо према Броду на Сави. Зауоставили су се потом у Добоју. У Добоју је воз са затвореницима стајао извјесно вријеме. Радомир Тасић, који је ту имао родбину, која је дошла на станицу, молио је да му донесу хљеба, јер њему и осталима нико данима није дао ништа за јело, као ни воду. Транспорт са несрећним људима кренуо је према Броду, гдје их је задесило савезничко бомбардовање. Породице затвореника чуле су да је бомбардовање било ужасно и нису знале шта је било са посљедњим транспортом, у коме су били њихови чланови.

Све то дешавало се крајем марта и почетком априла 1945. године, а послије тога о том транспорту деценијама само се нагађало. Породицама затвореника из тог посљедњег сарајевског транспорта речено је да су заробљеници побијени у Јасеновцу, али, с обзиром на то да нада умире посљедња, многи нису жељели у то да вјерују јер материјалних доказа о смрти није било.

* * *

Усташе, предвођене ратним злочинцем Максом Лубурићем,¹ који је основао и једно вријеме командовао Концентрационим логором Јасеновац, завиле су у црно породице Тасић,² Бурић,³ Дајић (Даич)⁴ и многе друге. Бјежећи од партизанских јединица које су надирале према Сарајеву, усташе су хапсиле преостале Србе у граду, као и припаднике покрета отпора, међу којима су били Радомир Тасић, Стјепан Стево Бурић, Владимир Дајић (Владо Даич) и многи други, а међу њима је било и жена.

Стево Бурић је био вођа такозване „петорке“ – како су тада били организовани припадници покрета отпора у Сарајеву. Ухапшен је и одведен у затвор – мучен звјерским методама, а његова сестра Софија, која је ишла и молила усташе да поштеде његов млади живот, од њих је добила само његову крваву кошуљу.

Похапшени су и други из те групе покрета отпора који су радили у сарајевској Радионици, а Радомира Тасића, тог 29. марта, није спасила ни чињеница да му је жена била Нијемица. Ана Тасић, рођена Фингернагел, није могла ништа да учини да би спасила мужа. Након што је ухапшен, ишла је са тада деветогодишњом кћерком Горданом у усташки затвор да се распитује за супруга, а они су јој запријетили да иде кући док нису ухапсили и њу и кћерку. Након завршетка рата, Радомирова супруга Ана није хтјела да вјерује да је њен Раде убијен, јер је чула да су га неки видјели у логору у Италији и говорили да ће се сигурно јавити и вратити кући. У марту 1946. године дала је изјаву пред Градском комисијом за утврђивање злочина окупатора и њихо-

¹ Вјекослав Макс Лубурић немилосрдно је убијао становнике Сарајева и његове околине у марту и у априлу 1945. године: Оглас Приеког ратног суд стожера пуковника Лубурића у Сарајеву ради дјела против обстанка Независне Државе Хрватске, Суд. бр. 6-1945, Сарајево, 29. ожужка 1945. године, извор: Đorđe Mihovilović, *Željezničari u koncentracijskom logoru Jasenovac*, knjiga II, Jasenovac 2018, 357.

² Radomir (Sretena) Tasić, 1909–1945, Jasenovac, *Poimenični popis žrtava KL Jasenovac 1941–1945: pregled i pretraga poimeničnog popisa žrtava KL Jasenovac 1941–1945, Spomen-područje Jasenovac* <<http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=7618>>

³ Burić (Petra) Stjepan, 1911–1945, Jasenovac, Ibid.

⁴ Dajić (Bude) Vladimir, 1911–1945, Jasenovac, Ibid.

вих помагача у Сарајеву: „Мој муж Радомир Тасић, одведен је 29. марта 1945. године по двојници усташа и једним агентом. Кроз три дана је транспортован у логор Јасеновац, виђен је у вагону на станици Високо и Добој. Мислим да је ухапшен због хапшења Бурић Стеве, са којим је мој муж био везан у илегалном раду. Заједно су радили у жељезничкој радионици Сарајево. Друго ми ништа по овој ствари није познато“⁵. Ана је умрла 1985. године и до смрти се надала да је њен Раде негдје жив, мада је у дубини душе знала да би дошао да је тако.

Његова кћерка Гордана (83) каже да су им тадашње власти издале и потврду да је њен отац убијен у Јасеновцу, али да су сумње увијек остале – жестоко савезничко бомбардовање Брода увијек ју је наводило да сумња да ли је то истина.

Сестра Стеве Бурића, Софија, према причи њене унукe Романе, чак је послѣ рата некако успјела да оде у СССР и да се тамо распитује за тај транспорт. Вјеровала је да су тадашњи Совјети успјели да ослободе заробљенике и негдје их склоне.

Радомир Тасић и Стјепан Стево Бурић били су у илегалци од 1941. до 1945. године. Неколико пута су их усташе привођиле, али су увијек пуштани јер није било доказа да би их ухапсили⁶.

* * *

Горданина породица тражила је информације о овом догађају на више адреса – Архив Хрватске, Архив Југославије, Музеј жртава геноцида у Београду, али они нису имали податке о том транспорту. Из Епархије славонско-пакрачке речено је да, према њиховим сазнањима, не постоји разлог због ког тај транспорт није стигао у Јасеновац, а исто су рекли и у Удружењу грађана „Јадовно 1941“.

Из Јавне установе Спомен-подручје Доња Градина 22. априла 2020. године, баш на дан када су 1945. године логораши у Јасеновцу извршили пробој из тог злогласног логора, стигла је потврда да је 460 заробљеника у посљедњем транспорту из Сарајева „убијено по кратком поступку“ у Доњој Градини. У књизи *Сарајево у револуцији*, књига 4,⁷ говори се о судбини тог транспорта, а биографски подаци о Ра-

⁵ Đorđe Mihovilović, *Željezničari u koncentracijskom logoru Jasenovac*, knjiga II, Jasenovac 2018, 369.

⁶ Ibid.

⁷ Grupa autora, *Sarajevo u revoluciji*, knjiga 4, Sarajevo 1981.

домиру Тасићу објављени су у књизи *Жељезничари у концентрационом логору Јасеновац*: „Син Сретена и Василије, рођ. Јагличић. Рођен је 5. рујна 1909. године у мјесту Јагодња код Вишеграда. Стројобраварски занат изучавао је од 1924. до 1927. године у Ложионици Сарајево. Године 1928. прелази у парну пилану Устипрача а.д. у Устипрачи, да би се 1931. године вратио у Ложионицу. Ондје је остао до 1938. године, када је примљен у Главну жељезничку радионицу. Од 1941. сурађивао је с НОП-ом. Због тога је тијеком 1941. и 1942. године у неколико наврата хапшен, али је у недостатку доказа пуштан на слободу. Посљедњи пут затворен је 29. ожујка 1945. године након хапшења радних колега Стјепана Бурића и Владимира Дајића. Почетком травња одведени су у концентрацијски логор Јасеновац, гдје су ликвидирани одмах по доласку у логор. У браку са супругом Аном, рођ. Фингернагл родом из Доноја, Радомир је имао кћерку Гордану“⁸.

Према подацима Јавног тужилаштва НР Хрватске, број 105/48 од 13. 9. 1948. године: „У вези са саслушањем Емила Тука и процесом против Љубе Милоша, потврђује се да су сви антифашисти из Сарајева (око 460), који су у априлу 1945. године упућени у Јасеновац, настрадали тако што су отишли директно у Градину на ликвидацију. Нису уопште дошли у логор Јасеновац. Према изјави Љубе Милоша и осталих оптужених јасеновачких кољача, нико се из ове групе није спасио.“

Брза ликвидација је извршена због тога што су се усташе спремале за повлачење и настојале да униште што више трагова својих злочина.

И ту свака сумња престаје - све невјерице, страховања, надања присутна деценијама, распршене су у неколико реченица.

Посљедњи транспорт из Сарајева, којим су усташе одвеле 460 припадника покрета отпора и сасвим обичних грађана које су покупили на улици, завршио је пут у Доњој Градини.

---

⁸ Đorđe Mihovilović, *Željezničari u koncentracijskom logoru Jasenovac*, knjiga II, Jasenovac 2018, 364.

Извори и литература

Архива ЈУСП Доња Градина

Grupa autora, *Sarajevo u revoluciji*, knjiga 4, Sarajevo 1981.

Đorđe Mihovilović, *Željezničari u koncentracijskom logoru Jasenovac*, knjiga II, Jasenovac 2018.

Poimenični popis žrtava KL Jasenovac 1941-1945, pregled i pretraga poimeničnog popisa žrtava KL Jasenovac 1941-1945, Spomen-područje Jasenovac; <<http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=7618>>

Наставни час поводом Дана сјећања на жртве Другог свјетског рата

Мирјана Миљановић

Проф. филозофије и социологије;
Економска школа Бања Лука;
m.miljanovic@yahoo.com

Стручни рад

УДК ...

DOI ...

Апстракт: Текст о одржаном наставном часу поводом Дана сјећања на жртве Другог свјетског рата описује идеју и реализацију самог часа. Акцент је на појмовима: геноцид, холокауст, култура сјећања те на кориштењу стечених знања из различитих области.

Кључне ријечи: геноцид, холокауст, култура сјећања

Поводом обиљежавања Дана сјећања на жртве Другог свјетског рата, у априлу 2019. године ученицима трећег разреда Економске школе у Бањој Луци одржали смо наставни час (у нешто другачијем облику, ова тема обрађивана је од 2015/16. школске године). У првом дијелу часа користили смо образовни материјал са званичног сајта „Јад Вашема“¹, а у наставку материјал из других извора (веб-сајт Спомен-подручја Доња Градина, веб-сајт Спомен-подручја Јасеновац, приватни архиви).

Образовни задатак и очекивани исход био је да ученици могу објаснити слједеће појмове: *геноцид*, *холокауст*, *култура сјећања*; такође, да ђаци буду у могућности да повежу нови наставни садржај са претходно усвојеним знањима из различитих области (историја, социологија, демократија и људска права, култура религија, српски језик, психологија). Васпитни задатак тицао се развијања осјећаја за дискусију, уз уважавање туђег мишљења, уочавање значаја толеранције, ху-

¹ <<https://www.yadvashem.org/education/educational-materials/lesson-plans/poster-2013.html>>

маности, схватање да моралне вриједности имају пресудан утицај на живот сваког појединца, али и заједнице. Коришћена су слjedeћа наставна средства: PowerPoint презентација, слика, инструментал пјесме „Ђурђевдан“. Методе рада биле су: вербално излагање садржаја – приповиједање, објашњавање, метода разговора, као и визуелне методе – документацијске, демонстрацијске...

У уводном дијелу ученицима смо представили циљеве часа: „Данас хоћу да говоримо о Другом свјетском рату, из мало другачијег угла него што сте обично имали прилику да радите на часовима историје. Дефинисаћемо појам *геноцида*, говорићемо о холокаусту, али хоћу и да разговарамо о значају његовања културе сјећања, и то из личног угла.“

Користећи се припремљеном PowerPoint презентацијом, те плакатом на којем је нацртано „обрнуто породично стабло“, ученике смо постепено увели у тему.

У првом дијелу часа била је предвиђена активност. Ученици су требали да на папирима нацртају дрво. Као што је било очекивано, свако нацртано дрво било је приказано како расте, као што је природно, увис, према небу. Када су ученици завршили своје цртеже, и на презентацији је показана слика „обичног“ дрвета. У наставку је слиједио разговор, са слjedeћим оквирним питањима:

- Шта дрво симболизује? Зашто? (Током разговора дрвеће смо поредили са људима.)
- Објасни пут развоја индивидуе, упоређујући тај развој са растом дрвета.
- Како направити такво поређење када је породица у питању? Нација? Људски род уопште?
- Шта гране, цвјетови, плодови симболизују?

Закључак је био слjedeћи: „Раст дрвета симболизује живот и његов континуитет; коријење симболизује базу из које дрво расте – баку, дједа, родитеље, претке уопште; воће и листови су дјеца (слjedeћа генерација).“

Након овог разговора, ученицима смо представили плакат (фотографија 1) који приказује „обрнуто породично стабло“². Разговор смо планирали кроз следећа питања и очекиване одговоре:

- Какву врсту дрвета видите овдје? То је породично стабло које представља раст и развој породичне заједнице. Његов облик није потпуно јасан. Да ли је то дрво? Да ли има неке коријене?
- Које је значење дрвета постављеног наопако? Цијело дрво је под земљом. То дрво представља мртву стварност - нема живота ни раста.
- Шта представљају празни правоугаоници на дрвету? Имена чланова породичног стабла која недостају? Ово дрво тиче се сваке породице убијене током Холокауста. Истовремено, дрво прича и појединачну причу, али и причу породица уопште.

Приказивање плаката побудило је велико интересовање ученика, а анализа је изазвала низ питања и занимљивих размишљања, са неким заједничким закључком да дрво на постеру, окренуто према доле, у земљу, представља потпуну супротност природном поретку ствари. Ученицима смо објаснили да је преломни тренутак у природном реду био Холокауст (масовно уништење Јевреја) - када су читаве породице убијене. Породице су почеле да „расту“ у супротном смјеру. Плакат показује да нема преживјелих. Затим смо им сугерисали да замисле да су они изнад тог дрвета под земљом, да они представљају живо стабло. Након тога се разговором дошло до формирања заједничког мишљења да је једна од обавеза људских бића да не забораве оно што је прошло, што се десило људима попут нас. Такође, јасно је перципирана идеја да то није само наша обавеза према прошлости, него и према будућности - да се зло више никад не понови. Никома.

Истицањем потребе његовања културе сјећања, завршена је анализа плаката.

Потом је детаљније објашњен појам *холокауста*. „Холокауст је систематски државни прогон и план за уништење Јевреја. Нацисти су одлучили уништити Јевреје због биолошког, а не због политичког, социјалног, економског или религијског питања. Прво је дошло до економског бојкота - не купуј код Јевреја, затим је Јеврејима одузето гра-

² <<https://www.yadvashem.org/education/educational-materials/lesson-plans/poster-2013.html>>

ђанско право, па је забрањен сексуални однос између Јевреја и не-Јевреја. Планирано је потпуно истребљење.”³ Ученике смо упознали с тим да је хебрејски израз за холокауст *Шоа*, а у преводу значи: *катастрофа*. Шоа стоји у центру јеврејског и универзалног дискурса – кроз разне нијансе у изучавању историје, хуманости, идентитета и вриједности. Дан сјећања на мученике и јунаке Холокауста јесте дан када се држава Израел уједињује у сјећању на шест милиона Јевреја које су током Холокауста убили њемачки нацисти и њихови помагачи. То је дан двоструког сјећања – и личног и друштвеног. То је дан сјећања на жртве, дан намијењен томе да се идентификујемо са преживјелима, а уједно је то и свјетионик упозорења човјечанству. Сваке године Јевреји на различите начине обиљежавају Дан сјећања кроз званичне догађаје – путем образовног система и медија.

Један од најважнијих и најпродуктивнијих начина који омогућава примјерено приближавање сјећању на Холокауст јесте кроз умјетност. Умјетничка дјела имају моћ да нас суоче са реалношћу, ширећи наше хоризонте разумијевања. Плакат који је приказан на почетку часа, 2013. године био је званични постер којим је у Израелу обиљежен Дан сјећања на мученике и хероје Холокауста. Дизајнирала га је Деа Гилади⁴, тада дипломац графичког дизајна на Институту „Ломда” у Јерусалиму.

Ученике смо на часу подсјетили да се и код нас обиљежава Дан сјећања на жртве Другог свјетског рата, те да Јавна установа «Спомен-подручје Доња Градина», заједно са Републичким педагошким заводом Републике Српске сваке године расписује конкурс за најбоље литерарне и ликовне радове ученика основних и средњих школа на тему „Страдања и сјећања на невинне жртве у концентрационом логору Јасеновац”. Ћацима смо напоменули да свако ко осјети потребу и има талента за литерарно или ликовно изражавање, треба да се одазове позиву.

Даље смо говорили о појму геноцида. Геноцид спада у најтежу врсту злочина против човјечности. Квалификација геноцида усвојена је на засједању Генералне скупштине Уједињених нација 1946. године. Геноцид је дефинисан као „злочин намјерног потпуног или дјелимичног уништавања националних, етничких, расних и религијских група”.

³ Dr Chava Baruch, Visit to the Historical Museum of Yad Vashem, 23. 7. 2014, Jerusalem

⁴ <<https://www.yadvashem.org/education/educational-materials/lesson-plans/poster-2013.html>>

Конвенција о спречавању и кажњавању злочина геноцида једногласно је донесена Резолуцијом Генералне скупштине УН-а децембра 1948. године.

Ученике смо потом подсјетили на оквирне чињенице које су изучавали на часовима историје. За вријеме Другог свјетског рата на нашем подручју догодио се не само холокауст него и геноцид над Србима и Ромима и немилосрдна одмазда над Хрватима антифашистима. Организовани прогон почео је одмах након формирања Независне Државе Хрватске 10. априла 1941. године, а највеће стратиште био је злогласни концентрациони логор Јасеновац. На овом часу, као илустрацију горенаведених чињеница, на презентацији смо приказали документ из јула 1941. који показује однос НДХ према Србима⁵.

Други свјетски рат трајао је од 1939. до 1945. године. У Краљевини Југославији започео је 1941. године - 6. априла бомбардован је Београд, 10. априла 1941. створена је НДХ.

Други свјетски рат је највећи оружани сукоб у историји човјечанства. Подаци говоре да је преко сто милиона људи широм свијета било под оружјем, а у сукобу су учествовале готово све државе које су тада постојале. Он се назива тоталним ратом јер су главни учесници све своје економске, индустријске и научне ресурсе ставили у службу рата. Није било разлике између цивилних и војних ресурса. Све је било подређено борби. Био је то најсмртоноснији рат у људској историји. Тачан број убијених у рату до данас је непознат. Сматра се да је убијено најмање 55 (неки кажу и до 75) милиона људи (10% од тог броја били су непосредни учесници рата, а остале жртве били су цивили). Број рањених био је много већи. Не зна се тачан број жртава рата ни на подручју бивше Југославије. Сматра се да је убијено преко милион људи, од чега су већина били цивили.

Ђацима смо затим објаснили да је број жртава рата био извор многих полемика, те да су те полемике и данас изузетно жучне и тегобне. Кроз даљи разговор са ученицима о овом питању, дошли смо до закључка да, без обзира на то колико бројке неке страшно, а неке апстрактно звучале, њима не можемо у људима покренути истинску емпатију.

На презентацији смо потом приказали слику дјечака Давида Бергера и његову поруку пријатељу (фотографија 2). Давид Бергер рођен је и одрастао у Пољској. Када је избио рат, побјегао је у Вилњус,

⁵ <<http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=5701>>

главни град Литваније. Убијен је у јулу 1941. Имао је 19 година. „Волио бих да се неко сјети да је једном живјела особа по имену Давид Бергер”⁶, написао је Давид 1941. године у свом посљедњем писму пријатељу Елси. Ученике смо упознали с тим да се његова слика и писмо чувају у „Јад Вашему“, Међународном институту за изучавање Холокауста у Јерусалиму.

Ђаци су закључили да ова порука дефинитивно говори о томе да је очување сјећања на невинне жртве безумља и зла – људска обавеза.

Објаснили смо им је да су у институту „Јад Вашем“ из Израела прикупљени тачни, документовани подаци за преко четири милиона убијених Јевреја током Холокауста. На овом часу приказали смо и фотографију дјевојчице Марије Албин⁷. Она је рођена 1928. године у Пољској. За вријеме рата живјела је у граду Чорткову, гдје су она и њен отац убијени. Тада је имала 15 година.

Даље смо на слајдовима приказали материјал из приватних архива. У једном дијелу презентације била је и фотографија дјевојчице Бранкице Ђурђевић (фотографија 3). Бранкица је рођена у селу Кијевци крај Градишке. Као и хиљаде поткозарске дјеце, имала је трагичну судбину. Године 1942. усташе су њу и већи дио чланова њене породице заробиле и одвеле у Стару Градишку. Старији су нестали у Јасеновцу, а Бранкица и њени мали рођаци одведени су у дјечји логор Јастребарско. Није преживјела.

Од заборављају је сачувала њена старија рођака Милева Ђурђевић. На слџедећем слајду била је фотографија из 1942. године која приказује дјечји логор Јастребарско. Дјевојчица са капом на глави у средишту фотографије је Милева Ђурђевић. Она је тада имала 14 година и преживјела је рат. Касније је у свом дневнику забиљежила сјећања: „Ево по ко зна који пут се накамљујем да понешто запишем о данима прошлог рата и о своме виђењу и сјећању на то вријеме, али никако да почнем, па то сада почињем док ме још руке служе и памћење колико-толико служи. Много мојих вршњака није преживјело рат, па, ето, умјесто њих да понешто испричам са највећом жељом да никада ни нигдје не започињу ратови ни страхоте које они доносе“ (Милева Ђурђевић, 21. 9. 1984). Ђаке смо упознали с тим да је Милева била мајка

⁶ <<https://www.yadvashem.org/blog/uncovering-their-names-recovering-their-identities.html>>

⁷ <https://photos.yadvashem.org/photo-details.html?language=en&item_id=1376199&ind=1>

Марије Шмитран, сада пензионисане библиотекарке бањалучке Економске школе. Овдје ваља истаћи да је већи дио ученика којима је одржан час лично упознао проф. Шмитран, док је још радила у школи. Марија и њена сестра сачувале су биљежницу са сјећањима своје мајке.

Разговор смо потом усмјерили на тему с почетка часа, односно, на чињеницу да је превише оних иза којих није остао никакав траг. Они представљају породично стабло „забијено“ у земљу. На презентацији су била исписана имена: Јованка⁸, Даница, Живка, Душан...

Дјеци смо рекли: „Јованка Миљановић је моја прабака, која је са своје двоје дјеце, Даницом и Живком, 1942. године заробљена и брутално спроведена из једног поткозарског села у логор Стара Градишка. Усташе су је убиле у Јасеновцу, а Даницу и Живку су, како се то увијек у мојој породици говорило, спасиле неке добре загребачке породице. Душан Миљановић је био мој дјед. Он је исте оне 1942. године у, претпостављам, истој колони са Бранкицом и Милевом Ђурђевић, одведен у логор Стара Градишка. Тада је имао 25 година и био је у пуној снази. Није одведен у Јасеновац, него у Њемачку, у радни логор Брикс. Рат је преживио.“

На завршном дијелу часа приказана је фотографија „Тополе ужаса.“⁹ Уједно, пустили смо и инструментал пјесме „Ђурђевдан“. Ученицима смо објаснили чему је „служила“ „Топола ужаса“, као и да је пјесма „Ђурђевдан“, коју и иначе често слушају, заправо настала 1942. године у једном од вагона воза који је превозио заробљене Јевреје, Србе, Роме и антифашисте, припаднике других народа, из Сарајева у Јасеновац.

Замолили смо их на крају да на полеђени папира, на којем су нацртали дрво, напишу своје утиске о ономе што су чули на часу.

⁸ <<http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=7620>>

⁹ <<http://www.jusp-donjagradina.org/sr/spomen-podrucje-donja-gradina/topola-uzasa/>>

Антрфиле

Неки од утисака ученика

„Људи који знају колика је то страхота била, никада никога неће мрзити и жељети било коме такве ужасне ствари. Мрзити било кога зато што је у било чему другачији јесте буквално 'ван памети' и ти људи свакако имају своје проблеме у глави. Не заборавити, не ширити мржњу.“

„Предрасуде, стереотипи, генерализације и мржња према ономе ко је другачији јесу велика мана човјечанства, која се мора отклонити. Други свјетски рат, али и безбројни други, чисти су приказ тога. Незнање доводи до страха, страх до мржње, и мржња до грозног.“

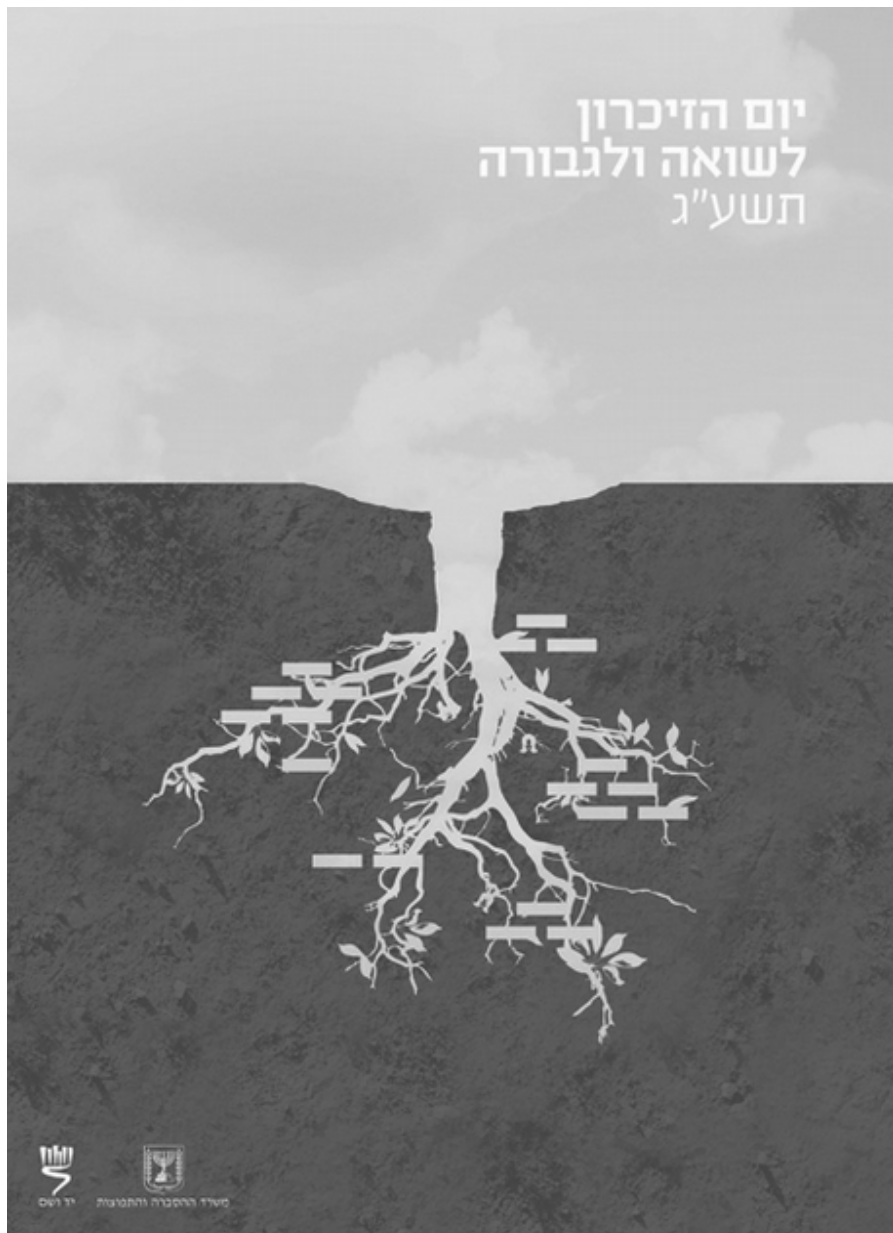
„Човјеково срце може куцати топло и може куцати хладно, може вољети или мрзити, али никако не смије убити.“

„Веома тужна и, нажалост, истинита прича. Није ми ни јасно зашто и како неко некога може да мрзи само због вјере или, на примјер, боје коже? Најтужније ми је што су та дјеца и људи заправо имали своје снове, жеље и вјеру у будућност. Као што сви ми мислимо да ћемо живјети 100 година, та дјеца су мислила исто. А на крају је то све завршено на ужасан начин и дјеца и људи више нису постојала и сви снови су уништени као и живот због мржње.“

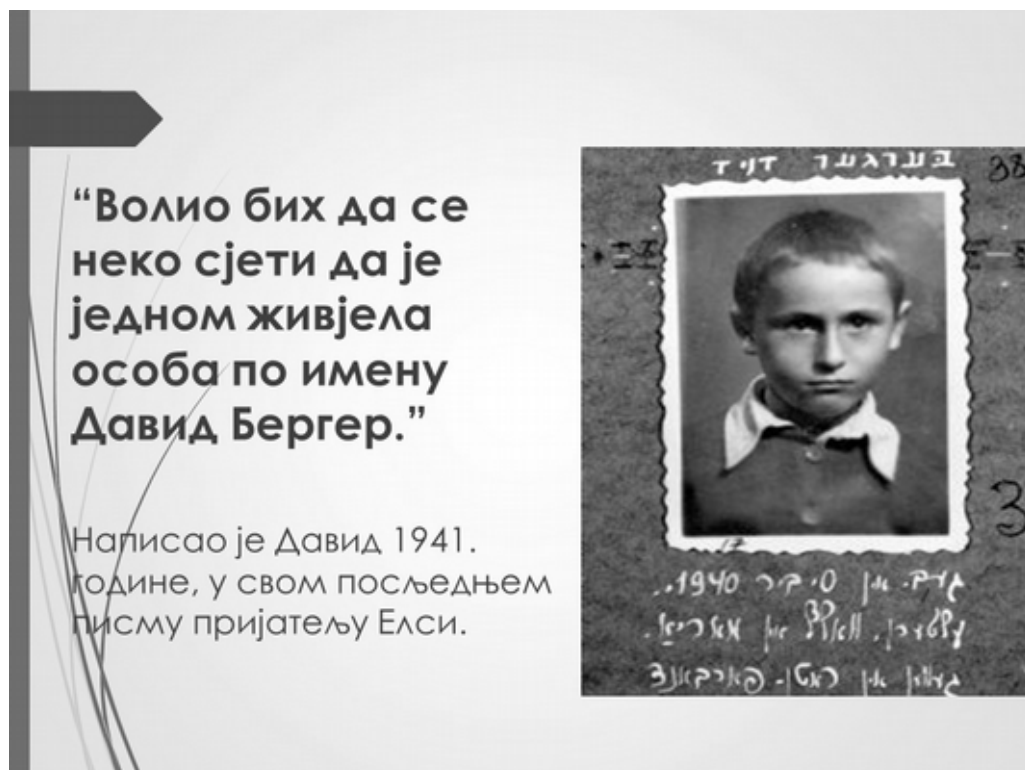
„Да се никад не понови. Никома! Никад!“

Бранкица Ђурђевић, рођена у селу Кијевци крај Градишке, одведена у логор Јастребарско 1942. године. Није преживјела. Извор: приватна архива.

*„Обрнуто породично стабло“, дизајн Деа Гулади, извор:
<[https://www.yadvashem.org/education/educational-materials/lesson-plans/
poster-2013.html](https://www.yadvashem.org/education/educational-materials/lesson-plans/poster-2013.html)>*

Један од слајдова са презентације.

Mirjana Miljanović

“School class on the Second World War Victims Memorial Day”

The text on a school class apropos the Second World War Victims Memorial Day describes the premise and the practical realization of this class. The accent is placed on keywords such as: genocide, holocaust, memory culture. Additional focus is directed towards using a wide array of knowledge taken from other fields of inquiry.

Ненад Антонијевић

Музејски савјетник,
Музеј жртава геноцида, Београд;
nantont11@gmail.com

Приказ

УДК ...

DOI ...

Приказ књиге:

Ведрана Адамовић, *Године страдања 1941/42, НДХ и њени злочини над српским народом у Приједору и околини (прилог проучавању злочина геноцида над српским народом у Поткозарју)*, Музеј Козаре, Приједор, 2018, 292 стране

Имамо професионалну обавезу и част да у форми приказа представимо историографску студију о геноциду над Србима у НДХ у Приједору и околини 1941. и 1942. године, коју је написала колегиница Ведрана Адамовић, историчарка и виши кустос у Музеју Козаре у Приједору, која је нагласила да је студија прилагођена формату планиране публикације и да је намера била да се бави до сада мање познатим догађајима из Приједора и околине.

Књига, поред стандардних рубрика (предговор, увод, литература, биографски подаци о аутору), садржи следећа поглавља: Успостава влади НДХ, Организација власти НДХ у Приједору 1941. године, Три правца рјешавања српског питања, Илиндански покољ и почетак погрома над Србима 1941, Страдање железничара у данима Илинданског покоља, Покољ Срба на Заједницама 1941, Илиндански покољ у Љубији и околини 1941, Прилике у Приједору до првог ослобођења града 16. маја 1942. године, Битка на Козари и акција чишћења Козаре, Сабирни логор на Циглани, Покољ у Великом Паланчишту и Горњем Јеловцу - октобар 1941. и Страдање Јевреја у Приједору 1941/42. Завршно поглавље „Умјесто закључка“, има и назив: Мјеста (не)забошава - култура трајања.

Према речима ауторке, намера ове публикације била је да се, кроз приказ власти НДХ и њених злочина над српским народом у Приједору и околини у прве две ратне године, укаже на део највећег срп-

ског страдања у Другом светском рату: геноцид у НДХ. Страдање Срба детаљно је описано у више поглавља, тематски и хронолошки.

Кроз истражене форме и облике насиља над Србима, ауторка нас упознаје са злочиначким карактером НДХ и огромним размерама геноцида који је НДХ спроводила на читавој својој територији. Органи власти НДХ и њене оружане формације убијале су своје грађане друге нације и вероисповести. Посебно је на удару била Босанска Крајина, као велика и компактна територија, већински насељена Србима, а која се налази близу главног града НДХ, Загреб.

Ведрана Адамовић пише о одмаздама, појединачним ликвидацијама, масовним покољима, прекрштавањима, протеривањима из кућа, одвођењима у логоре. Нарочито је представљена операција „Западна Босна“, чије су последице биле масовне интернације српског цивилног становништва (стараца, жена и деце) са Козаре и њихово одвођење у више концентрационих и сабирних логора под управом и контролом НДХ. Бројеви који се објављују базирају се и на истраживањима Драгоја Лукића о страдању деце у НДХ, чија је прикупљена историјска грађа (документација и фотографије) уткана у темеље Музеја жртава геноцида.

Истраживања су рађена и на архивској грађи првог реда различитог порекла и нивоа организације власти (НДХ током окупације Краљевине Југославије у Другом светском рату, потом нова југословенска држава која је формирана након ослобођења). Консултована је и коришћена грађа комисија за разне злочина, потом судска документација из кривичних предмета. Из документације о НДХ треба нагласити грађу из Велике жупе Сана и Лука, Жупске редарствене области и Котарске области Приједор. Ауторка је користила и мемоарску грађу, интервјуе и сведочанства. Приликом избора фотографија, нарочито за Илиндански покољ, ауторка је нагласила стручну помоћ колегинице Јасмине Тутуновић Трифунов из Музеја жртава геноцида у Београду.

Коришћена је обимна литература (41 библиографска јединица), зборници, монографије и друге публикације (17 наслова), архивски извори (Музеј холокауста у Вашингтону, Архив БиХ, Војни архив Србије, Архив Југославије, Архив Музеја Козаре, Архив Републике Српске, СУБНОР из Приједора, фототека Музеја жртава геноцида), штампа и периодика (Врбаске новине, Држава, Хрватска Крајина, Политика).

Дужна пажња посвећена је и учешћу Срба из Приједора у Народноослободилачком покрету и партизанима, и њиховом оружаном отпору против усташа и домобрана, као и немачког окупатора.

Србима у Приједору је пљачкана имовина, хапшени су, одвођени у затворе и логоре, убијани на кућном прагу, прекрштавани су и протеривани. Спровођен је тотални геноцид, са намером уништавања и искорењивања Срба. НДХ је спроводила идеологију и политику водећих хрватских интелектуалаца и римокатоличких свештеника, која је била дубоко антисрпска, политику која је деперсонализовала жртве, и на тај начин омогућила безобзирност и суровост злочинаца, без моралних дилема да ли је то што раде исправно.

Посебну документарну вредност овом рукопису дају и спискови жртава, који употпуњавају историографску причу о злочинима НДХ, о усташама и домобранима.

Страдања Срба у Приједору и околини на различитим локацијама пропраћени су и списковима жртава. Подаци за село Горњи Јеловац налази се на странама 227-231.

Објављени су спискови жртава у Великом Паланчишту, на странама 237-253. (Жртве су представљене детаљно: име, презиме, име оца, година рођења и година и место погибије, те године старости приликом страдања.)

Навођени су и подаци о злочинцима: имена и презимена злочинаца и њихов положај у НДХ, органима власти и усташком покрету, као и њихова улога у геноциду над Србима у Приједору.

Посебно поглавље посвећено је страдању локалних Јевреја од стране органа НДХ. Јеврејска имовина је опљачкана, а један број је протеран из Приједора. Јевреји су хапшени, одвођени у затворе и логоре. Навођена су имена и презимена јеврејских жртава и Јевреја који су били припадници партизанског покрета.

Карта Приједора, која се налази на странама 286-287, садржи обележене локације страдања српског цивилног становништва.

Рукопис није сувопаран истраживачки текст, већ је у питању студија професионалне историчарке, која кроз писмен и питак језички стилски израз, а према правилима научне методологије у историографији, упознаје не само колеге из струке са темом, већ и другу читалачку публику, са овом болном темом српске историографије.

Текст је, са мером, употпуњен факсимилима историјских извора и документарним фотографијама злочина и злочинаца, жртава злочи-

на, места страдања, стратишта, спомен-обележја (са нагласком и на данашње стање и изглед), као и фотографијама преживелих сведока.

Књига историчарке Ведране Адамовић о страдању Срба у Приједору у НДХ 1941. и 1942. године представља нов приступ теми и искорак српске историографије, који ће допринети бољем разумевању и потпунијем будућем истраживању теме страдања Срба у Другом светском рату, са акцентом на геноцид који је извршен над Србима у НДХ, уз подршку Римокатоличке цркве и већине Хрвата и муслимана.

Такође, потребно је нагласити да ће студија колегинице Адамовић сигурно омогућити лакши пут будућим истраживачима, јер је прилежно сабрала и представила чињенице до којих је дошла у истраживачком раду. Нарочито треба похвалити што је навела већину до сада обављених истраживања и публикација о теми, као и спискове жртава који се налазе на различитим местима: у архивским и музејским фондовима и збиркама, на споменицима и спомен-обележјима, у текстовима историчара и других истраживача. Пут ка истинској култури сећања на српске жртве геноцида у НДХ јесте у великој мери прикупљање и објављивање што више имена жртава овог огромног страдања. Књига „Године страдања 1941/42“ на том је путу.

Јасеновац: парадигма НДХ

Драго Његован

музејски и научни савјетник

Рецензија

УДК ...

DOI ...

Рецензија:

Тематска музејска изложба „Концентрациони логор Јасеновац 1941-1945. године“

Тематска музејска поставка „Концентрациони логор Јасеновац 1941-1945. године“, коју је за простор Дома Војске Србије у Београду приредила Јавна установа „Спомен-подручје Доња Градина“ поводом обележавања 75. годишњице пробоја групе логораша 22. априла 1945. године, представља документовано сведочење о наказности нацистичке идеологије коју су у Независној Држави Хрватској спроводили њени оснивачи - хрватске усташе. Наиме, усташка идеологија „крви и тла“, у основи расистичка и мегаломанска, постала је дневна, тактичка и стратешка политика хрватске усташке државе, која је проглашена 10. травња (априла) 1941. године, пошто су трупе нацистичке Немачке стигле у Загреб, где су дочекане као ослободилачке. Војска Краљевине Југославије капитулирала је седам дана касније, јер није могла одолети нападу Хитлерове Немачке, Мусолинијеве Италије, Хортијеве Мађарске и Борисове Бугарске. А били су ту и домаћи издајници, више тзв. петих колона.

Усташе су у НДХ укључиле територију Бановине Хрватске, остале делове Босне и Херцеговине и област Срема, која је до тада била део Дунавске бановине Краљевине Југославије, док су се - због савеза са фашистичком Италијом - одрекли неких хрватских крајева у далматинском Приморју.

Хрватске усташе су прогласиле хрватску државу на подручју Краљевине Југославије која је била етнички хетерогена. Од око 6,5 милиона становника, Хрвата је било 3,3 милиона, нешто изнад 50 посто. Усташе су босанскохерцеговачко становништво исламске вероиспове-

сти прогласиле Хрватима исламске вере, њих 700.000. Али, на територији НДХ живело је преко 1,9 милиона Срба, 40.000 Јевреја, 30.000 Словенаца, 65.000 Словака и Чеха, као и 150.000 Немаца – фолксдојчера и 75.000 Мађара. Ту је било и других националности, Руса, Украјинаца, па и Рома, више десетина хиљада.

Усташе су Немцима морали дати аутономију и привилегије, а Мађаре толерисати и сарађивати са њима. Под удар хрватског нацизма, односно усташтва, дошли су Срби, Јевреји и Роми, као и сви други противници НДХ, па и неподобни Хрвати.

Што се тиче Јевреја у НДХ, усташе су се према њима односиле као и немачки нацисти: најпре су их обесправили, затим понизили, опљачкали, радно искористили и коначно уништили. Што се тиче Рома, НДХ их је скоро у потпуности уништила.

Што се тиче Срба, као другог по бројности етницитета у НДХ, примењена је трострука тактика: једну трећину протерати из НДХ, једну трећину покатоличити (превести са православне конфесије на католичку) и похрватити, а преосталу трећину поубијати. Циљ је био геноцидан. Стратешки циљ је био само један: да нема више Срба у НДХ.

У сврху реализације претходних циљева НДХ примењена су сва могућа средства којима једна држава располаже: државни закони, државни идеолошки апарати (радио, новине, плакати и леци, итд.), државни репресивни апарати (државна војска, усташка војница, жандармерија – редарство, тајне службе – УНС, Равсигур, регионална државна надлештва – жупанијска и најнижи нивои власти по селима. Та средства су комбинована и наизменично и истовремено провођена.

Србима је најпре забрањено име, промењен назив вере („гркоизточњаџи“), забрањено ћирилично писмо, обезглављене епархије Српске православне цркве (убијене су четири владике), свештеници протерани или побијени, цркве и манастири опљачкани, црквена имовина подржављена, а већином сељачко становништво упућено на „преверавање“. У НДХ је током друге половине 1941. и првих месеци 1942. покатоличено око 240.000 православних Срба. После тога се прешло на стварање тзв. Хрватске православне цркве, у којој је Срби требало да буду „православни Хрвати“.

Физичко уништавање Срба, масовно убијање на кућном прагу у првим месецима постојања НДХ, што је изазвало оружани отпор, комбиновано је с упућивањем у логоре за масовно уништавање са седиштем у Госпићу (Госпић, Јадовно, Слана на острву Пагу). Истовремени

српски устанак у Дрвару и Србу против терора НДХ, 27. јула 1941. године, изазвао је италијанску реокупацију своје зоне утицаја у НДХ, тако да су усташе крајем августа 1941. формирале нови централни логор за уништавање Срба, али и Јевреја и Рома, као и других противника НДХ – у Јасеновцу и његовој околини.

Локација централног логора за истребљење „непоћудних и погибелних особа“ је промењена, али циљ је остао исти. Локација Концентрационог логора Јасеновац је била идеална за остварење његовог циља. С једне стране, локација логора поред реке Саве и ушћа Уне, те реке Струге, као и канала у мочварном подручју Лоњског поља, онемогућавала је бекство из логора, као и изненадне нападе на њега. С друге стране, логор се налазио у блиском додиру са подручјима насељеним српским становништвом – Поткозарје и Подгрмеч, западна Славонија и Банија – што је омогућило усташама да логор пуне без компликованих транспортних система: пешице, на коњским колима и камионима. Железнички превоз је такође био омогућен. Тако је преко 11.000 Срба, Јевреја и Рома из прилично удаљеног Срема завршило свој живот у логору Јасеновац.

Концентрациони логор Јасеновац био је систем логора за истребљење. Он је обухватио 5-6 посебних логора у самом Јасеновцу или његовом непосредном окружењу, као и логор у Старој Градишци. Стратишта жртва најпре су била с леве стране Саве, на разним локацијама, да би потом велико стратиште постала обала Саве у Јасеновцу, а највећа локација у месту Доња Градина с десне обале Саве. Више од половине свих жртва Концентрационог логора Јасеновац изгубило је свој живот на локацијама Доње Градине, а њихови посмртни остаци побаци су, а не сахрањени, у више стотина масовних гробница, на више десетина гробних поља. Многе и многе посмртне остатке ових мученика уништиле су усташе током пролећних месеци 1945. године, припремајући се да сакрију размере својих злочина, одржавајући логор у функцији све до краја априла 1945, чак и после пробоја мале групе преживелих логораша, када су минирањем зграда логора и уништавањем документације покушавали (и умногоме успели) да сакрију суштину конц-логора Јасеновац.

Концентрациони логор Јасеновац у Независној Држави Хрватској, који је функционисао од краја августа 1941. до краја априла 1945. године, и који је однео више стотина хиљада невиних живота Срба, Јевреја и Рома, као и антифашиста разних националности, а међу њима и Хрвата, непосредно после Другог светског рата био је предмет ис-

траживања неколико комисија обновљене југословенске државе, пре свега Државне комисије, затим Земаљске комисије са седиштем у Загребу, а потом и Покрајинске комисије Војводине са седиштем у Новом Саду. Налази ових комисија публиковани су у том времену с обзиром на актуелну политичку ситуацију, а затечени објекти, који су били у функцији логора, углавном су уништени. С обзиром на прокламовано „братство и јединство“ свих народа (касније и народности) социјалистичке и федеративне Југославије, тема конц-логора Јасеновац постала је веома деликатна. Ипак, нешто се морало учинити, јер су и даље живели неки потомци јасеновачких жртава, као и мали број преживелих јасеновачких логораша, они из пробоја од 22. априла 1941, као и деца логораша који су преживели захваљујући акцији Диане Будисављевић.

Тако је, ипак, 1966. године обележен логор у Јасеновцу спомеником аутора Богдана Богдановића, „Камени цвет“, узвишеним хумкама са леве стране Саве и гробним местима у Доњој Градини с десне стране реке Саве, као и музејском поставком у Јасеновцу, у новоизграђеној згради 1968. године. Цело подручје конц-логора Јасеновац проглашено је спомен-подручјем. Истраживања масовних гробница у Доњој Градини, која су била сондажна, обављена су 1976. године. Десет година касније радници Спомен-подручја Јасеновац отворили су једну гробницу и пронађени материјал (кости) послали на стручну анализу у Загреб. А онда је дошла 1991. и сецесија хрватске из југословенске федерације.

До тада јединствено меморијално подручје, Спомен-подручје Јасеновац, физички и административно је подељено на део који је од 1995. припао независној Републици Хрватској и део који је остао у Босни и Херцеговини, на територији Републике Српске. Хрватска држава је обновила девастирани музеј у месту Јасеновац, уз снажан отклон према његовом наративу који је постојао до 1991. године, следећи ревизионизам у погледу на Други светски рат на подручју Југославије, који су најпре промовисале преживеле усташе у западном свету, а потом и југословенски генерал и доктор историјских наука Фрањо Туђман, први председник обновљене независне Републике Хрватске. Највише се лицитирало карактером логора и бројем његових жртава. С обзиром на тезу да је то био радни логор, а не логор за уништење, систематски су умањиване процењене бројке о његовим жртвама, које су 1945. године изнеле раније помињане комисије – државна – Југославије и земаљска – федералне Хрватске, будући да никада није проведено

систематско истраживање могућих стратишта на којима су логорашки губили своје животе.

С обзиром на ове чињенице, Република Српска је 2003. године формирала Јавну установу „Спомен-подручје Доња Градина“, са циљем да се брине о меморијалу на свом подручју и истражује и презентује усташки злочин геноцида који се провео у Независној Држави Хрватској од 1941. до 1945. године. Ова установа још нема сталну поставку о конц-логору Јасеновац, али има довољно знања и материјала да на музеолошки прикладан начин прикаже суштину Концентрационог логора Јасеновац у НДХ. То се показује и на овој изложби и одштампаном каталогу, чији су аутори Тања Тулековић и Дејан Мотл.

Аутори су на овој изложби користили документарни материјал, музејске предмете и фото видео материјал, настојећи да презентују хронолошки преглед најважнијих чињеница о Концентрационом логору Јасеновац. Изложбу прати каталог са ауторским текстовима Тање Тулековић и Дејана Мотла, са одабраним илустрацијама и потписаним легендама на српском и енглеском језику.

Веома комплексно питање Концентрационог логора Јасеновац аутори су приказали кроз неколико тематских целина.

Прва целина носи наслов: Оснивање Независне Државе Хрватске. Приказана је етничка структура и географски опсег НДХ коју су основале усташе, усташка идеологија и тзв. закони који су „легализовали“ њихову геноцидну политику према Србима, Јеврејима и Ромима. „Док су у односу према Јеврејима и Ромима усташке власти следиле политику Трећег рајха, однос према Србима био је искључива специфичност Независне Државе Хрватске“ – констатују аутори. Ова специфичност се односи на политику присилног покатоличавања, присилног протеривања и физичког уништавања Срба на најмонструозније начине, што је карактеристика за успостављене логоре, а посебно Јасеновац.

Друга целина се односи на оснивање логора у НДХ. Први логори су основани у Керестинцу и Копривници итд., пре њиховог „законског“ регулисања. Први систем логора за истребљење Срба је госпићка група логора (Госпић, Јадовно, Слано, Матејна), у којем је уморено преко 40.000 лица. Овај систем је морао бити напуштен средином августа 1941, пошто су Италијани, због пацификовања стања у НДХ у својој интересној зони, после устанка у Дрвару и Србу, онемогућили даљи усташки геноцид.

Трећа целина се односи на Јасеновац, где је најпре приказано само место, а потом оснивање више логора у и око Јасеновца крајем августа 1941. Први логор је Крапје, где су доведени преживели из логора Госпић.

Концентрационим логором Јасеновац управљала је установа НДХ, која се називала Усташка надзорна служба (УНС), као и свим другим логорима у НДХ. После Крапја, формиран је логор II – Брочице, а после овог логор III – Циглана, а затим логор IV – Кожара, да би затворска установа у Старој Градишци постао – логор V. Уз још нека места и објекте (у Доњој Градини), ови логори су представљали систем Концентрационог логора Јасеновац.

Четвртом целином ове изложбе можемо сматрати податке, писане и сликовне, документарне и меморијалне, који посведочују какав су третман у логору имали логораши, мушкарци, старији и млађи, жене, деца и разне професионалне категорије становника, које су имале ту злехуду судбину да буду проглашени за „непоћудне и погибелне особе“ по НДХ. Аутори су приказали њихов радни напор, умирање услед глади, болести и исцрпљености, као и начине ликвидације оних који више нису могли својим постојањем користити НДХ, уз садистичка мучења и иживљавања „пробраних“ усташких целата. Некорисне логораше по НДХ убијали су одмах по уласку у логор. Јер, у овај логор се само улазило и улазило, а места за нове логораше је увек било. То значи да су свакодневно, а у неким периодима и веома масовно, усташке власти ликвидирале логораше. Има сведока, а има и гробница.

Аутори изложбе и каталога с правом закључују: „Концентрациони логор Јасеновац, по злочинима, зверствима, насиљима и броју убијених, спада у ред највећих концентрационих логора у Европи за време Другог светског рата. Испред њега су само Аушвиц и Треблинка. По начинима мучења и ликвидација он је био без премца.“ Тачно, конц-логор Јасеновац је без премца, али је он још увек сакривен у међународној јавности као логор за истребљење.

Пета целина изложбе и каталога односи се на Доњу Градину, место преко пута места Јасеновца, али с десне стране реке Саве. Подручје села Доња Градина прикључено је логору Јасеновац јануара 1942. године. На овом подручју вршена је масовна ликвидација логораша, који су бацани у велике масовне гробнице. На девет гробних поља налази се 105 великих гробница, са површином од 10.130 м². Пронађене су још 22 гробнице, али им величина није одређена. Спомен-

подручје Доња Градина проглашено је 1975. године, с тим да ужа зона обухвата 117 хектара, а шира зона заштите 808 хектара.

Аутори су дужну пажњу посветили последњим данима постојања логора, када су усташе наредиле прекопавање гробница и спаљивање лешева логораша, ликвидацију преосталих логораша и минирање логорских објеката.

Укупно 169 логораша је успело да преживи Јасеновац: 90 из пробоја из логора Циглане, 12 из логора Кожара, 2 из логора Циглана који су побегли пре пробоја, 11 из Усташке болнице, 11 из усташког Брзог склопа, 14 из истражног затвора у Јасеновцу, 6 са логорских економија и 15 из логора Стара Градишка.

Усташе су се повукле из уништеног логора, а потом су га запоселе снаге Југословенске армије (партизани), тако да није било борбе ни за логор, ни за ослобођење логораша, јер их живих више није ни било у логору.

Послератне власти уништиле су и преостале објекте логора, тако да су од логора остали само трагови злочина у уништеним и неуништеним гробницама, које су делом откривене и делимично истражене, а делом остале скривене. Тако је то остало до дана данашњег.

Аутори су скренули пажњу посетилаца на највеће зликовце, одговорне за злочине у конц-логору Јасеновац, из чега је видљиво да многи од њих нису одговарали за почињена злочинства, почев од поглавника НДХ Анте Павелића, министара НДХ, па до команданата логора.

Изложба и каталог „Концентрациони логор Јасеновац“ аутора Тање Тулековић и Дејана Мотла представља један од могућих приказа шта се догађало у Јасеновцу од 1941. до 1945. године, да се схвати ко су жртве а ко целати, шта је мотивисало једне да без отпора иду на рад у „радну службу“, а шта друге да их радно искористе и онда ликвидирају. С обзиром на то да није реч само о мушкарцима, већ и о женама и о деци, нема сумње да је овде реч о тоталном геноциду над Србима, Јеврејима и Ромима у НДХ. Конц-логор Јасеновац је парадигма геноцидне политике Независне Државе Хрватске од 1941. до 1945. године.

Аутори на једном месту у каталогу с правом констатују: „Злочин геноцида у Независној Држави Хрватској није дело групе људи већ државе и њеног државног апарата“. То се односи на све масовне злочине који су почињени у НДХ, а посебно оне који су почињени за време постојања Концентрационог логора Јасеновац.

In memoriam

Илија (Миле) ИВАНОВИЋ

Дејан Мотл

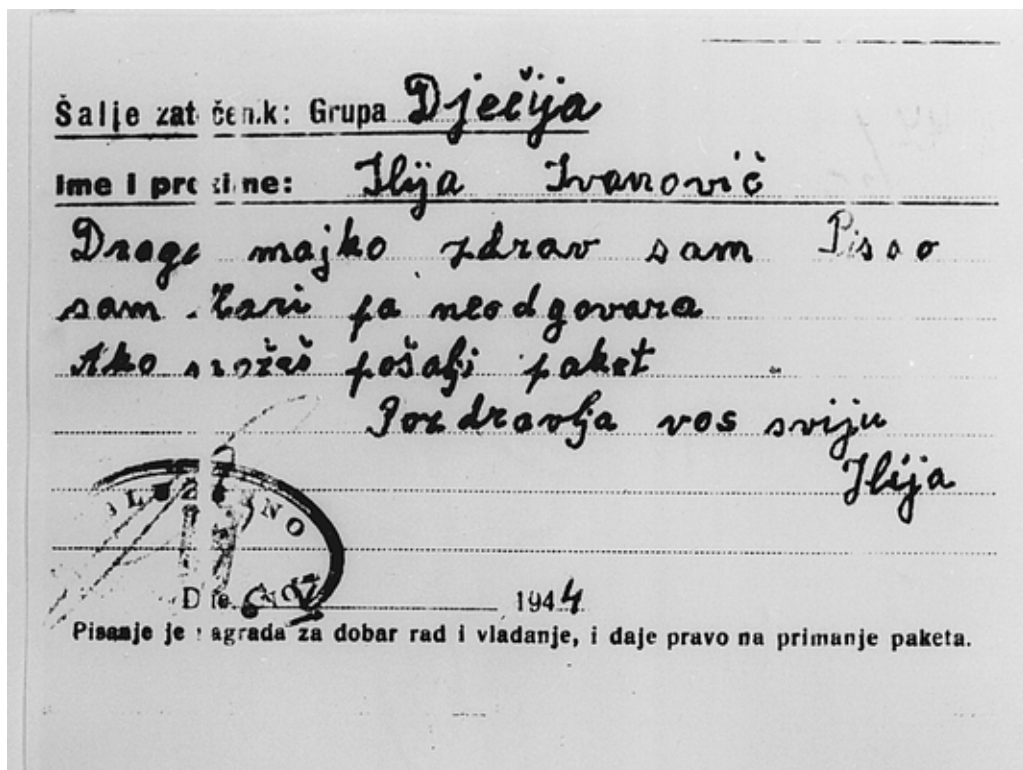
УДК: ...

DOI: ...

Седamnaестог септембра 2019. године напустио нас је један од преживјелих учесника пробоја из Концентрационог логора Јасеновац. Тог дана, у 91. години живота, преминуо је Илија Ивановић. Често је причао о времену проведеном у Концентрационом логору Јасеновац и радо се одазивао позивима да подијели своја сјећања. Више пута је давао вишесатне интервјуе институцијама и музејима који су се бавили истраживањем усташког злочина геноцида за вријеме Другог свјетског рата. Написао је и мемоаре под називом *Свједок јасеновачког пакла*, који су преведени и на енглески језик. Посљедњих година живота мучило га је то што злочин учињен над Србима у Независној Држави Хрватској није у званичним институцијама Европе окарактерисан као усташки злочин геноцида, јер је само он изгубио 27 чланова породице.

Илија Ивановић рођен је 1. августа 1928. године у селу Горњи Подградци код Босанске Градишке. Одрастао је у породици у којој су отац Миле и мајка Јованка подизали својих седморо дјеце. Иако су сами били неписмени, родитељи су жељели да им се дјеца школују, тако да је до рата четворо малих Ивановића завршило четири разреда основне школе. У јесен 1941. године Миле одлази у партизане, а за њим и кћерке Марија, Мара и Зорка. За вријеме усташко-домобранско-њемачке офанзиве на Козару, у љето 1942. године, читава породица Ивановић, осим Марије која је успјела да се пробије из обруча, заједно са осталим српским становништвом тог подручја, депортована је у логор Стара Градишка, а потом на логорску економију јасеновачког система логора у селу Јабланац.

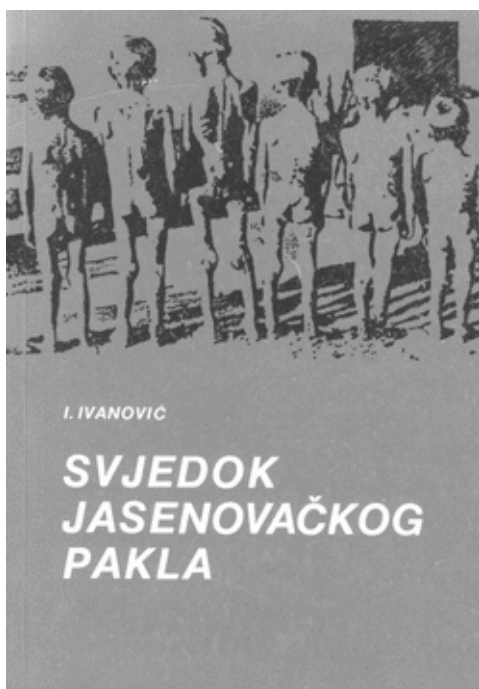

Логорска дописна карта Илије Ивановића, упућена
мајци Јованки 6. маја 1944. године

У Јасеновцу је убијен Илијин отац Миле. Сестра Зорка спасила се бијегом из логора заједно са рођаком Јефтом Ивановићем, док је мајка Јованка са братом и двије сестре пребачена у село Велика Лонџица у нашичком крају, одакле су се вратили кући још у вријеме рата. Илија је у логору III - Циглана био свједок бројних злочина, који су описани у његовим мемоарима. Уочи пробоја из Концентрационог логора Јасеновац, Илија је, гладан, ходао по згради кројачко-обућарске радионице. Видио је групу људи и, мислећи да се дијели храна, пришао им је. У тој групи био је Анте Бакотић, који му је рекао да, кад остали крену, и он крене за њима. Удаљио се, мада му није било најјасније шта је Бакотић мислио. Када је, нешто касније, чуо комешање, потрчао је да види шта се дешава. Видио је како врата попуштају и како људи трче напоље. И Илија је истрчао. Одлучио је да покуша да

стигне до шуме, која је била удаљена један километар. Ту се придружио групи од петнаестак логораша. Наставили су трчати и тако наишли на усташке бункере. Ту се група раздвојила, а Илија је трчао у правцу ријеке Струг, коју је потом прешао. Размишљајући како да стигне кући, наилази на домобрана који му је рекао да је управо прошао кроз минско поље. Домобран га је одвео у усташки бункер. Илија, слагавши име и презиме, рекао је усташама да бјежи пред партизанима. Пошто је био сувише слаб за војну службу, усташе га у селу Горњи Рајићи предају сељаку Павлу Бабићу, код којег је дочекао долазак ЈА. Убрзо након ослобођења вратио се кући. Завршио је основну школу. Учитељску школу у Бањој Луци је завршио 1950. године, а нешто касније и Факултет политичких наука у Београду. Као професор радио је у средњој школи у Зеници, коју је напустио 1992. године. Посљедње године живота Илија је проводио у Градишци и родним Горњим Подградцима.

Насловнице првог и другог издања Ивановићевих мемоара, објављених 1988. и 2006. године

In Memoriam

Јован МИРКОВИЋ

Ненад Антонијевић

УДК: ...

DOI: ...

У Београду је 25. априла 2020. године преминуо Јован Мирковић, историчар и музејски саветник Музеја жртва геноцида. Јован Мирковић рођен је 1. новембра 1943. године, у Брезовцу Субоцком, у општини Новска у Славонији. Завршио је Педагошку академију у Петрињи, а затим Филозофски факултет у Сарајеву, групу Историја. Стручни испит за звање кустоса положио је у Музејском документационом центру у Загребу 1991. године. Стручно звање виши кустос стекао је 2007. године, а звање музејски саветник 2012. године у Народном музеју у Београду. Именован је за директора Спомен-подручја Јасеновац у два мандата

(1978–1980. и 1990–1991). У Музеју жртва геноцида у Београду запослен је од 1. марта 1999. године. Као директор Спомен-подручја Јасеновац, организовао и спроводио је истраживања споменичних (гробишних) локалитета, уређење простора, прикупљање и обраду музејске грађе и њену презентацију, рад са посетиоцима (више од 400.000 годишње), издавачку делатност (преко 40 наслова посебних издања). У Музеју жртва геноцида, уже подручје истраживања су му злочини геноцида и ратни злочини у време Другог светског рата, посебно у Независној Држави Хрватској. Од програмских активности Музеја, посебан

ангажман је на прикупљању и обради грађе (дигитализација и унос у програм за архивирање и претраживање), обављање послова уредника издавачке делатности, суделовање са резултатима рада ужег подручја истраживања на научним скуповима, објављивање радова у публикацијама, сарадња са сродним институцијама у свету, изложбена делатност Музеја (повремене и покретне изложбе).

Јован Мирковић је објавио три књиге: *Objavljeni izvori i literatura o jasenovačkim logorima*, „GrafoMark“, Laktaši, „Besjeda“, Banja Luka, Muzej žrtava genocida Beograd, Banja Luka – Beograd, 2000; *Злочини над Србима у Независној Држави Хрватској*, Свет књиге, Музеј жртава геноцида, Београд 2014. и *Страдање Српске православне цркве у Независној Држави Хрватској* – фотомонографија, Свет књиге, Београд 2016. Коаутор је изложби: *Били су само деца, Јасеновац, гробница 19.432 девојчице и дечака* (са Драгојем Лукићем) и *Губим невино свој живот због неваљалих и проклетих људи. Злочини геноцида и ратни злочини против цивилног становништва на југословенским просторима 1941-1945 године* (са документарних фотографија). Приредио је и написао предговор документарне грађе о злочинима у логору Јасеновац: *Predgovor = Forward*, у: *Zločini u logoru Jasenovac = Crimes in the Jasenovac camp* (fototipско издање: *Zločini u logoru Jasenovac*, Zagreb, Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, 1946, Banja Luka, „Besjeda“, 2000). Написао је библиографију издања Музеја жртава геноцида 2003. године: *Издања Музеја жртва геноцида (уз 10-годишњицу Закона о оснивању Музеја жртва геноцида)*, у: *Десет година Музеја жртва геноцида над Србима, Јеврејима и Ромима*, Фонд за истраживање геноцида и Стручна књига, Београд 2003, 47-63. Уредник је и писац сажетака у двотомној монографији Ђуре Затезала о Јадовну: *Јадовно, комплекс усташких логора*, сажетици по поглављима на енглеском језику у: Ђуро Затезало, *Јадовно, комплекс усташких логора 1941. године*, књ. I (733-767) и *Јадовно*, Зборник докумената, књ. II (21-22), Музеј жртва геноцида, Београд 2007. Приредио је библиографију радова Драгоја Лукића: *Библиографија радова Драгоја Лукића* (коаутор Миливој Родић), у: *Драгоје Лукић, родитељ покошеног нараштаја*, Музеј жртва геноцида, Београд 2008, 331-340. Писао је о негативном историјском ревизионизму на страницама Гласа Концила о страдању Срба у глинској православној цркви 1941. године: *Уз ово издање (A name for leasing или ти о ревизионизму у историографији и закључку „да је ‘pokolj u glinskoj pravoslavnoj crkvi’ jednostavno izmišljen“)*, у: Ђуро Аралица, *Усташки покољи*

Срба у глињској цркви, Музеј жртава геноцида, Београд 2010 (1. издање), 2012 (2. издање), 7-18.

Остали текстови Јована Мирковића:

Скрнављење Спомен-подручја Јасеновац и питање његове даље заштите, у зборнику: Ратни злочини и злочини геноцида 1991-1992, Београд, САНУ, 1993, 125-135.

„Јасеновачки мит“ Фрање Туђмана, у зборнику: Систем неистина о злочинима геноцида 1991-1993. године, Београд, САНУ, 1994, 141-143.

Saopštenje o istraživanjima u Spomen-području Jasenovac u vezi sa Tuđmanovim izjavama o postojanju koncentracionog logora u Jasenovcu po završetku Drugog svetskog rata, у зборнику: *Jasenovac, sistem ustaških logora smrti*, Музеј жртава геноцида и Институт за савремену историју, Београд, 1997, 239-240.

Jasenovački logor u literaturi (Tekst i grafičko-tabelarna analiza), у зборнику: *Dijalog povjesničara/istoričara*, br. 5, Zaklada Friedrich Naumann, Zagreb 2000, 531-561.

Žrtve u logorima 1941-1945. godine (Prilog izučavanju žrtava rata 1941-1945. godine u Vojvodini prema popisu iz 1964. godine i do sada izvršenoj reviziji popisa), у зборнику: *Istina...*, Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa septembra 2004.

Квантитативно-квалитативна анализа употребљивости литературе за изучавање јасеновачког логора, у зборнику: *Геноцид у 20. веку на просторима југословенских земаља*, Музеј жртава геноцида и Институт за новију историју Србије, Београд 2005, 497-506.

Јасеновац: историја и историографија (Нека отворена питања о Јасеновцу у историографију) = Jasenovac: History and Historiography (Some moot questions about Jasenovac in historiography), у: Израелско-српска научна размена у проучавању холокауста, Зборник радова с научног скупа, Јерусалим, Јад Вашем 15-20. јун 2006. = *Israeli-Serbian Academic Exchange in Holocaust Research, Collection of papers from the academic conference, Jerusalem - Yad Vashem, 15-20 June 2006* (двојезична публикација на српском и енглеском језику), Музеј жртава геноцида, Београд 2008, 311-326, 327-343.

Хронологија злочина (април-август 1941. године) - прилог доказима о геноцидном карактеру Независне Државе Хрватске, у: Прилози истраживању злочина геноцида и ратних злочина, Музеј жртава геноцида, Београд 2009, 11-78.

Жртве рата 1941-1945. на подручју Велике жупе Сана и Лука = The Victims of War between 1941 and 1945 in the Area of Grand Parish Sana - Luka, у: Шушњар 1941, Зборник саопштења, сведочења и докумената, Други округли сто, Оштра Лука 1. август 2010 = Šušnjar 1941, Proceedings - Papers, Testimonies and Documents, The Second Round Table, Oštra Luka, 1. August 2010. (двојезична публикација на српском и енглеском језику), Издавачи: Општина Оштра Лука, Удружење расељених Сањана „Санска огњишта“ Бања Лука, „Аутоцентар Бања Лука“ и Агенција за издавачку дјелатност „Слово“ Бања Лука, Оштра Лука 2010, 55-81, 53-79.

Жртве рата 1941-1945 општине Бихаћ према попису из 1964. године и до сада извршеној ревизији пописа = Victims of War 1941-1945 in Bihac Municipality According to the 1964 Register and Register Revision done until now, у: Гаравице 1941, Зборник саопштења, сведочења и докумената, Први округли сто, Бања Лука 5, мај 2010. = Garavice 1941, Collection of Statements, Testimonies and Documents, First Panel Discussion, Banja Luka 05/05/2010 (двојезична публикација на српском и енглеском језику), Завичајно удружење „Уна“ и „Trivunia line“ Banja Luka, Бања Лука 2011, 47-87, 46-87.

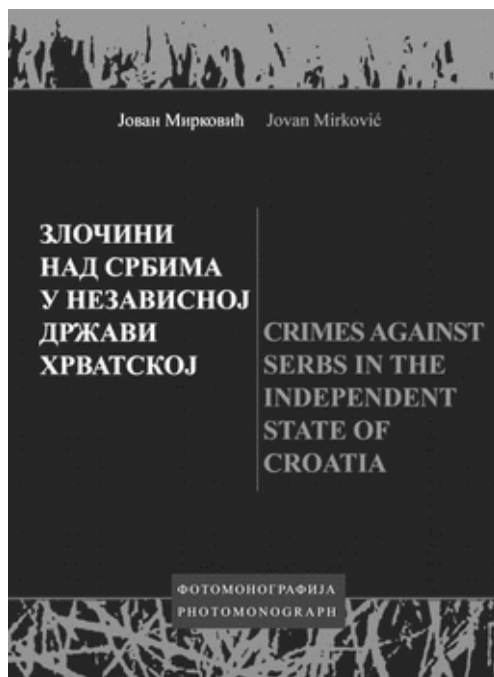
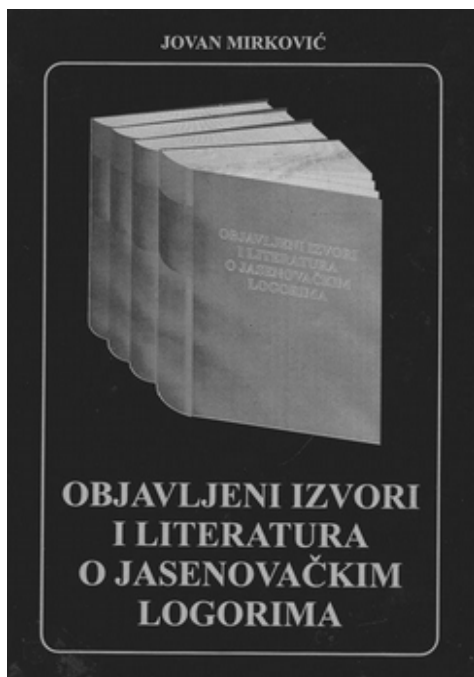
Жртве рата 1941-1945 рођене на подручју Босанске Крајине нема попису из 1964. године и до сада извршеној ревизији пописа с посебним освртом на страдање деце, у: Јасеновац, систем концентрационих логора и стратишта хрватске државе за истребљење Срба, Јевреја и Рома у Другом светском рату, Зборник радова са Пете међународне конференције, Бања Лука 24-25. мај 2011, Јавна установа Спомен-подручје Доња Градина, Козарска Дубица и Удружење Јасеновац - Доња Градина, Бања Лука, Бања Лука 2011, 25-35.

Табеларни преглед места смрти деце жртава рата 1941-1945. рођене на подручју Босанске Крајине, у: Јасеновац, систем концентрационих логора и стратишта хрватске државе за истребљење Срба, Јевреја и Рома у Другом светском рату, Зборник излагања саопштења и сведочења са Пете међународне конференције (Прилози), Бања Лука 24-25. мај 2011, Јавна установа Спомен-подручје Доња Градина, Козарска Дубица и Удружење Јасеновац - Доња Градина, Бања Лука, Бања Лука 2011, 317-328. и: Транскрипт усменог излагања саопштења *Жртве рата 1941-1945 рођене на подручју Босанске Крајине с посебним освртом на страдање деце*, у: Исто, 34-35.

Жртве рата 1941-1945. рођене на подручју Босанске Крајине према до сада извршеној ревизији пописа из 1964. године с посебним

освртом на страдање старијих лица и страдање у логору Јадовно (резиме) = Victims of 1941-1945 War Born in the Region of Bosanska Krajina According to the Revision of the 1964 Census with Special Emphasis on the Suffering of Elderly and the Suffering in Camp Jadovno, у: Прва међународна конференција о комплексу усташких логора Јадовно - Госпић 1941, Бања Лука, Босна и Херцеговина, 24-25. јун 2011, Зборник сажетака (двојезична публикација на српском и енглеском језику) = First International Conference on Ustasha Concentration Camps in Jadovno - Gospić 1941, Banja Luka, Bosnia and Herzegovina, 24-25 June 2011, Collection of Abstracts, Бања Лука 2011.

Учествовао је на бројним научним скуповима земљи и иностранству. За његове заслуге и животно дело, Свети синод СПЦ-а га је 30. јануара 2020. године одликовао Орденом Светог деспота Стефана Лазаревића.

Насловнице Мирковићевих издања

Упутство сарадницима

Топола: часопис *Спомен-подручја Доња Градина* представља научни часопис ЈУ Спомен-подручја Доња Градина, који излази једном годишње у једној или више свесака. Главни циљеви часописа су истраживање историје шире околине Козарске Дубице, затим истраживање историје геноцида и ратних злочина на подручју Независне Државе Хрватске (1941-1945) са фокусом на логор Јасеновац и стратиште у Доњој Градини, као и развој критичког промишљања тема као што су геноцид, ратни злочини и Холокауст у Другом свјетском рату.

У складу с тим циљевима, часопис одликује посебна структура и тематика, изражена кроз следеће рубрике:

1) Историјска истраживања

Рубрика научно обрађује историју Дубице и ширег дубичког подручја (Козаре, Поткозарја и Просаре) те подручја са обје стране ријека Уне и Саве од Костајнице до Градишке, без временског ограничења. За ову рубрику прихватљиви су и научни радови који обрађују историју већих географских јединица (нпр. Поуња, Босанске Крајине, Баније или западне Славоније), као и старији ауторски текстови историографског карактера.

2) Студије о рату и геноциду

Сегмент часописа посвећен темама које су важне за дјеловање и мисију Спомен-подручја Доња Градина. У овој рубрици објављиваће се научни текстови који говоре о логору Јасеновац и стратишту Доња Градина, о ратним злочинима, страдању становништва, геноциду и другим логорима у НДХ и шире, те о геноциду и Холокаусту у Европи под Трећим рајхом. Рубрици одговарају и текстови општег типа који са теоријског или психолошког гледишта прилазе овим темама.

3) Документи и сјећања

Дио часописа посвећен објављивању историјских извора — архивске грађе и ауторизованих сјећања. Примарна тематика извора односи се на логор Јасеновац, односно на рат и ратне злочине на територији НДХ (1941-1945). Секундарно, објављиваће се и архивска и мемоарска гра-

ђа од посебног научног и образовног значаја која се односи на историју Дубице и ширег дубичког подручја, без временског ограничења.

4) Ставови

Часопис обезбјеђује простор за краће полемичке текстове који аргументовано образлажу одређени критички став у односу према процесима и дешавањима, односно другим ставовима и текстовима, а који су уско тематски везани за питања страдања, ратних злочина и Холокауста у Другом свјетском рату, те пратеће културе сјећања. У изузетним случајевима прихватљиви су и текстови већег обима.

5) Прилози

Простор за прилоге резервисан је за текстове који се због своје форме не уклапају у претходне рубрике. Поред приказа књига, које су садржајем сродне тематици часописа, ова рубрика је превасходно намијењена извјештајима о дјелатностима Спомен-подручја Доња Градина и других сродних установа, те прилозима просвјетних и научних радника из области педагошко-образовног рада на тему ратних злочина и геноцида под НДХ.

Сарадници који шаљу своје радове дужни су да наведу своје пуно име и презиме, институцију у којој раде и своју и-мејл адресу. Радови за прву, другу и трећу рубрику третирају се као научни радови и уз себе морају имати апстракт (до 150 ријечи), кључне ријечи (до 10) и сажетак на енглеском језику (прихвата се и превод апстракта).

Текстови достављени за прву и другу рубрику морају бити квалитетни радови научног карактера и морају посједовати научни апарат. Од ових радова очекује се да испуњавају један од два услова: 1) оригиналан научни допринос у тематици коју обрађују, са изношењем нових чињеница и сазнања добијених употребом научне методологије са могућношћу провјере извора (оригинални научни рад), 2) квалитетан синтетички преглед досадашњих резултата науке, односно критички осврт на исте (прегледни чланак). У трећој рубрици, уколико се објављују преписи архивских докумената, сваки документ мора уз себе имати име архивске установе у којој се чува, назив фонда и сигнатуру. Приређивачи су одговорни за тачност преписа докумената, односно за тачност и аутентичност транскрипције сјећања. Текстови за четврту и пету рубрику не сматрају се научним радовима, па стога не морају имати уз себе ни научни апарат.

Текстови се достављају на мејл адресу редакције у DOC или DOCX формату, папир А4, фонт *Times New Roman* или *Liberation Serif*, величина слова 12 (за фусноте 10), без прореда (1.0). Обавезни су наводници у складу са језичким стандардом, дупли доњи па дупли горњи, [„] и [“], који се на тастатури за српски језик добијају комбинацијом *AltGr + S* и *AltGr + D*. Фусноте уносити обавезно иза интерпункције. Не уносити фусноте у апстракт.

Пожељно је да текстови за прве двије рубрике садрже до 16 страница. Уколико се ради о текстовима од посебног значаја, могуће је, у сагласности са редакцијом, премашити ову границу. Преписи докумената у радовима за трећу рубрику морају имати величину слова 11, а ауторски коментар величину 12. Пожељна величина текстова за четврту рубрику („Ставови“) је до шест страница А4 формата, док ће већи текстови бити прихваћени само у изузетним околностима.

Научни апарат наводи се у фуснотама (*Footnote*). Архивска грађа наводи се на следећи начин: установа (скраћеница), фонд (број или скраћеница), сигнатура; даље у тексту у скраћеној верзији. На примјер:

- Архив Републике Српске (АРСБЛ), Изванредни народни суд Бањалука (88), бр. 4.
- АРСБЛ, ф. 88, бр. 30.

Књиге се наводе тако што се наведе аутор, наслов (у курзиву), мјесто и година издања и број странице:

- Dušan D. Samardžija, *Bosanskodubičko područje u NOR-u i socijalističkoj revoluciji 1941–1945*, Bosanska Dubica 1984, 199.
- D. Samardžija, *Bosanskodubičko područje u NOR-u...*, 240.

Текстови објављени у зборницима и часописима наводе се тако што се наводи аутор, назив текста (под наводницима, без курзива), назив публикације (без наводника, у курзиву), уредник, мјесто и година издања (уколико је часопис, мјесто долази у загради иза назива публикације, а број и година након те заграде), број странице:

- Sanja Gladanac, „Uspostava državnog školstva na području Velike župe Vrhbosna“, у: *Bosna i Hercegovina 1941: novi pogledi*, ur. Husnija Kamberović, Sarajevo 2012, 67.
- S. Gladanac, „Uspostava državnog školstva...“, 71.

— Miladin Životić, „Patriotizam i socijalizam“, *Praxis* (Zagreb), br. 3-4, 1972, 489.

— M. Životić, „Patriotizam i socijalizam“, 495.

Текстови са интернета наводе се на исти начин, с тим да се назив сајта ставља у једноугласте заграде уз навођење датума приступа:

— Slavko Goldstein, „Ratovanje na pravoj strani“, *Novosti* (Zagreb), 24. 7. 2011. <www.novosti.com> (25. 9. 2020)

— S. Goldstein, „Ratovanje na pravoj strani“.

Прихватају се и ћирилички и латинички текстови. Текстови на српском језику биће лекторисани о трошку редакције. Аутори који своје текстове достављају на другим језицима дужни су да обезбиједе лекторисање својих текстова.

Достављене текстове разматраће чланови редакције. Они који не испуњавају услове биће одбијени, а они који би могли бити објављени уз извјесна побољшања, биће враћени ауторима на дораду, уз коментар анонимног редактора. Редакција задржава право да измијени наслов рада уколико сматра да исти није сагласан са садржајем текста.

Рок за доставу радова: 31. март 2021.

И-мејл адреса: redakcija@jusp-donjagradina.org

Instructions for authors

*Topola: Journal of Memorial Zone Donja Gradina*¹ is a scientific journal published annually in one or more issues. Two primary goals of this journal are: 1.) to foster the research of history of the wider geographic region of Kozarska (Bosanska) Dubica, 2.) to further the ongoing historical and multidisciplinary research into the history of genocide and war crimes on the territory of the Independent State of Croatia (NDH) (1941–1945), focusing on the Jasenovac concentration camp, as well as to encourage the critical examination of issues such as genocide, war crimes and the Holocaust during the Second World War.

Based on those premises, the journal is structured through following sections:

1.) Historical Research

This section is intended for scholarly texts that explore the history of Dubica, its wider geographic region, including Kozara and Prosara mountains, as well as the entire territory surrounding the Una and Sava rivers from Kostajnica to Gradiška, with both sides of the riverbanks, and without a time-frame. In this section we may also publish the histories of wider regions (such as Pounje, Bosanska Krajina, Banija or Western Slavonia), as well as vintage historical texts in any historiographic form.

2.) Studies of War and Genocide

This part of the journal is focused on those issues that are of special interest for the Memorial Zone Donja Gradina. Here, we will publish scientific papers that talk about the Jasenovac concentration camp, war crimes, destruction of society and loss of civilian life during the war, genocide, other concentration and death camps in NDH and beyond, the Holocaust in Europe under Third Reich and so on. Papers that approach these issues from a generalized, theoretical and psychological viewpoint are also suitable.

---

¹ **Топола (Топола)**, noun — **Poplar** [Lat. *Populus*]; the “Poplar of Horror” was a poplar tree located at the bank of Sava and Una rivers, used as gallows by the executioners from the Jasenovac Concentration Camp.

3.) Documents and Testimonies

Section dedicated for publishing historical sources — archival documents and testimonies. Primarily, we will publish those sources that give us an insight into history of Jasenovac concentration camp, as well as history of war and war crimes on the territory of NDH (1941-1945). Secondly, we will publish historical sources of special scientific and educational significance for the history of the Dubica region, without a time-frame.

4.) Perspectives

The journal also encourages authors to contribute their short essays that critically analyze and rethink any given opinions, trends, processes or other texts in connection to issues of special interest for our journal, such as war crimes, loss of life and the Holocaust in the Second World War, as well as its corresponding memory culture. In extraordinary cases we may also accept longer texts.

5.) Contributions

Section for other texts that due to their form do not belong to any of the previous sections. Here, we will publish reviews of books which are conceptually related to our issues, reports on activities of the Memorial Zone Donja Gradina and similar institutions, reports on educational activities concerned with war crimes and genocide in Second World War, interviews with curators, teachers, researchers etc.

Authors who send their papers must also write down their full name, institution and an e-mail address. Papers for first, second and third section are treated as works of scientific character, so they have to include an abstract (up to 150 words), key words (10 at most) and a summary that will be translated to Serbian language.

Papers for first and second sections without an exception must be academic in nature and must include references (citation). They also have to meet one of two demands: 1.) original academic contribution to our understanding of issues dealt with by the text, with addition of new facts and perspectives (original scientific paper), 2.) a synthesis of results offered by current research in the humanities, or a critical review of that research (review article). Texts intended for the third section, if they are presenting archival records, those records must contain the name of the archival institution, record group (fond) or a record collection name and a signature.

Authors are responsible for a precise transcription of documents and testimonies. Texts intended for a fourth or a fifth section are not treated as scientific papers.

Authors should send their papers to the Editorial Board's email address, in DOC or DOCX formats, A4 paper size, font *Times New Roman* or *Liberation Serif*, font size 12 (10 for footnotes), spacing 1.0. Authors should use proper English language quotation marks, ["] and ["]. Please insert your footnotes after punctuation marks. Do not insert them in your abstract.

Papers for the first two sections should span up to 16 pages, but we're open for even longer papers if they are of high academic quality. Transcriptions of documents and testimonies for the third section texts should be typed in font size 11, while author's own comments would retain size 12. Texts intended for our fourth section ("Perspectives") should be up to 6 pages long (size A4), while longer text may be acceptable under special circumstances.

References are to be written in footnotes (not endnotes). Archival records are cited in the following manner: institution (abbreviation), record group or collection (its number or its sign), reference code; onward in a shortened version. For example:

— National Archives and Records Administration (NARA), Foreign Record Seized (RG 242), T314, roll 560, frame 1280.

— NARA, RG 242, T314, roll 560, frame 1280.

Reference to books should be starting with the author's name, followed by the title (*italic*), publication place and year, page number:

— Milan Ristović, *U potrazi za utočištem: jugoslovenski jeverevi u bekstvu od Holokausta 1941-1945*, Beograd 1998, 50.

— M. Ristović, *U potrazi za utočištem...*, 94.

Texts published in journals and conference proceedings should start with the author's name, followed by the title of the text (in quotes, no italics), name of the publication (in italics, no quotes), editor's name, location and year (if it is a journal, location should be written in parentheses after the publication, followed by the issue's number outside, and a year inside a new pair of parentheses), ending with a page number:

— Olga Manojlović Pintar, "Još jednom o Milanu Nediću, emigraciji i reviziji istorije", in: *Preispitivanje prošlosti i istorijski revizionizam: (zlo)u-*

potrebe istorije Španskog građanskog rata i Drugog svetskog rata na prostoru Jugoslavije, ed. Milo Petrović, Belgrade 2014, 307.

— O. Manojlović Pintar, “Još jednom o Milanu Nediću...”, 309.

— Alan Labus, “Bitka za Staljingrad i promidžba NDH: kako je po odluci vodstva NDH poraz Osovine u tisku NDH pretvoren u pobjedu”, in: *Časopis za suvremenu povijest* (Zagreb), no. 1 (2010), 79.

— A. Labus, “Bitka za Staljingrad i promidžba NDH...”, 82.

Texts from the internet should have the same form, while a web address must be placed in angle brackets with a date of the access; if an address is longer than 50 characters, please use only the address of the given website:

— “The Trial of Adolf Eichmann”, Session 46, Part 5 of 6, 2012.
<www.nizkor.org> (10. 10. 2020)

— “The Trial of Adolf Eichmann”.

Authors whose texts, written in English, were accepted for publication, must provide a proofreader.

All texts will be taken into consideration by the Editorial Board. Those that do not conform will be rejected, while the ones that could be published given some improvement, will be sent back to the author with an anonymous comment. Editors may change the title of the paper if they consider the existing one inadequate in relation to the content.

Deadline: March 31st 2021

E-mail address: redakcija@jusp-donjagradina.org